

DEMOGRÁFIA

56. ÉVF. 1. SZÁM

BUDAPEST
2013

AZ MTA DEMOGRÁFIAI BIZOTTSÁGA
ÉS A KSH NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓ INTÉZET
FOLYÓIRATA

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

DÖVÉNYI ZOLTÁN, GÁRDOS ÉVA, HOÓZ ISTVÁN, JÓZAN PÉTER,
KAMARÁS FERENC, KLINGER ANDRÁS (elnök), PONGRÁCZ TIBORNÉ,
SPÉDER ZSOLT, TÓTH PÁL PÉTER

SZERKESZTŐSÉG:

ŐRI PÉTER főszerkesztő
KAMARÁS FERENC szerkesztő
MURINKÓ LÍVIA szerkesztő
PAKOT LEVENTE szerkesztő

BOARD OF EDITORS:

PÉTER ŐRI editor-in-chief
FERENC KAMARÁS editor
LÍVIA MURINKÓ editor
LEVENTE PAKOT editor

OLVASÓSZERKESZTŐK:

NÁCSA KLÁRA, ŐRI PÉTER

TECHNIKAI SZERKESZTŐK:

KARDULESZ FERENCNÉ, VÁRNAINÉ ANEK ÁGNES

FELELŐS KIADÓ:

SPÉDER ZSOLT igazgató

ISSN 0011-8249

DEMOGRÁFIA

A population Quarterly of the Committee for Demography
of the Hungarian Academy of Sciences
and the Hungarian Central Statistical Office
Demographic Research Institute

Editor-in-Chief: *Zsolt Spéder*

Editorial Office: H-1024 Budapest, Buday László u. 1–3.

Orders may be placed with KULTURA: Hungarian Trading Company for Books
and Newspapers (Budapest, 62. P.O.B. 149)

or with any greater bookseller or distributor of periodicals

Subscription for a year: US \$ 40,00

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

- Vaskovics László: Az időskori életforma intézményesülése a modern társadalmakban 7
Kapitány Balázs: Kárpát-medencei népszámlálási körkép 25

KÖZLEMÉNYEK

- Kajdi László: Belföldi vándorlási folyamatok Kínában 65

IRODALOM

KÖNYVEK

- Somlai Péter: *Család 2.0. Együttélési formák a polgári családtól a jelenkorig.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2013. 228 oldal. (Pongrácz Tiborné) 83

FOLYÓIRATCIKKEK

- Ivanova, K. – Kalmijn, M. – Uunk, W.: The effect of children on men's and women's chances of repartnering in a European context. (A gyermekek hatása a férfiak és nők új partnerkapcsolata kialakításának esélyeire, európai kontextusban.) *European Journal of Population.* doi: 10.1007/s10680-013-9294-5 (Szalma Ivett) 84
- Lichter, T. D.: Integration or Fragmentation? Racial Diversity and the American Future. (Integráció vagy széttöredezetttség? Faji sokszínűség és az amerikai jövő.) *Demography*, 50. 2013/1. 359–391. (Pakot Levente) 86
- Thomese, F. – Liefbroer, A. C.: Child Care and Child Births: The Role of Grandparents in the Netherlands. (Gyermekgondozás és gyermekszülés: a nagyszülők szerepe Hollandiában.) *Journal of Marriage and Family*, Volume 75, Number 2, April, 2013, 403–421. (Pongrácz Tiborné) 89
- Whitton, S. W. – Scott M. S. – Markman, H. J. – Johnson, C. A.: Attitudes Toward Divorce, Commitment, and Divorce Proneness in First Marriages and Remarriages. (Válással kapcsolatos attitűdök, válási hajlandóság az első házasságok és az újraházasodások esetén.) *Journal of Marriage and Family*, Volume 75, Number 2, April, 2013, 276–287. (Pongrácz Tiborné) 90

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

European Journal of Population	91
International Migration Review	92
Journal of Marriage and Family	96
Population	97
Population and Development Review	97
Population Research and Policy Review	98
Population Studies	98

*Utánnymás csak a forrás megjelölésével.
Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.*

CONTENTS

STUDIES

László Vaskovics: The institutionalization of old age in modern societies .	7
Balázs Kapitány: A census survey in the Carpathian basin	25

ARTICLES

László Kajdi: Internal migration in China	65
---	----

REVIEW

BOOKS

Somlai, Péter: <i>Család 2.0. Együttélési formák a polgári családtól a jelenkorig.</i> (Family 2.0. Forms of partnership from the classical middle-class family model up to the present). Napvilág Kiadó, Budapest, 2013. 228 page. (Marietta Pongrácz)	83
---	----

ARTICLES

Ivanova, K. – Kalmijn, M. – Uunk, W.: The effect of children on men's and women's chances of repartnering in a European context. <i>European Journal of Population</i> . doi: 10.1007/s10680-013-9294-5 (Ivett Szalma)	84
Lichter, T. D.: Integration or Fragmentation? Racial Diversity and the American Future. <i>Demography</i> , 50. 2013/1. 359–391. (Levente Pakot)	86
Thomese, F. – Liefbroer, A. C.: Child Care and Child Births: The Role of Grandparents in the Netherlands. <i>Journal of Marriage and Family</i> , Volume 75, Number 2, April, 2013, 403–421. (Marietta Pongrácz)	89
Whitton, S. W. – Scott M. S. – Markman, H. J. – Johnson, C. A.: Attitudes Toward Divorce, Commitment, and Divorce Proneness in First Marriages and Remarriages. <i>Journal of Marriage and Family</i> , Volume 75, Number 2, April, 2013, 276–287. (Marietta Pongrácz)	90

REVIEW OF DEMOGRAPHIC JOURNALS

European Journal of Population	91
International Migration Review	92
Journal of Marriage and Family	96
Population	97
Population and Development Review	97
Population Research and Policy Review	98
Population Studies	98

*Reproduction permitted only with indication of source.
Manuscripts are not kept or sent back.*

AZ IDŐSKORI ÉLETFORMA INTÉZMÉNYESÜLÉSE A MODERN TÁRSADALMAKBAN¹

VASKOVICS LÁSZLÓ

Tanulmányomban Németország példáján szeretném részletesen bemutatni, milyen összefüggések vannak az idősödés és az életpálya halál előtti életszakaszának intézményesülése között a modern társadalmakban. Ismert, hogy Magyarországon az idősödés vonatkozásában az aktuális nyugat-európai helyzettől részben eltérő demográfiai és társadalomszerkezeti adottságokkal van dolgunk, de meggyőződésem, már csupán idő kérdése, hogy – a globalizáció hatásaként – mikor jelentkezik Magyarországon is ez a jelenség, abban a formában, amely ma már a nyugat-európai társadalmak nagy részében tapasztalható.

A továbbiakban az öregedés következő jellegzetes dimenzióit különböztetem meg:

- *előregedés (Vergreisung)*
- *feminizálódás*
- *szingularizálódás*
- *elszegényedés*
- *az időskori életforma intézményesítése*

A következőkben ezekkel a jelenségekkel csak röviden, utalásszerűen foglalkozom, részletesebben kitérek azonban az öregedés eddig kevésbé tárgyalt dimenziójára, amit én „*az időskori életforma intézményesítésének*” nevezek.

Az ezzel kapcsolatos folyamatok megértéséhez röviden ki kell térni az idősödés két további jellemzőjére:

- *az egészségi állapotra és*
- *az otthonokban/gondozókban történő elhelyezésre.*

¹ A tanulmány az MTA Demográfiai Osztályközi Állandó Bizottsága, az MST Demográfiai Szakosztálya, a KSH és a KSH Népeségtudományi Kutatóintézete szervezésében „A Magyar Tudomány Ünnepe” alkalmából 2012. november 26-án rendezett konferencián („Hazai népesedési problémák és európai perspektívák”) elhangzott előadás szerkesztett változata.

1. Előregedés

Az életszakaszok meghatározásánál a WHO (2004) megkülönbözteti az „idősödés korát” (60–75 évesek), az „időskort” (75–90 évesek) és az „aggkort” (90 éven felüliek). Én a következőkben főleg a két utóbbi csoporttal, az időskorúak és az aggkorúak életútjával foglalkozom, tehát azokkal, akiket Andorka Rudolf „idős öregeknek” nevezett.

Ismert, hogy a társadalom öregedése (az idős népesség arányának növekedése) a termékenység csökkenésének és főleg a halandóság javulásának következménye. E két jelenség együttes jelentkezése először csak a nyugat-európai országokban volt megfigyelhető, mára viszont már általános európai trend (Pasero – Backes – Schroeter 2007; Kaufmann 2008; Baltés – Mittelstraß 1992).

A születéskor várható átlagos élettartam növekedését Németországban 1871, az egységes ország létrejötte óta dokumentálják hivatalos statisztikai adatokkal. Az átlagos élettartam ekkor a Német Császárság területén 35,6 év volt a férfiaknál és 38,5 a nőknél. 2010-ben ugyanez az adat már 78,0 év volt a férfiaknál és 83,0 a nőknél – az 1871–2010 között eltelt 139 évben tehát a születéskor várható élettartam megduplázódott. Nemzetközi összehasonlításban azonban Németország nem az első helyet foglalja el e tekintetben. Svédországban például 2010-ben a születéskor várható átlagos élettartam a férfiaknál 79,6 év, Spanyolországban a nőknél 85,3 év, azaz mindkét esetben nagyjából két évvel hosszabb, mint Németországban. Az Európai Unió 27 tagállamában ugyanekkor a férfiaknál 77,1, a nőknél 82,9 (Magyarországon a férfiaknál 70,7, a nőknél 78,6 év).

A 60 éven felüli férfiak várható átlagos élettartama az elmúlt évtizedekben Németországban további 23,9%-kal, míg a 60 éven felüli nőké 23,8%-kal nőtt. Előrejelzések szerint a 2002-ben született lányoknak mintegy fele fogja elérni a 89 éves életkort (és 25%-a a 94 évet).

A 60 éven felüliek száma Németországban jelenleg 9,5 milliót tesz ki. A javuló halandóság eredményeképp a következő 30 év folyamán azzal kell számolnunk, hogy a 80, illetve 90 éven felüliek száma továbbra is jóval gyorsabban növekszik majd, mint a 60–80 éveseké.

*1. A 80 éven felüliek számának várható emelkedése Németországban (millió fő)
The expected growth in the number of those aged 80 and above in Germany
(million)*

	65–80 évesek	80 éven felüliek
2000	9,2	3,3
2050	11,7	8,0

Forrás: Statistisches Bundesamt (2001).

Összefoglalóan a várható trendek a következők:

1. Az időskorúak további öregedése (Vergreisung), tehát az idős öregek (arány)számának növekedése.
2. A 21. század az öregedés és öregség százada lesz.
3. A világon élő több mint hatmilliárd ember között jelentősen nő majd a 60 éven felüliek száma (ma 600 millióan vannak, 2050-re kétmilliárdra lehet számítani), és ezen belül főleg a 80 éven felüliek száma és aránya fog ugrásszerűen növekedni.

2. Feminizálódás

Az idősödő népességnél korosztályokként egyre inkább emelkedik a nők arányszáma. Németországban a 60–69 éveseknek a fele, a 85 éven felülieknek pedig már a háromnegyede nő. Ezt a jelenséget nevezzük az idősödés/öregedés feminizálódásának.

2. A nők arányszáma az idősödő népességben Németországban, 2010 (%)
The proportion of women among the elderly in Germany, 2010 (%)

	60–69	70–79	80–85	85 és idősebb
Férfi	51,4	54,9	37,3	22,2
Nő	48,6	45,1	62,3	72,8

Forrás: Statistisches Bundesamt, 2012.

A feminizálódás nem új jelenség, már a második világháborút követően az idősödés karakterisztikus jellemzője lett a fejlett európai társadalmakban. Bár a nemek várható élettartama közötti különbség az utóbbi időben csökkenést mutat, Európában a feminizálódás ennek ellenére is az idősödés domináns jelensége maradt.

3. Szingularizálódás

Erről röviden csak annyit, hogy Németországban jelenleg a 60 éven felülieknek 95%-a még ún. „privát háztartásokban” él (tehát saját háztartása van), csak 5%-uk él otthonokban vagy gondozókban. Az Alterssurvey (2004) adatai szerint a saját otthonukban élő 70–85 évesek több mint felének, 55%-uknak él még az élettársa. A többiek egyedül (azaz egyszemélyes háztartásban) élnek:

3. Az 55–69 és a 70–85 éves népesség megoszlása (%) Németországban az együttélés típusa szerint (2004)

Distribution of the population aged 55–69 and 70–85 in Germany (%) by the type of co-residence

	55–69	70–85
Egyedül él	17	35
Élettársával él	76	64
Egyéb	7	1

Forrás: BMFJF (2008).

Az egyedül élők arányszáma egyre magasabb a felső korosztályoknál. Ezt a jelenséget nevezzük az „öregedés szingularizálásának.”

Előrejelzések szerint az egyedül élők száma és arányszáma Németországban, Hollandiában, Norvégiában és Svédországban a következő évtizedekben jelentősen növekedni fog: Németországban például 1991-ben a 60 éven felüli egyedül élők száma 7,8 millió volt, 2030-ban várhatóan már 9,5 millió lesz (Mayer – Wagner 1996).

A szingularizálódás főleg a nőket érintő jelenség (az egyedül élő 60 éven felüliek háromnegyede nő). A mikrozenszus adatai szerint 2011-ben a 70 éves nők 32%-a élt egyedül (férfiak 16%), a 80 éveseknek pedig 56%-a (férfiak 22%) (Statistisches Bundesamt 2011).

A feminizálódás és szingularizálódás tehát az elöregedéssel együtt járó, egymással összefüggő folyamatoknak tekinthetők.

A szingularizálódás egyik legjellegzetesebb kísérőjelensége az egyedül-lét/izoláltság (kontaktusok, kommunikáció hiánya) és a magányosság. Az izoláltság/egyedüllét objektív tény, a magányosság az egyedüllét szubjektív megítélése (Tesch-Römer 2000). Németországban a 60–69 évesek közül 34% él egyedül és mintegy egyötöd rész él izoláltan. A 80 éven felülieknek 72%-a él egyedül (Statistisches Bundesamt 2007; Engels 2008). A 80 éven felülieknél az egyedüllét (elhagyatottság, magányosság) már minden harmadik emberre jellemző. Azzal kell számolni, hogy Németországban – akárcsak a nyugat-európai országok többségében – a következő évtizedekben az így élők arányszáma továbbra is erőteljesen növekedni fog. Ez a tendencia a továbbra is főleg a növekvő élettartam, a csökkenő gyermekszám és az egyre inkább elterjedő szingli életforma következménye.

4. Elszegényedés

Az időskori elszegényedés a hatvanas és a hetvenes években volt a német szociológia fontos témája. Ezekben az években több kutatás is bebizonyította,

hogy az öregedés a jóléti társadalomban is az elszegényedés veszélyével jár, különösen az egyedül élő idősödő özvegy nők esetében. A következő évtizedekben azonban az új idősödő generációk tagjainál az elszegényedés veszélye nemcsak hogy csökkent, de látványosan növekedett a jólétben élő idősebb emberek száma. Ezek nagy része kielégítő anyagi háttérrel tudott magának biztosítani aktív életszakaszában. 1990 és 2000 között a 65 éven felülieknél a relatíve szegények arányszáma nem volt magasabb, mint a 65 éven aluliaknál (Motel-Klingebiel 2006, 2013).

4. A szegények* Németországban(2008) korosztályokként (%)
The proportion of the poor in Germany (2008) by age-group (%)

	A volt Nyugat-Németország	A volt Kelet-Németország
55–64 éves	12	19
65–69 éves	15	16
70 éves és idősebb	16	12

*Kevesebb havi jövedelme van, mint az átlagfizetések 60 százaléka. .

Forrás: EVS 2008. Informationsdienst Sozialer Indikatoren 47/2012

A gazdasági válság és a munkanélküliség ezzel összefüggő növekedése, a gyermeküket egyedül nevelő, elvált nők egyre romló anyagi helyzete megváltoztatta ezt a pozitív képet. A „felzárkózó” idős generációk nem tudják tartani az előző idős generációk életszínvonalát (Motel-Kleinbiel – Vogel 2013). Az idősödő korosztályok elszegényedése Németországban is aktuális téma lett, ha nem is olyan mértékben, mint a legtöbb közép-, részben dél-nyugati és főleg kelet-európai országban, ahol az idősök kollektív elszegényedése már évtizedek óta égető szociális problémának számít. Ugyanakkor Magyarországon ez csak az idősök bizonyos csoportjaira (pl. nagyon idős, egyedülélő nők) vonatkozik. A szegény idősök jelentős hátrányba kerülnek, amikor az idősödéssel járó problémáik megoldásának lehetőségeit kell mérlegelniük, az idősödő korosztályoknak pedig azzal kell számolniuk, hogy hosszabb távon nem tudják megőrizni jelenlegi életkörülményeiket.

A szegény idősök szociális körülményei nem teszik lehetővé, hogy igénybe vegyék a szervezett házi segítségnyújtást, szakápolást, vagy hogy kifizessék a profitorientált intézményekben, otthonokban/ápolókban felkínált piaci árakat. Így vagy kiesnek a szakápolás házi vagy az intézményesített ápolás/gondoskodás szervezett rendszeréből, vagy nonprofit szervezetek otthonaiba kerülnek, ahol nem kapják meg a szakmailag elvárt gondozást/ápolást (Blinkert – Klie 2008; Knesebeck 2008).

5. Rászorultság, idősotthoni ellátást igénylők

A továbbiakban részletesen kellene foglalkoznom az idősödés egészségi következményeivel (Böhm – Tesch-Römer – Ziese 2009; Deutsche Zentrum für Allertsfragen 2004; Linden – Kurtz – Baltes – Geiselman, B. ua. 1998), de itt most csak arra szeretnék röviden utalni, hány idős ember szorul – egészségi állapota következtében – állandó segítségre. Az Altenbericht der Bundesregierung (BMFSFJ 2005) adatai szerint azok arányszáma, akik állandó (illetve napi több órás) segítség nélkül nem tudnak megbirkózni problémáikkal, a 66–79 éveseknél 14%, a 80 éven felülieknél már 40% volt, a 90 éven felülieknek pedig 60%-a szorult állandó segítségre (BMFSFJ 2005).

Németországban 2007-ben 2,25 millió idős ember szorult állandó segítség-
re/ápolásra (Statistisches Bundesamt 2008), és mintegy további 4,5 millió idős ember igényelt napi több órás ápolást/segítséget (Schneekloth – Wahl 2005). Míg a 60–70 évesek csak 5%-ának van szüksége ilyen jellegű segítség-
re/ápolásra, a 90 éven felülieknél ez az arányszám már 61%. Előjelzések szerint az állandó segítségre szorulóknak száma a következő harminc évben Németországban mintegy egyharmaddal (3,6 millióra) fog emelkedni (Schneekloth 1996). 2050-re ezek számát már 4,6 millióra becsülik (12. koordinierten Bevölkerungsvorausberechnung). Azzal kell számolni, hogy 2050-ben négy segítségre szoruló közül három már betöltötte a 80. évét.

Ami az időskorúak otthonában, illetve gondozóházában történő elhelyezést illeti, az itt elhelyezettek aránya Németországban ugyancsak egyre nő (BMFSFJ 1998, 2012) – annak ellenére, hogy az idősek gondozásának terhet továbbra is elsősorban hozzátartozóik vállalják, és annak ellenére, hogy erőteljes kísérletek történnek annak érdekében, hogy az idősödő öregek saját lakásukban kaphassanak szervezett ápolást/gondozást. A hetven éven felülieknél ugrásszerűen növekedik azok aránya, akik otthonokban vagy gondozókban élnek: a 70–74 éveseknél ez még csak 2%, a 80–84 éveseknél már 8,2%, a 85–89 éveseknél 17%, a 90 éven felülieknél pedig 31,3%. A bentlakók átlagosan 82 éves korukba kerültek otthonokba/gondozókba (BMFSFJ, 2012).

Az otthonokban a fenntartott helyek döntő többségét a hét évnél tovább ott tartózkodók foglalják el. Az otthonokban/gondozókban – a lakó haláláig – eltöltött idő átlagosan hat év. Az előrejelzések azt mutatják, hogy az otthonokban/gondozókban töltött idő tartama a jövőben még inkább meghosszabbodik. *Egyre több* embernek kell tehát azzal számolnia, hogy élete *egyre hosszabb* fázisát idősotthonban vagy gondozóban fogja tölteni. Egyre több ember számára lesz életútja utolsó és egyre hosszabbodó fázisa az ilyen intézményekben való tartózkodás. Annak valószínűsége, hogy egy ma hatvanéves ember élete utolsó éveit idősotthonban vagy gondozóban tölti majd, mintegy 40%. De már a ma negyvenévesek között is jelentősen magasabb a valószínűsége, hogy életük záró szakaszát egy intézményben fogják eltölteni (kb. 45–50%) – annak ellenére, hogy a legkülönbözőbb állami és civil szervezetek próbálják intézmé-

nyesített/szervezett házi segítségnyújtással lehetővé tenni, hogy az idősödő emberek, ameddig csak valahogyan lehet, a lakásukban, megszokott környezetükben maradhassanak (Rothgang – Müller – Unger 2012). Sajnos azonban az ilyen jellegű programok nem tudnak lépést tartani a növekvő igényekkel. Azért nem, mert a különböző egészségi problémákkal küszködő nagyon idősök száma továbbra is ugrásszerűen emelkedik majd, mint ahogy azok száma is növekedő tendenciát mutat, akiknek nincs gyerekük, és már nincs más családtagjuk sem. Azok száma viszont, akiknek vannak szükség esetén elérhető gyermekeik és más közeli rokonaik, az általános mobilitás következtében egyre csökken. Viszont azoknak a rokonoknak a száma és aránya, akik az idősödéssel összefüggő romló egészségi állapotuk következtében maguk is segítségre szorulnak, egyre nő. A családi és rokoni háló leszűkülése, illetve megszűnése szorosan összefügg az idősödők öregedésével, az aggkor elérésével. Jelentős szerepet játszik ebben az összefüggésben az idősök öregedésével járó betegségek időbeni meghosszabbodása is (BMFSFJ 1998; Blinkert – Klie 2008).

Az otthonban a beköltözéstől a halálig eltöltött idő – többek között – a belépő nemétől, korától, családi állapotától, és egészségi állapotától, valamint a gyerekeinek számától függ. A közös háztartásban élő házas férfiak és házas nők – az egymásnak nyújtott kölcsönös segítségnek köszönhetően – jelentősen rövidebb időt töltenek az idősök otthonában, mint az özvegyek, egyedülállók vagy elváltak. A férfiak átlagosan rövidebb ideig élnek az otthonokban, mivel őket saját háztartásukban (legtöbb esetben fiatalabb) feleségük hosszabb ideig gondozza. Thomas Klein (Klein – Rapp 2013; Generali Altersstudie 2013) kutatása szerint az otthonba/gondozóba való belépés valószínűsége a 65 évet betöltöttök esetében a férfiak között 40%, míg a nőknél eléri a 70%-ot. Az otthonokban lakók 79%-a nő, 64%-a özvegy (8% elvált, 21% egyedülálló) és csak 7%-a házas. Itt tehát itt többségben a magas korú egyedülálló nőkről van szó.

A jövőt illetően általánosságban elmondhatjuk tehát: egyre több idősödő embernek kell azzal számolnia, hogy élete egyre hosszabb fázisát tölti majd el idősotthonban, gondozóban vagy hasonló körülmények között (Wurm – Tesch-Römer 2006; Wurm – Tesch-Römer – Tomasik 2007).

6. Az időskori életszakasz intézményesítése

A következőkben részletesebben rátérek az öregedésnek arra a dimenziójára, amely jelenleg ugyan nem tűnik nagyon jelentősnek – és a szociológia ezért nem is foglalkozott vele különösebben (Amrhein 2008; Baltes 2007; Baltes – Mittelstraß 1992; Hollstein 2002; Kohli 1985, 1992, 2000; Kruse – Wahl 2010; Mayer – Wagner 1996; Saake 2006; Sarkisian – Hays – Berry – Mangione 2002; Woll-Schuhmacher 1980) –, de amely szerintem a jövőben nagy jelentőséget kap majd. Ezt a fejlődési trendet – amit én az „időskori életforma intéz-

ményesítésének” nevezek – az életút elméleti perspektívájából vizsgálom (Rowe – Kahn 1998; Kohli 1985).

6.1. Elméleti kitekintés: az életút intézményesítése

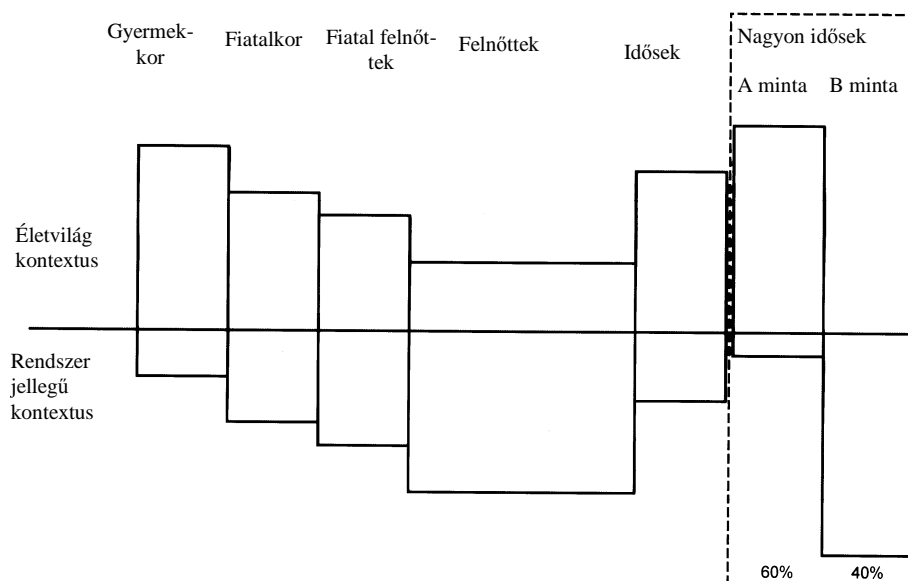
Ha a modern, individuális életforma útját követjük (Kohli 1985) a születéstől a halálig, megállapíthatjuk, hogy a családban az első évtől kezdve egy speciális szabályrendszerhez kötődünk, amelyben Jürgen Habermas értelmezésében az „életvilág” jellegzetességei dominálnak (Habermas 2000). Az ezt követő években egyre inkább olyan társadalmi kontextusokkal szembesülünk – és vagyunk kitéve ezek speciális befolyásának –, amelyek Georg Simmel szerint a „nagy körök” (Simmel 1992), Max Weber szerint a „bürokratikus szervezetek” (Weber 1995), Habermas szerint a „rendszer” fogalmi kategóriájának felelnek meg: óvoda, iskola, egyetem, szervezetek, vállalatok, hivatalok. Az élet ezen szervezett területeihez való felnövekvés az első évtizedekben folyamatosan, néha egyidejűleg megy végbe, szinte mindig a család (különösen a szülők) kíséretével, segítségével. Az élet szervezett formáinak működésébe beletanulni (ez az ún. „másodlagos szocializáció” folyamata) rendkívüli követelmény a felnövekvő generáció számára, amellyel igazán csak szülői segítséggel tudnak sikeresen megbirkózni a gyerekek és fiatalok (de egyre inkább a fiatal felnőttek is). Azoknak, akik „késésben vannak” vagy nehezen tudnak megbirkózni a másodlagos szocializáció folyamataival – például hátrányos/deprivált társadalmi helyzetük következtében, vagy külföldi gyerekek esetében az előítéletek, esetleg az őket sújtó társadalmi hátrányok miatt –, az állam is felajánlja segítségét.

A társadalomnak elementáris érdeke, hogy a lehető legtöbb személy, ha nem is mindenki, sikeresen átjusson a szocializációnak ezen a fázisán. Egy sikeresen lezárt szocializáció a „fiatal felnőtt” fázisban azt jelenti, hogy az illető ismeri a számára jelentős intézményesített rendszereket, különbséget tud tenni a különböző szabályrendszerek között, bánni tud az e szabályrendszerekre épülő szerep – szerepek – elvárásaival, és ezek alakítására is képes. Ebben az összefüggésben fontos, milyen tudás birtokában kell lennie valakinek ahhoz, hogy az adott helyzetben egy adott szerepet a „rendszer” szférájában kielégítően teljesítsen: tudnia kell, mit várnak el tőle, tudnia kell megfelelni a szerep elvárásainak, és hajlandónak kell lennie arra, hogy az elvárt magatartást gyakorolja és a megfelelő célt kövesse. A szocializáció célja az, hogy egy személy tudását, képességeit, motivációit formálja, fejlessze. A sikeres szocializáció esetén az individuum tudja, milyen magatartást várnak el tőle és milyen célt kell követnie egy adott helyzetben, s motivált lesz rá, hogy megfelelő helyzetben a megfelelő magatartást tanúsítsa.

Az, hogy valaki elfoglalja helyét ebben a rendkívül differenciált társadalomban, annyit jelent, hogy (a sikeresen szocializált személy) folyamatosan vagy akár egyidejűleg képes több alszabályrendszerben is eligazodni, érvénye-

sülni, s a megfelelő célok értelmében viszonyul ezekhez a rendszerekhez (például a családban szülőként, az iskolában mint tanár, egy szabadidőklubban mint tag vagy vezető, valamely pártban mint tag stb.).

50 és 65 év között fokozatos visszahúzódás figyelhető meg az ilyen rendszer jellegű kontextusokból. Ebben a folyamatban mérföldkőnek számít a nyugdíjkorhatár elérése. A nyugdíjba vonulás után megint dominálni kezd az időközben leszűkült „életvilág” jellegű kontextus. Ez az állapot általában hosszú évekig tart, mindaddig, míg az egészségi állapot lehetővé teszi a saját háztartásban történő hétköznapi életet. Ám szinte törésszerűen szűnik meg, ha az illető az idősek otthonába/gondozóba kerül: itt az idősödő emberek egy rendszer jellegű intézményben találják magukat (B minta). Kivételt képeznek azok, akik életük végéig a saját vagy rokonaik lakásában maradhatnak (A minta). A következőkben csak az életút B mintáját vizsgálom.



*I. Az életvilág és rendszer jellegű kontextus jelentősége az életút folyamán
The significance of life-world and system-like context over the life course*

6.2. Az idősotthon/gondozó mint intézmény

Az idősek otthona ápolást, gondozást nyújtó intézmény, más gondozók a pszichiátriai és a szenvedélybetegék számára nyújtanak otthont, de a gondozó

intézmények közé sorolhatjuk a hajléktalanotthonokat is. Az idősök otthonában elsősorban azoknak biztosítanak ápolást és gondozást, akik leromlott egészségi állapotuk miatt rendszeres ápolásra/gondozásra szorulnak.

Az otthonban/gondozóban való elhelyezéssel kapcsolatban, társadalomtudományi kérdésfeltevés leginkább az otthonokban uralkodó körülményekre, a lakók felé irányuló gondoskodásra, a lakók egymás közti kapcsolataira és egészségügyi állapotukra vonatkozhat (Amrhein 2008; Blinkert 2008, Hollstein 2002; Klein – Rapp 2012; Kruse – Wahl 2010; Saake 2006; Schneekloth 1996; Schneekloth – Wahl 2005). A következőkben az idősök otthonában tapasztalható életmódot egy egészen más szempontból vizsgálom.

A szociológia szemszögéből az idősök otthonát mint szabályrendszert foghatjuk fel, ami erősen magán viseli a rendszer jellegű *intézmény* jellegzetességeit (karakterét). A hétköznapi szóhasználat szerint az intézmény egy olyan szervezetet, vállalatot vagy intézetet jelent, amely meghatározott szabályok szerint bizonyos munkafolyamatokat bonyolít le. Az *intézmény* szűkebb szociológiai értelemben az emberi kapcsolatok stabil, hosszan tartó mintáját (szabályrendszerét) jelenti. Az intézményekhez értékek és normák tartoznak, amelyek előírják az *intézményesített viselkedést*, és szankcionálják annak megszegését. Az intézmény fogalma az emberek, csoportok, szervezetek kölcsönös viszonyait mint visszatérő szabályszerűségek rendszerét juttatja kifejezésre. Az *intézményesülés* folyamat, amelynek során egy szabályosan ismétlődő viselkedési minta „megszilárdul,” struktúra-jelleget kap.

Érvényes ez az öregek otthonára és a gondozók viselkedésére is: az ott uralkodó szabályrendszer célvezérelt, amely különböző pozíciókat és szerepeket foglal magában (az otthon vezetőjének szerepe, a személyzet és a bennlakók szerepe stb.), szabályozza a vezetőket, a személyzetet és a páciensek egymás közötti kapcsolatait, az intézmény rendeltetésének megfelelő hierarchikus rendet és szerepeket alkot. Szembetűnő, hogy a páciensek szerepe legtöbbször a „kötelező”, „szükséges” (és csak ritkán a „lehetséges”, formálható) normákra korlátozódik. Az intézményre mint szabályrendszerre a különböző szerepek tulajdonosai csak nagyon kis mértékben gyakorolhatnak befolyást, és ez különösen vonatkozik az otthon/gondozó lakóira. A lakó szerepe „felülről” – az igazgatás, az orvosok, a gondozószemélyzet stb. által – erősen szankcionált, és az intézmény céljának megfelelően legitimált.

Említettük, hogy az *intézményesülés folyamat*, amelyben egy szabályosan ismétlődő viselkedésminta „megszilárdul” és struktúra-jelleget kap.

Az otthonban dolgozók útja egy célirányos szocializáció vezet keresztül (szakmai szocializáció), amely egyben integrál is (az egyénnek el kell fogadnia, hogy a hierarchia része), és amelynek sikeresen le kell zárulnia, mielőtt egy pozíciót felkínálnának neki a szervezetben (legyen az vezetői vagy személyzeti poszt). Az otthonnak mint intézménynek egyik feltűnő jellegzetessége az, hogy

a személyzetnek elsősorban szakképesítése garantálja a szerepvállalást és az elfoglalt pozíciót, opcióként ennek ellenére is biztosítanak számukra próbaidőt.

Minden esetben érvényes, hogy a személyzetet egy speciális szocializáció révén készítik fel az otthon/gondozó szabályrendszerére. Ez viszont nem érvényes az otthonokban/ápolókban élő időskorúakra. Nekik máról holnapra kell alávetniük magukat ennek a számukra idegen szabályrendszernek, amelyre ráadásul nagyon kevés lehetőségük van befolyást gyakorolni. Nem csoda, hogy ez a szabályrendszer a páciens vagy lakó perspektívájából valamiféle „totális intézmény” jellegét ölti, akár egy kolostor vagy egy kaszárnya. „Totális intézmény” abban az értelmében is, hogy a lakók ezt a szabályrendszert többségükben nem szabad akaratukból választják. Az idősödő öregek nagy részét akaratuk ellenére utalják be egy otthonba és gondozóba.

Tézisem összefoglalva: *egyre több ember és egyre hosszabb ideig konfrontálódik élete utolsó szakaszában egy számára teljesen idegen szabályrendszerrel, amely alapvetően más, mint a család intézményesített szabályrendszere vagy a rokonság, a szomszédság és a baráti kapcsolatok normarendszere.* És ezzel az idegen szabályrendszerrel az ott lakók egyik napról a másikra, elkerülhetetlenül, totálisan konfrontálódnak. A család szabályrendszere áttekinthető a családtagok számára. Kölcsönösen megértik, és általában elfogadják egymás elvárásait. Hiszen – ha az életkortól függően különbözőképpen is – a családi szerepükkel összefüggő értékeket és normákat már „bensővé tették”, internalizálták. A szocializáció folyamán „begyakorolt” normák, alapvető értékek így egyéni motivációvá transzformálódnak. A családtagok nemcsak valamilyen „szerep” tulajdonosaként, hanem alapvetően, egész lényükkel, minden személyes tulajdonságukkal együtt lépnek kapcsolatba egymással.

Egy racionálisan szervezett, célorientált szabályrendszerben – egy rendszer jellegű intézményben – mindez másként működik. A személyiség sajátosságai nem relevánsak, ha nem tulajdonosa valamilyen szerepnek. Az intézményben dolgozóknak szakmai elvárásoknak kell megfelelniük, innen adódik az a szerep, amelyet betöltenek, a „páciensek”, a „bent élők” szerepe pusztán annyi, hogy betartsák a kötelező normákat (attól függetlenül, hogy azok az adott esetben egyáltalán teljesíthetők-e) – pozíciójukból adódóan, legalábbis a mindennapok alakítására vonatkozóan, alig vannak jogaik, szinte csak kötelezettségeik léteznek.

Azoknak az elvárásoknak azonban, amelyeket az intézmény ró rájuk, az idős emberek valójában gyakran már nem tudnak megfelelni (legyen az ok akár egészségügyi, akár az otthonokkal kapcsolatos tájékoztatatlanság), mert az otthonba jutás előtt semmiféle kísérlet nem történik rá, hogy az időseket felkészítsék az ebbe a számukra új és teljesen idegen rendszerbe való beilleszkedésre. Alig történik kísérlet annak érdekében, hogy az idősödő emberek ezt az új, intézményesített szabályrendszert a szocializáció útján elsajátítsák. Az eredmény a rendszer jellegű intézmény szempontjából a hiányos szocializáció: az

idős embereknek hiányoznak az ismereteik ahhoz, hogy az adott helyzetben kiismerjék magukat, megismerjék és „átlássák” a rendszer értékeit, normáit, elvárásait. Ha otthonba kerülnek, csak részben vannak tisztában azzal, hogy mit várnak el tőlük, ráadásul gyakran nincsenek abban a fizikai, illetve szellemi állapotban, hogy a kívánt szerepelvárásoknak megfeleljenek. De sok esetben nem is motiváltak a szerepnek megfelelő viselkedésre, hiszen tőlük korlátlan alkalmazkodást, alárendeltséget és elfogadást várnak el.

Tézisem tehát: *élete utolsó szakaszában egyre több ember, egyre hosszabb ideig, szinte elkerülhetetlen módon konfrontálódik egy számára idegen rendszerrel (abban az esetben, ha idősek otthonában vagy gondozóban találja magát), ami ahhoz vezet, hogy a társadalom e szférájának speciális követelményeivel nem, vagy alig tud megbirkózni.* Mindezt 60–70 éves korban egy olyan életszakasz előzi meg, amelyre az egyén lassú és fokozatos visszahúzódása jellemző: leszűkülnek a társadalmi kapcsolatai, a kommunikációs tere, egyre jellemzőbb, hogy csak a közvetlen környezetére fókuszál. Különösen akkor, ha az idősödő ember egészségügyi okok miatt hozzátartozó vagy idegen személy segítségével már képtelen elhagyni lakását. Mozgástere a lakás/háztartás közvetlen környezetére, vagyis a magán-, illetve az intim szférára szűkül. Az öregek otthonába/ápolókba történő beköltözés vagy beutalás a legtöbb esetben ebből a kontextusból való kiszakadást jelent.

6.3. Az intézményesítés kihatása az öregek életvitelére és életmódjára

Egy otthonban való elhelyezés nem olyan, mint például egy kórházi beutalás, amely korlátozott ideig tart. Az otthonban elhelyezettekre határozatlan idejű (open end), legtöbbször élethosszig tartó itt töltött idő vár. Az otthon megfosztja a bentlakókat az „antropológiai nyitottságtól” (Dörner – Hopfmüller – Röttger-Liepman, 2001), amely az individuum számára nem csupán egy speciális szegmensre vonatkozó akadályoztatás, hanem totális. Kutatások kimutatták (Schneekloth – Wahl 2005), hogy az otthonokban lakók 60%-ának kapcsolatai kizárólag az intézet falain belülre „terjednek ki.” A társadalmi életben való részvétel gyakran csak a hozzátartozókkal való kapcsolatra és az otthon falain belül szervezett rendezvényekre korlátozódik. Az idősek otthonába/gondozókba való beutalás/beköltözés az érintettek szempontjából rendszerint váratlan és nem „folyamatos” esemény. Nincsenek rá felkészítve, nem „szocializálódtak” az új kontextusba. Máról holnapra egy idegen, túlerőben lévő szabályrendszerrel találkoznak és konfrontálódnak. Ez a totális, a napi élet minden mozzanatára kiterjedő szabályrendszer a teljesség igényével lép fel a lakóval szemben. Az otthonokban/gondozókban megszabják, mikor kell felkelni, lefeküdni, mikor kell asztalhoz ülni, s ugyanígy megszabják a látogatás idejét. A páciensek/lakók és az otthon vezetői, valamint gondozószemélyzete

között szigorúan autoriter viszony van, beteg és orvos, beteg és személyzet kapcsolata formálisan és informálisan is meghatározott. Ennek a rendnek a lakó/páciens szabályos esetben csak alávetetheti magát. Annál is inkább, mert a szabályrendszerbe foglalt normatív elvárások betartásához erőteljes „szükséges” és „kötelező” jellemzők társulnak, s ellenkező esetben nagyon hatásosan szankcionálják őket.

A rideg házirend mintegy szimbolizálja a szinte minden alapvető jogra kiterjedő korlátozást, ami rendkívül problematikus élethelyzetet teremt, mivel az otthonban lakók beláthatatlan hosszú ideig élnek itt együtt. A lakókat úgyszólván instrumentalizálják, azaz az intézet céljai elérése érdekében „eszköznek” tekintik. A szabályrendszerből hiányzik a mindennapok önálló alakításának – személyes szükségletek szerinti – legegyszerűbb szabadsága. Ennek következményei a gondozottak viselkedésében hamar észlelhetők: apátiában, teljes közömbösségben, elhanyagoltságban nyilvánulnak meg.

Eme „szocializáció” alanyától rendszerint elvárják, hogy az intézmény normáit és értékeit a magáévá – „bensővé” – tegye, és e folyamat eredményeként aztán úgy érezze, „saját motivációinak” megfelelően viselkedik. Az okok, amelyek miatt az idős emberek nem tudnak vagy nem akarnak megfelelni az intézmény elvárásainak, lehetnek egészségügyi, lehet az a hiányzó motiváció, vagy eredhetnek abból a legtöbbször téves elképzelésből, hogy valamikor mégis elhagyhatják az otthont, illetve a gondozót. Ez azonban csak illúzió marad. Nagyon gyakran előfordul, hogy a lakók tiltakoznak (az „akadékoskodás” ép-púgy a tiltakozás jele lehet, mint a passzív ellenállás, amikor az illető kivonja magát minden kommunikációból). És ami még rosszabb – amiről nyíltan nem beszélnek –, hogy az otthonokban és főleg a gondozókban élő idős embereket az orvosok különböző kémiai szerekkel (nyugtatókkal, altatószerekkel) „nyugalmi”, „könnyen kezelhető állapotba” hozzák. Apátiába merülve ülnek az ágyukon, a toloszékben vagy a közös asztal mellett, anélkül, hogy egy szót váltanának egymással.

Többször megfigyeltem, hogy amikor a személyzet az ott élők rovására követ el szabálysértést, vagy él vissza hatalmával az idős emberekkel szemben, ők akkor sem panaszkodnak a hozzátartozóknak, és nem tanúsítanak ellenállást sem. Bizonyára azért, mert félnek a „megtorlástól”, attól, hogy még több kár származna belőle, ha hozzátartozóik valamilyen formában panaszt emelnének az otthonban. Ezért inkább némán, csendben vesznek részt a rendszer működésében. A lakók különös függőségi és hatalmi viszonyban élnek az intézet alkalmazottai között, s tartanak attól, hogy bármilyen kritikáért személyes hátrányok érik majd őket.

7. Összefoglalás

- Az élet 70–80 év körüli szakaszát, lassú térbeni visszahúzódást követően, a privát környezetbe való bezárkózás jellemzi.
- A következő életszakaszban az öregedő emberek egyre nagyobb része kerül kényszerűen egy totális jellegű, idegen szervezet intézményrendszerének hatáskörébe, illetve kerül ezzel szembe.
- Az idős emberek itt nincsenek felkészülve a velük szembeni elvárásokra. Az elvárásokat a legtöbb esetben már nem is tudják internalizálni. Ennek következtében életüket, napjaikat nem tudják saját motivációik szerint, egyénileg alakítani. Ugyanakkor már az intézményes rendszer szerepeltvárásainak sem tudnak megfelelni. S az új körülmények között az ismert és megbízható családi szabályrendszert sem tudják átvenni, és aszerint élni. Passzivitásra és rezignációra vannak ítélve. Ha nem hajlamosak a beletörődésre, különböző módszerekkel „leállítják őket”.
- Az intézményesítés kihatásai az idősök/idos öregek életmódjára függőségben, alárendeltségben, kiszolgáltatottságban, félelemben, apátiában, elszigeteltségben, izolációban, az emberi méltóság elvesztésében, elszemélytelenedésben ragadhatók meg.

Zárszó

Tisztában vagyok vele, hogy azt a kontextust, amelynek a valóságban sok árnyalata van, tanulmányomban kiéleztem és főként egy aspektusra fókuszáltam. De mindezzel azt szeretném tudatosítani, hogy különösen a modern, jóléti társadalmakban – az átlagos élettartam növekedésének, a családciklus vertikális differenciálódásának, a család segítő ereje kimerülésének (illetve a kimerülés határai elérésének) és az általános élettartam meghosszabbodásának következtében – egyre valószínűbb lesz, hogy az emberek életük utolsó életszakaszát, hosszabbodó időtartammal, ilyen körülmények között fogják leélni. Mindez mint tömegjelenség történetileg új társadalmi konstellációt jelent. Nagy a valószínűsége annak, hogy az itt vázolt intézményesült életmód mint kollektív ételsors a modern társadalmakban az egyén életútjának egyre tovább tartó, standardizált fázisa lesz.

IRODALOM

- Amrhein, L. (2008): *Drehbücher des Alter(n)s. Die soziale Konstruktion von Modellen der Lebensführung und –stilisierung älterer Menschen*. VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden.
- Baltes, P.B. (2007): Alter(n) als Balanceakt. Im Schnittpunkt von Fortschritt und Würde. In Gruss, P. (Hrsg.): *Die Zukunft des Alterns. Die Antwort der Wissenschaft. Ein Report der Max-Planck-Gesellschaft*. Beck, München, 15–34.
- Baltes, P.B. – J. Mittelstraß, J. (Hrsg.) (1992): *Zukunft des Alterns und gesellschaftliche Entwicklung*. De Gruyter, Berlin.
- Blinkert, P. – Klie, T. (2008): Die Versorgungssituation pflegebedürftiger Menschen vor dem Hintergrund von Bedarf und Chancen. In Bauer, U. – Büscher, A. (Hrsg.): *Soziale Ungleichheit und Pflege*. VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 238–255.
- Blinkert, B. – Klie, T. (2004): Gesellschaftlicher Wandel und demographische Veränderungen als Herausforderungen für die Sicherstellung der Versorgung von pflegebedürftigen Menschen. *Sozialer Fortschritt*, 43/11–12, 319–325.
- BMFSFJ (1998): *Hilfe- und Pflegebedürftigkeit in Heimen. Schriftenreihe des Bundesministeriums für Familie, Senioren, Frauen und Jugend*. Band 147.2, Stuttgart.
- BMFSFJ (2005): *Vierter Bericht zur Lage der älteren Generation in der Bundesrepublik Deutschland*, Berlin.
- BMFJF (2008): *Altern im Wandel. Zentrale Ergebnisse des deutschen Alterssurveys*. Berlin
- BMFSFJ (2006): *Hilfe- und Pflegebedürftigkeit in Alterseinrichtungen*. München.
- BMFSFJ (2012): *Vierter Bericht zur Lage der älteren Generation in der Bundesrepublik Deutschland: Risiken, Lebensqualität und Versorgung Hochaltriger – unter bes. Berücksichtigung demenzieller Erkrankungen*. Berlin.
- BMFSFJ (2012): *Sechster Bericht zur Lage der älteren Generation in der Bundesrepublik Deutschland – Altersbilder in der Gesellschaft*. Berlin.
- Bundesministerium für Gesundheit (2008): *Vierter Bericht über die Entwicklung der Pflegeversicherung*. Berlin.
- Böhm, K. – Tesch-Römer, C. – Ziese, T. (Hrsg.) (2009): *Gesundheit und Krankheit im Alter. Beiträge zur Gesundheitsberichterstattung des Bundes*. Robert Koch-Institut, Berlin.
- Deutsches Zentrum für Alltagsfragen (2004): *Alterssurvey. Die materielle Lage in der zweiten Lebenshälfte*. Berlin.
- Deutsches Zentrum für Alltagsfragen (2004): *Alterssurvey. Gesundheit und Gesundheitsversorgung*. Berlin.
- Engels, D. (2008): Demografischer Wandel, Strukturwandel des Alters und Entwicklung des Unterstützungsbedarfs alter Menschen. In Aner, K. – Karl, U. (Hrsg.): *Lebensalter und Soziale Arbeit - Ältere und alte Menschen*. Schneider Verlag Hohengrehren GmbH, Baltmannsweiler. S. 54–76.
- EVS (2008): *Informationsdienst Sozialer Indikatoren 47/2012*.
- Generali Altersstudie (2013): *Wie ältere Menschen leben, denken und sich engagieren*. Fischer Verlag, Frankfurt a.M.

- Habermas, J. (2000): Rendszer és életvilág. In Felkai G. – Némedi D. – Somlai P.: *Szociológiai irányzatok a XX. században*. Új Mandátum, Budapest, 498–568.
- Hollstein, B. (2002): Bedingungen von Vergesellschaftung im Alternsprozess. In Dallinger, U. – Schroeter, K. R. (Hrsg.): *Theoretische Beiträge zur Alterssoziologie*. Leske + Budrich, Opladen, 235–260.
- Dörner, K. – Hopfmüller, E. – Röttger-Lippmann, B. (2001): Für eine Auflösung der Heime. *Dr.med.Mabuse* 133, 29–36.
- Institut für Demoskopie Allensbach (2009): *Leben im Alter und Wahrnehmungen des Alters. Ergebnisse einer repräsentativen Bevölkerungsumfrage*. Allensbach.
- Kaufmann, F.-X. (2008): Was meint Alter? Was bewirkt demographisches Altern? Soziologische Perspektiven. In Staudinger, U. M. – Häfner, H. (Hrsg.): *Was ist Alter(n)? Neue Antworten auf eine scheinbar einfache Frage*. Springer, Berlin, 119–138.
- Klein, T. – Rapp, I. (2012): Soziale Unterschiede der Gesundheit und des Gesundheitsverhaltens. In *Generali Altersstudie 2013. Wie ältere Menschen leben, denken und sich engagieren.*, Fischer, Frankfurt a.M., 282–293.
- Klie, T. – Pfundstein, T. – Eitenbichler, L. – Szymczak, M. u a. (2005): Konzeptionelle und rechtliche Varianten der Versorgung von Menschen mit Demenz zwischen ambulant und stationär. *Zeitschrift für Gerontologie und Geriatrie*, 38/2. 122–127.
- Knesebeck, O. von dem (2008): Soziale Ungleichheit, Gesundheit und Krankheit im Alter. In Kuhlmeier, A. – Schaeffer, D. (Hrsg.): *Alter, Gesundheit und Krankheit*. Huber, Bern, 120–130.
- Kohli, M. (1985): Die Institutionalisierung des Lebenslaufs. Historische Befunde und theoretische Argumente. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, 37/1. 1–29.
- Kohli, M. (1992): Altern in soziologischer Perspektive. In Baltes, P. B. – Mittelstraß, J. (Hrsg.): *Zukunft des Alterns und gesellschaftliche Entwicklung*. De Gruyter, Berlin, 231–259.
- Kohli, M. – Künemund, H. (Hrsg.) (2000): *Die zweite Lebenshälfte. Gesellschaftliche Lage und Partizipation im Spiegel des Alters-Surveys*. Leske + Budrich, Opladen.
- Kruse, A. – Wahl, H.-W. (2010): *Zukunft Altern. Individuelle und gesellschaftliche Weichenstellungen*. Spektrum Akademischer Verlag, Heidelberg.
- Linden, M. – Kurtz, G. – Baltes, M. M. – Geiselman, B. ua. (1998): Depression bei Hochbetagten. Ergebnisse der Berliner Altersstudie. *Nervenarzt*, 69, 27–37.
- Mayer, K. U. – Wagner, M. (1996): Lebenslagen und soziale Ungleichheit im hohem Alter. In Mayer, K. U. – Baltes, P. B. (Hrsg.): *Die Berliner Altersstudie*. Berlin.
- Motel-Klingebiel, A. (2006): Materielle Lagen älterer Menschen: Verteilungen und Dynamiken in der zweiten Lebenshälfte. In Tesch-Römer, C. – Engstler, H. – Wurm, S (Hrsg.): *Altwerden in Deutschland. Sozialer Wandel und individuelle Entwicklung in der zweiten Lebenshälfte*. VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 155–230.
- Motel-Klingebiel, A. – Vogel, C. (2013): Altersarmut und die Lebensphase Alter. In Vogel, C. – Motel-Klingebiel, A. (Hrsg.): *Altern im sozialen Wandel: Die Rückkehr der Altersarmut?* Springer VS, Wiesbaden, 463–480.
- Noll, H. H. – Weick, S. (2012): Altersarmut (2012): Tendenz steigend. *Informationsdienst Soziale Indikatoren* 47/2012.

- Pasero, U. – Backes, G. M. – Schroeter, K. R. (Hrsg.) (2007): *Altern in Gesellschaft. Aging – Diversity – Inclusion*. VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden.
- Rothgang, H. – Müller, R. – Unger, R. (2012): *Themenreport Pflege 2030: Was ist zu erwarten – was ist zu tun?* Bertelsmann Stiftung, Gütersloh.
- Rowe, J. W. – Kahn, R. L. (1998): *Successful aging*. Pantheon Books, New York.
- Saake, I. (2006): *Die Konstruktion des Alters. Eine gesellschaftstheoretische Einführung in die Altersforschung*. VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden.
- Sarkisian, C. A. – Hays, R. D. – Berry, S. – Mangione, C. M. (2002): Development, reliability, and validity of the expectations regarding aging (ERA-38) survey. *The Gerontologist*, 42/4. 534–542.
- Simmel, G. (1992): *Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung*. Gesamtausgabe Band II. 1992, Frankfurt a. M.
- Statistische Bundesamt (2001): *9. koordinierte Bevölkerungsvorausberechnung des Statistischen Bundesamt (Variante 2)*, Wiesbaden.
- Statistisches Bundesamt (2007): *Pflegestatistik 2005. Pflege im Rahmen der Pflegeversicherung*. Wiesbaden.
- Statistisches Bundesamt (2011): *Alleinleben in Deutschland*. Ergebnisse der Mikrozensus 2011, Wiesbaden.
- Statistisches Bundesamt (2012): *Bevölkerungsentwicklung. Ergebnisse für Deutschland. Entwicklung der Bevölkerung in Deutschland von 2009 bis 2060*. <https://www.destatis.de/DE/ZahlenFakten/GesellschaftStaat/Bevoelkerung/Bevoelkerung.html>
- Schneekloth, U. – Wahl, H.-W. (2005): *Möglichkeiten und Grenzen selbstständiger Lebensführung in privaten Haushalten (MuG III)*. Integrierter Abschlußbericht, Berlin.
- Tesch-Römer, C. – Engstler, H. – Wurm, S. (Hrsg.) (2005): *Sozialer Wandel und individuelle Entwicklung in der zweiten Lebenshälfte*. Wiesbaden.
- Tesch-Römer, C. (2000): Einsamkeit, In Wahl, H.-W. – Tesch-Römer, C. (Hrsg.): *Angewandte Gerontologie in Schlüsselbegriffen*. Kohlhammer, Stuttgart, Berlin, Köln, 163–177.
- Weber, M. (1995): *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Cserépfalvi, Budapest.
- Wojnar, J. (1993): Prävention im Wohn- und Pflegeheim. *Zeitschrift für Gerontologie*, 26/6. 459–465.
- Woll-Schuhmacher, I. (1980): *Desozialisation im Alter*. Enke, Stuttgart.
- World Health Organization (WHO) (2004): *Better palliative care for older people*. WHO, Copenhagen.
- Wurm, S. – Tesch-Römer, C. (2006): Gesundheit, Hilfebedarf und Versorgung. In Tesch-Römer, C. – Engstler, H. – Wurm, S. (Hrsg.): *Altwerden in Deutschland. Sozialer Wandel und individuelle Entwicklung in der zweiten Lebenshälfte*. VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden, 329–383.
- Wurm, S. – Tesch-Römer, C. – Tomasik, M. J. (2007): Longitudinal findings on aging related cognitions, control beliefs and health in later life. *Journal of Gerontology: Psychological Sciences* 62B/3. 156–164.

Tárgyszavak:

Öregedés

Idősgondozás

Idősek egészségi állapota

Életpálya intézményesedése

THE INSTITUTIONALIZATION OF OLD AGE IN MODERN SOCIETIES

Abstract

The paper focuses on the connection between ageing and the institutionalization of the period prior to death of the life-course in the modern societies using the example of Germany. Besides the problem of institutionalization, the author briefly discusses the characteristic dimensions of social ageing: the process of ageing (the increasing proportion of old aged persons in the societies), the feminization of the elderly, their singularization and pauperization.

According to the results of the analysis the period of individual life-course between 70 and 80 years of age can be characterized by a gradual and slow retirement into the private life. In the next stage of life the larger and larger part of old people is forced to live in an institution of totalitarian character with the rules of which they often conflict. There old people usually cannot meet the requirements which they mostly cannot interiorize either. As a consequence they cannot live either according to their own personal motivation or according to the expectations of the institution in which they live. Under new circumstances they show passivity and resignation or they are forced to do that. In the author's view the consequences of the institutionalization on old people's way of life are dependency, subordination, defenselessness, fear, apathy, isolation, solitude, the loss of human dignity and impersonalization.

KÁRPÁT-MEDENCEI NÉPSZÁMLÁLÁSI KÖRKÉP

KAPITÁNY BALÁZS

Bevezető

2011-ben a Magyarországon és a legtöbb hazánkkal szomszédos országban népszámlálást tartottak. Miután a 2013 márciusában a magyarországi etnikai adatok is nyilvánossá váltak, lehetőség nyílt arra, hogy a friss népszámlálási adatokra alapozva áttekintsük az elmúlt évtized etnikai átrendeződését az úgynevezett „Kárpát-medencében”, vagyis azokon a területeken, amelyek a trianoni békeszerződésig a Magyar Királyság részét alkották. A következőkben ezen területek nemzetiségi (tehát nem anyanyelvi) adatait mutatjuk be vázlatosan. Tanulmányunkban a négy legnagyobb magyar közösség (Magyarország, Erdély, Felvidék, Vajdaság) esetében kitérünk a népszámlálások lebonyolításának módjára és az alkalmazott kérdőívekre is, mivel ezek nagyban befolyásolhatták az eredményeket.

Mivel az utódállamok jelenlegi belső közigazgatási határai nem mindenütt egyeznek meg az egykori Magyar Királyság közigazgatási határaival, elemzésünkben a következő területeket számítjuk a Kárpát-medencéhez: Magyarország és Szlovákia teljes területe, Burgenland szövetségi tartomány, Vajdaság autonóm tartomány teljes területe, Románia 16 erdélyi, partiumi és bánáti megyéje, Ukrajnából Kárpátalja megye, Horvátországból Eszék-Baranya megye, Szlovéniából Muravidék közigazgatási régió (Pomurska) területe, összesen mintegy 285 ezer négyzetkilométer.¹ Tisztában vagyunk azzal, hogy a fenti közigazgatási egységek használata némi pontatlansággal jár – például a volt Magyar Királyság egyes területei most Bákó megye (Románia), illetve Lengyelország részét képezik, a mai Eszék-Baranya megye jelentős részei Horvátországhoz tartoztak –, azonban úgy véljük, ezen pontatlanságok az összkép, illetve a magyar nemzetiségű lakosság szempontjából olyan kis jelentőségűek, hogy nem veszélyeztetik következtetéseink helyességét.

Munkánk előzetes jellegű, természetesen nem helyettesíti sem a regionális szintű mélyebb vizsgálatokat, sem azokat a részletes, a teljes Kárpát-medencére kiterjedő elemzéseket, amelyek az előző népszámlálást követően is nagyban növelték tudásunkat tágabb régióink etnikai viszonyainak átalakulásával kapcsolatban (Gyurgyik – Sebők 2003; Kocsis et al. 2006).

¹ A történelmi Magyarország Horvátország nélküli területe 1910-ben mintegy 283 ezer négyzetkilométer volt.

A népszámlálás mint etnikai adatforrás

A forráskritika szükségességéről

Mindmáig a népszámlálások jelentik a demográfusok számára legfontosabb információforrást a határon túli magyar közösségekről, illetve a Magyarországon élő nemzetiségekről. A népszámlálások alkalmával gyűjtött adatok között ugyanis – szemben például a népmozgalmi statisztikai adatgyűjtéssel – jellemzően (de nem minden esetben) szerepel a nemzetiség és az anyanyelv, több esetben a beszélt nyelv is, ráadásul ezen adatokat általában meglehetősen részletesen publikálják az egyes államok statisztikai hivatalai, így mindenki számára elérhetők.

A népszámlálások nemzetiségi adatforrásként való kezelésének az szab elsődlegesen határt, hogy az ezredforduló után egyre több országban döntenek úgy, hogy regiszter alapú népszámlálást tartanak, vagyis a rendelkezésre álló adatokat a polgárok közreműködése nélkül próbálják begyűjteni, és csak azokhoz a személyekhez küldenek kérdezőbiztost, ahol ezek az adatok hiányosak vagy ellentmondásosak. Az ilyen típusú népszámlálások esetén nincs lehetőség nyilatkozni a nemzetiségi csoporthoz tartozásról. Amennyiben a tíz év múlva, a 2021–22 környékén esedékes újabb népszámlálások alkalmával újabb magyarok (is) lakta országok döntenek majd a regiszter alapú népszámlálás mellett, úgy egyre több ország esetében nem lehet majd felhasználni a népszámlálásokat nemzetiségi statisztikák készítésére.

Ám ettől függetlenül, a nemzetiségre, anyanyelvre vonatkozó adatok értelmezése a hagyományos népszámlálások esetében is különleges óvatosságot igényel, ugyanis ennek az adatrendszernek is több gyenge pontja van. A következőkben négy ilyen kritikus pontot sorolunk fel röviden, majd részletesebben foglalkozunk egy ötödik jelenséggel, a válaszhiány problémájával. Az egyes területek ismertetésekor majd részletesen bemutatjuk az adott népszámlálás módszertani jellemzőit.

a) Egységes Eurostat-előírás híján az egyes államokban nem ugyanúgy kérdezték, majd publikálták a nemzetiségre/anyanyelvre vonatkozó kérdéseket/eredményeket.²

² Ennek kapcsán érdemes megemlíteni, hogy a KSH-ban még 1992-ben a régió országai statisztikai hivatalainak képviselőivel nemzetközi konferenciát szerveztek a nemzetiségi hovatartozás népszámlálási vizsgálatának kérdéséről. A konferencián megvitatták az addigi gyakorlatot, és nyilatkozatot fogadtak el a következő népszámlálás(ok) nemzetiségi vizsgálatának javasolt módszertanáról. A gyakorlatban azonban a 2001 körüli népszámlálások során az aláíró országok jellemzően nem tartották magukat ehhez a megállapodáshoz. A konferencia anyagát lásd Kovacsics 1994.

b) Legalább ennyire lényeges, hogy a nemzetiséget tudakoló kérdésre az egyes országokban más-más válaszlehetőségek álltak a válaszadó rendelkezésére. Volt, ahol előrenyomtatott lista és az „egyéb” kategória közül kellett választani; volt, ahol az államalkotó nemzet és az „egyéb” kategória között, ebben az esetben utólag pontosítva, hogy az illető mely „egyéb” nemzetiséghez is tartozik; másutt pedig a válasz teljesen szabad volt, nem voltak előre megadott kategóriák, mindenki azt diktált be, amit akart. Viszont ezekben az államokban a kérdezőbiztosok egy útmutató alapján a válaszokat utólag besorolták az egyes csoportokhoz, amely utólagos csoportosítás igen komoly mértékben befolyásolhatta az eredményeket.

c) Lényeges, hogy ez egyes államokban a polgároknak igencsak eltérő politikai, nyelvi környezetben kell nyilatkozniuk nemzetiségükről a népszámlálások alkalmával, amely környezet visszahathat az etnikai identitás felvállalására is. A kevésbé biztos etnikai identitással rendelkező (például vegyes házasságban élő, etnikailag vegyes családból származó) személyek nemzetiségi önbevallását a tapasztalatok szerint demokratikus viszonyok között is nagyban befolyásolja az aktuális politikai hangulat, a számlálóbiztos személye, nemzetisége, vagy az, hogy a népszámlálási összeíróívek kisebbségi nyelven is rendelkezésre állnak-e. (Erre vonatkozóan különösen informatív Tánczos Vilmos tanulmánya a csángóföldi népszámlálási biztosok tapasztalatairól – Tánczos 2013.) Szerepe lehet a nemzetiségi identitás vállalását támogató kampányoknak is. Összességében azt lehet mondani, hogy valamilyen mértékben minden népszámlálás – még akkor is, ha erre az állam részéről nincs kifejezett politikai akarat – az adott állam államalkotó nemzetisége felé húz, s csupán az ebből adódó torzítás mértéke tér el államonként és népszámlálásonként.

d) A Kárpát-medence jellegzetessége, hogy szinte minden állam területén nem elhanyagolható számban élnek roma/cigány származású csoportok. Ezen csoportokon belül Magyarországon kívül Romániában, Szlovákiában és Ukrajnában (Kárpátalján) is figyelemre méltóan magas a magyar anyanyelvű, identitású közösségek aránya. Noha az arányok országonként eltérők, általában megfigyelhető, hogy a környezet által romának/cigánynak tartott személyek legalább felét nem roma nemzetiségüként írták össze a népszámlálások alkalmával, hanem vagy a többségi nemzethez, vagy a magyarsághoz tartozónak vallották magukat. Mivel a romák demográfiai viselkedése markánsan eltér a nem roma csoportokétól, ez a tény a népszámlálási eredményeket és értelmezésüket is befolyásolja.

A válasziány problémája

Az előbb felsorolt négy értelmezési problémához a legfrissebb, 2011/12. évi népszámlálások esetén egy új, minden eddiginél jelentősebb bizonytalansági

tényező társult, a nem válaszolók problémája. Míg a népszámlálások esetén a polgároknak alapvetően kötelező a feltett kérdésekre válaszolniuk, addig a legtöbb országban a vallásra, a felekezeti hovatartozásra, a fogyatékosagra vonatkozó kérdések mellett az anyanyelvre, etnikumra vonatkozó kérdések is kivételt jelentenek, vagyis ezekre nem kötelező a válaszadás. A nem kötelező kérdések bevezetése az elmúlt évtizedben kezdett elterjedni – Magyarországon erre 2001-ben nyílt először lehetőség –, párhuzamosan a válaszadók adatvédelmi tudatosságának növekedésével, így a népszámlálások alkalmával egyre nagyobb arányban jelent meg a nem válaszolás. A nem válaszolók arányának növekedésével párhuzamosan az eredmények értelmezése szempontjából kulcskérdéssé vált, hogyan közelítjük meg ezt a csoportot.

A következőkben öt különböző megközelítést mutatunk be; az itt leírtak külön-külön is szerepet játszhatnak a nemzetiségükről nem nyilatkozók számának növekedésében.

a) Kocsis Károly (2003) vélekedése szerint a nemzetiségükről nem nyilatkozók esetében egy „elnemzetlenedett” csoportról van szó, amelybe a nem válaszolók mellett az „ismeretlen”, illetve az értékelhetetlen választ adók is beletartoznak. Ez a csoport feltételezhetően elsősorban olyan személyekből áll, akiknek nemzetiségi öntudata gyengül, nemzetiségi kötelekük lazulnak. Valószínűsíthető, hogy ez a jelenség összefügg az elvilágiasodással és a globalizációval.

b) Másrészt, ha megnézzük azokat a magyarországi településeket, ahol 2001-ben feltűnően magas volt a nemzetiségükről nem nyilatkozók aránya, igen nagy számban találunk köztük nemzetiségi falvakat. Például a Baranya megyei egykori német nyelvi tömb területén, a németek által lakott Lovászhegyen 99,7% (azaz szinte senki), Erdősmeckén 42%, Csebényben 49% nem válaszolt a nemzetiségi kérdésre. A fenti adatok arra is utalhatnak, hogy egyes kisebbségi csoportok nem merik, vagy nem tartják jónak felvállalni nemzetiségi identitásukat a népszámlálási adatgyűjtések esetén, tehát az etnikumról való nem nyilatkozás ebben az esetben feltehetően rejtett, rejtegetett kisebbségi identitást takar.

c) Harmadrészt felmerül, hogy egyes kisebbségi csoportokat – (elsősorban) a romákat, vagy Szerbiában az albánokat – egyes esetekben a nem nyilatkozó kategóriába kényszeríthettek, például úgy, hogy a kérdezőbiztosok tudatosan fel sem tették számukra a nemzetiségükre vonatkozó kérdést, mondván, arra úgyszemint kötelező választ adni.

d) Negyedrészről feltételezhető, hogy a nem válaszolás mögött a népszámlálás intézményével szembeni ellenérzés vagy időhiány rejlik. Az elmúlt évtizedben a népszámlálástól függetlenül is megfigyelhető, hogy csökken az állampolgárok adatszolgáltatási hajlandósága, nő a bizonytalanság az adatvédelem kapcsán, illetve nő a polgárok leterheltsége is: egyre több különféle nyomtatványt kell kitölteniük stb. Mivel a népszámláláson kötelező a részvétel, a nem kötelezően kitöltendő kérdések esetén egyfajta szelepként működhet a válasz megta-

gadása, függetlenül a kérdés tartalmától. Mivel a legtöbb országban jelentősen nőtt a felekezeti hovatartozásra, illetve egyéb nem kötelező kérdésekre nem válaszolók száma és aránya, általánosságban talán azt feltételezhetjük, hogy a válasz megtagadásának ez lehet a leginkább elterjedt oka.

e) Végül ötödikként megemlíthető, úgy tűnik, hogy az interneten, illetve levélben történő adatszolgáltatás, vagy a tágabb értelemben vett önkitöltés lehetőségének megteremtése egyes országokban szintén oka annak, hogy növekszik a nem nyilatkozók vagy nem érhetően nyilatkozók aránya. Egy nem személyes adatszolgáltatási forma esetén sokkal könnyebb nem válaszolni a nem kötelező (vagy akár kötelező) kérdésekre, mint a számlálóbiztos jelenlétében.

Azt, hogy az egyes országokban, az egyes népszámlálások alkalmával a fentiekben felsorolt tényezők közül melyek és milyen mértékben állhatnak az etnikai kérdésre vonatkozó adatszolgáltatás megtagadásának hátterében, külön-külön kell vizsgálnunk.

Magyarország

A népszámlálásról

Magyarországon 2011 októberében tartották a népszámlálást. A kérdésekre interneten; „önkitöltős” módon és kérdezőbiztos segítségével is lehetett válaszolni, a válaszadók mintegy kétharmada (65%-a) az utóbbi, hagyományos módszert választotta. A nemzetiségre, anyanyelvre, vallásra, tartós betegségre, illetve a fogyatékosságra vonatkozó kérdésekre nem volt kötelező válaszolni.

A kérdőívben külön kérdés vonatkozott a beszélt nyelvekre (kötelező kérdés), a nemzetiségre (Mely nemzetiséghez tartozónak érzi magát?), illetve az esetleges második nemzetiségre (Az előző kérdésnél megjelöltön kívül tartozik-e másik nemzetiséghez is?), az anyanyelvre és a családi-baráti közösségben használt nyelvre. Utóbbi két kérdésre két-két választ is meg lehetett adni, anélkül hogy meg kellett volna különböztetni az elsődleges és a másodlagos nyelvet.

A nemzetközi összehasonlításra leginkább alkalmas, a nemzetiségre vonatkozó kérdés tehát így hangzott: „Mely nemzetiséghez tartozónak érzi magát?” A válaszlehetőségek között első helyen kiemelve szerepelt a magyar, ezt követte ábécé-sorrendben a 13 őshonos hazai kisebbség, a bolgártól az ukránig. A romák „cigány(roma)” módon kerültek feltüntetésre. Az őshonos kisebbségeket négy további olyan nemzetiség neve követte, amelyekhez tartozók viszonylag nagy számban élnek az ország területén: arab, kínai, orosz, vietnami. Emellett lehetőség volt az „egyéb, mégpedig...”, illetve a „nem kíván válaszolni” válaszok megjelölésére is (lásd I. ábra).

V. Nemzetiség, nyelvi kötődés, vallás

34. Mely nemzetiséghez tartozónak érzi magát?

magyar.....	<input checked="" type="checkbox"/>	örmény.....	<input checked="" type="checkbox"/>	arab.....	<input checked="" type="checkbox"/>
bolgár.....	<input checked="" type="checkbox"/>	román.....	<input checked="" type="checkbox"/>	kínai.....	<input checked="" type="checkbox"/>
cigány (roma).....	<input checked="" type="checkbox"/>	ruszin.....	<input checked="" type="checkbox"/>	orosz.....	<input checked="" type="checkbox"/>
görög.....	<input checked="" type="checkbox"/>	szerb.....	<input checked="" type="checkbox"/>	vietnami.....	<input checked="" type="checkbox"/>
horvát.....	<input checked="" type="checkbox"/>	szlovák.....	<input checked="" type="checkbox"/>		
lengyel.....	<input checked="" type="checkbox"/>	szlovén.....	<input checked="" type="checkbox"/>		
német.....	<input checked="" type="checkbox"/>	ukrán.....	<input checked="" type="checkbox"/>		

egyéb, mégpedig:

nem kíván válaszolni

35. Az előzőekben megjelöltön kívül tartozik-e másik nemzetiséghez is?

nem tartozik más nemzetiséghez

magyar.....	<input checked="" type="checkbox"/>	örmény.....	<input checked="" type="checkbox"/>	arab.....	<input checked="" type="checkbox"/>
bolgár.....	<input checked="" type="checkbox"/>	román.....	<input checked="" type="checkbox"/>	kínai.....	<input checked="" type="checkbox"/>
cigány (roma).....	<input checked="" type="checkbox"/>	ruszin.....	<input checked="" type="checkbox"/>	orosz.....	<input checked="" type="checkbox"/>
görög.....	<input checked="" type="checkbox"/>	szerb.....	<input checked="" type="checkbox"/>	vietnami.....	<input checked="" type="checkbox"/>
horvát.....	<input checked="" type="checkbox"/>	szlovák.....	<input checked="" type="checkbox"/>		
lengyel.....	<input checked="" type="checkbox"/>	szlovén.....	<input checked="" type="checkbox"/>		
német.....	<input checked="" type="checkbox"/>	ukrán.....	<input checked="" type="checkbox"/>		

egyéb, mégpedig:

nem kíván válaszolni

*I. A magyarországi népszámlálási kérdőív nemzetiségre vonatkozó kérdései, 2011
Questions relating to ethnic affiliation, Hungary, census 2011*

A más országok eredményeivel való nemzetiségi összehasonlítást azonban nagyban megnehezíti, hogy Magyarországon (legalábbis az eddig megjelent publikációkban) a két nemzetiségi kérdésre – amelyeket ezentúl elsődleges és másodlagos nemzetiségként különböztetünk meg – vonatkozó válaszokat összeszevonva közlik. Ezáltal ugyanis a standard népszámlálási adatokból nem derül ki, hányan vallották volna magukat magyarnak, romának stb., ha – más országokhoz hasonlóan – csak egy nemzetiség vállalására lett volna lehetőség. A speciális publikációs gyakorlat oka az, hogy – bár az adatok nemzetközi összehasonlíthatósága korlátozott – az eredmények így valamivel jobban összevetethetők az előző magyarországi népszámlálás adataival. Ennek megértése miatt

érdemes röviden bemutatni az előző, 2001. évi magyarországi népszámlálás etnikai adatgyűjtési módját is.

Először is – minden összevetési szándék ellenére – meg kell állapítani, hogy a 2011-es, illetve a 2001-es népszámlálás nemzetiségi eredményeinek összehasonlítását (és így a trendek értelmezését) nehezíti, hogy bár összességében hasonló volt, valamelyest mégis megváltozott a nemzetiségre vonatkozó adatok gyűjtésének módja.³ Közös pont, hogy már 2001-ben sem volt kötelező a nemzetiségi kérdésre válaszolni és magának a kérdésnek a konkrét megfogalmazása is ugyanaz maradt, a válaszlehetőségek azonban két lényeges ponton is megváltoztak.

Egyrészt 2001-ben nem két, hanem csak egy nemzetiségi kérdés volt, amelyre viszont nem egy, hanem három válaszlehetőséget lehetett megjelölni, és a válaszok között nem volt „prioritási” sorrend. Így azokat a személyeket, akik egynél több választ jelöltek meg, több nemzetiséghez is besorolták.

A másik eltérés viszont a nemzetiségi önbevallásnak kedvezett. 2001-ben ugyanis a 13 őshonos nemzetiség felsorolása szerepelt a lehetséges válaszok között ábécé-sorrendben, és csak a 14., az utolsó előtti helyen állt a magyar megnevezés. Ezt követte a „nem kíván válaszolni”, illetve az „egyéb, mégpedig...” kategória.

Mindkét népszámláláskor a nemzetiségek önbevallását erősíthette, hogy a kérdezőbiztosoknál nemzetiségi nyelven is elérhetőek voltak a kérdőívek. A válaszokat azonban a kérdőíves összeírásakor magyar nyelven, a magyar nyelvű kérdőívre kellett megadni, a nemzetiségi nyelvű változatok csak tájékoztatásul szolgáltak. Ugyanakkor 2011-ben az interneten sem lehetett kisebbségi nyelven kitölteni a kérdőíveket.

Visszatérve a 2011. évi népszámláláshoz, megemlítendő, hogy az interneten kitöltők számára az „egyéb, éspedig...” kategóriában sem lehetett teljesen szabad választ adni, itt egy bővebb listából kellett választani. A korlátozás ellen magánszemélyek és civil szervezetek is tiltakoztak, így a KSH az összeírás közben bővítette az „egyéb, éspedig...” kategóriába az internetes kitöltők által bevihető válaszok listáját.

A 2011-es népszámlálást Magyarországon is kísérték olyan civil kampányok, amelyek a nemzetiségi identitás bevallásának fontosságára hívták fel a figyelmet. Ilyen kampányok elsősorban a romák, és részben a szlovákság és a románság kapcsán folytak, de jellemzően a kettős identitás felvállalására hívták fel a figyelmet, és abban nem adtak tanácsot, hogy a romák által elsősorban vagy a másodlagos nemzetiségként kerüljön-e megjelölésre a „roma(cigány)” kategória.

³ Itt most kizárólag a nemzetiségi kérdésre adott válaszokkal foglalkozunk, vagyis nem térünk ki a 2001-es népszámlálásban szereplő egyéb, a „nemzetiségi kötődést” mérő kérdésekre, sem a 2001-es adatok publikálásának módjára, amely több esetben nem nemzetiség, hanem „nemzetiségi hovatarozás” szerint történt; ez több szempontból is lényegesen bővebb, mint a nemzetiség.

Eredmények

Magyarországon a nemzetiségre vonatkozó információk nem szerepeltek az elsődleges adatok között, így azok publikálására 2013 márciusáig kellett várni, ekkor jelent meg ugyanis a 2011-es népszámlálás legfőbb eredményeit összegyűjtő, összefoglaló kötet.

A kifejezetten a nemzetiségi adatokra fókuszáló nemzetiségi kötetet a tervek szerint 2013 decemberében jelenteti majd meg a Központi Statisztikai Hivatal.

Az eredmények szerint a Magyarországon 2011-ben 9 937 628 személyt írtak össze, míg 2001-ben 10 198 315 főt. A csökkenés mértéke mintegy 261 ezer fő. A nem magyar állampolgárságú bevándorlók arányának és számának növekedése miatt a Magyarországon élő magyar állampolgárok számának csökkenése ennél valamivel nagyobb mértékű, mintegy 310 ezer fős volt.

A Magyarországon összeírt 9 937 628 személyből 8 314 029 fő vallotta magát magyar nemzetiségűnek – vagy kizárólagosan vagy más nemzetiség mellett –, ez 83,7%-os arányt jelent. Tíz évvel ezelőtt még 9 416 045 fő, azaz a lakosság 92,3%-a vallotta magát részben vagy kizárólag magyar nemzetiségűnek.

Az elsődleges és másodlagos nemzetiségi kérdésre adott, még nem publikált adatok szerint⁴ az elsődleges nemzetiségi kérdésre adott 8 481 745 válaszból 8 227 379 fő (97%) választotta a magyar nemzetiséget, s közülük mintegy 7 millió 878 ezer fő nem jelölt meg másik nemzetiséget. A roma nemzetiséget 130 596-an (1,5%) jelölték meg első nemzetiségükként.

Ezek az eredmények azonban következhettek egyfelől abból, hogy a nemzetiségek felsorolásakor első helyen a „magyar” szerepelt, de abból is, hogy az összeírt valóban prioritást állított fel a nemzetiségek között. Hogy melyiknek volt erősebb a hatása, azt szinte lehetetlen megállapítani.

A több mint egymillió egyszázezer fős csökkenést összességében tehát csak kisebb – egynegyedes–egyharmados – részben magyarázza Magyarország lakosságának, illetve a hazánkban élő magyar állampolgárok számának egyébként radikális mértékű csökkenése.

Az adatok emellett az úgynevezett „hazai nemzetiségek” létszámának gyors növekedését is mutatják: a 2001-es 313 832 főről 555 507 főre, tehát több mint 240 ezer fővel nőtt a nemzetiségi csoportokhoz való tartozást vállalók száma. A roma nemzetiségűek száma 190 ezerről 309 ezer főre nőtt, a németiség 62 ezer főről 132 ezer főre gyarapodott. Mivel azonban a nemzetiségi identitás vállalásának növekedése jellemzően többes identitásként, a magyar nemzetiség bejelölése mellett történt meg, ez szintén csak kis részben magyarázza a magyar nemzetiségűek számának zuhanását.

E téren a leglényegesebb összefüggés, hogy az elmúlt évtizedben is megfigyelhetjük a nemzetiségi kérdésre válaszolni nem kívánók, illetve – jóval ki-

⁴ A nem publikált adatok a szerző saját számításai a népszámlálási adatbázis alapján.

sebb részben – az értelmezhetetlen választ adók számának és arányának radikális növekedését: míg 2001-ben 570 537 fő (5,6%) tartozott ebbe a csoportba, addig 2011-ben már 1 455 883 fő (vagyis 14,7%) – ez mintegy 885 ezer fős növekedés.

A tényleges etnikai folyamatok elsődleges, nyers adatok alapján való értékeléséhez érdemes megvizsgálni az etnikumukról nyilatkozók belső arányait, vagyis első lépésben az elemzést csak azokra személyekre korlátozzuk, akik nyilatkoztak nemzetiségükről. Annak a 8 482 ezer főnek, aki legalább egy nemzetiséget felvállalt, a 2011-es népszámláláson mintegy 98%-a az egyik, vagy kizárólagos nemzetiségként a magyart jelölte be. Ez az arány enyhe növekedést jelent 2001-hez képest, amikor a nemzetiségükről nyilatkozók 97,8%-a jelölte be a magyar nemzetiséget. A nemzetiségükről nyilatkozók körében tehát enyhén nőtt a magyarok aránya.

Az arányokat tekintve a második legnagyobb nemzetiségi csoportot a romák alkotják: a nyilatkozók 3,6%-a vallotta magát roma nemzetiségűnek, ez igen jelentős emelkedés a 2001-es 2%-os arányhoz képest. Az összes többi nemzetiségcsoport összesített aránya 3,5%. Ebben az esetben is igen jelentős aránynövekedést figyelhetünk meg, hiszen 2001-ben ez az érték még csak 1,7%-volt. A romákon kívüli egyéb nemzetiségek között a németiség dominanciája nőtt, 2011-ben már e csoport 45%-át tették ki, a 2001-es 37%-kal szemben. A németek aránya így a nemzetiségükről nyilatkozók körében országosan 0,6-ról 1,6%-ra nőtt.

Az arányokat tekintve tehát az állapítható meg, hogy a nemzetiségükről nyilatkozók túlnyomó többsége változatlanul bejelölte nemzetiségként a magyart, ugyanakkor erőteljesen növekedett a roma/cigány és az egyéb (elsősorban német) nemzetiségükről nyilatkozók száma. A nyilatkozók mintegy 5,1%-a két nemzetiségi kötődésről számolt be, ám a magyarországi népszámlálás módszertana miatt az nem állapítható meg, hogy amennyiben csak egyetlen nemzetiség bejelölésére nyílt volna lehetőség, ez a nemzetiségi „előretörés” milyen mértékben jelentette volna a magyar nemzetiségűek arányának csökkenését.

Amennyiben megyei szinten értékeljük az adatokat, feltűnővé válik, hogy a nyilatkozók körében országosan azért növekedett a magyar nemzetiségűek aránya, mert két olyan megyében, ahol hagyományosan nagyobb arányban éltek nemzetiségek (Baranya, Borsod-Abaúj-Zemplén), 2001 óta erőteljesen csökkent azok aránya, aki nyilatkoztak a nemzetiségükről, de nem vallották magukat magyar nemzetiségűnek (is). Ezekben a megyékben ugyanakkor lényegesen növekedett a kisebbséghez tartozók aránya is: Baranyában a kérdésre választ adók 11,1%-a, Borsodban 7,9%-a jelölt meg két nemzetiséget. Szintén magas a két nemzetiséget megjelölők aránya Nógrád (9,2%) és Tolna (8,5%) megyében

A roma nemzetiségűek aránya – a nyilatkozók körében – Borsodban (9,8%) és Szabolcsban (8,9%) a legmagasabb, ám a magukat romának vallók arányá-

nak növekedése szinte minden megyében látványos. Míg a nyilatkozók körében arányuk 2001-ben csupán egy megyében haladta meg az 5%-ot, 2011-ben már hét ilyen megye volt. A németiség aránya – ismét csak a nyilatkozók körében – Baranya (6,7%) és Tolna (5,1%) megyében a legmagasabb.

Értékelés

A népszámlálási eredmények nyilvánosságra hozatala előtt a témával foglalkozók szinte teljes mértékben egyetértettek abban, hogy a népszámláláskor kimutatott lakosság szám alacsonyabb lesz a továbbvezetett népességszámnál (lásd KorFa 2010/3). A várt eltérés oka az volt, hogy a Magyarországról történő kivándorlás csak töredékesen jelenik meg a népességszám népszámlálások közötti továbbvezetésében. A tényleges, végleges eredmények valóban alacsonyabb lélekszámot határoztak meg, mint a továbbvezetett népesség,⁵ de a hiány hozzávetőleg 25 ezer fős mértéke meglehetősen alacsony volt, jóval alacsonyabb, mint a feltételezhető, a százezer főt is meghaladó hiány. Ennyiben tehát az eredmények a továbbvezetettnél alacsonyabb, de a vártnál magasabb népességszámot jelentenek. Nyilván további elemzések foglalkoznak majd az eltérés esetleges okaival (a külföldön élők Magyarországon történő összeírása, a vártnál nagyobb nem regisztrált bevándorlás az EU-tagállamokból stb.).

A nemzetiségi eredmények értékeléséhez először is azt kell figyelembe vennünk, hogy amennyiben hazánkban is csak egy nemzetiséget lehetett volna megjelölni, a két nemzetiséget megjelölőknek választaniuk kellett volna nemzetiségi kötődéseik között. Mivel a többes nemzetiséget megjelölők túlnyomó többsége a magyart jelölte meg egyik nemzetiségeként, feltehetően legalább 87 ezer fővel⁶ kevesebben jelölték volna be magukat magyarnak, ha csupán (a környező országokhoz népszámlálási módszertanához hasonlóan) egyetlen nemzetiség megjelölésére lett volna lehetőség.

Láttuk azonban, hogy Magyarországon a magukat magyarnak vallók számának radikális csökkenése jelentős részben – bár egyáltalán nem kizárólagosan – a nemzetiségi identitást fel nem vállalók számának növekedésével van összefüggésben.

Amennyiben túl akarunk lépni az elsődleges adatismertetésen, akkor az a kulcskérdés, hová soroljuk be azokat, akik törvényes jogukkal élve nem nyilatkoztak a nemzetiségükről. A hazai közvélekedés, kimondva vagy kimondatlanul,

⁵ 2011 októberében a továbbvezetett népességszám 9 millió 962 ezer fő volt. (Lásd <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/gyor/nep/nep21111.pdf>)

⁶ 2011-ben egészen pontosan 86650 olyan magyar nemzetiségű személy volt, aki második nemzetiségként jelölte be a magyart, annak ellenére, hogy a magyar nemzetiség a népszámlálási kérdőívben elsőként kiemelve szerepelt. Amennyiben a magyar nemzetiség nem lett volna kiemelve, ez a szám feltehetően még magasabb lett volna.

nul, hagyományosan azzal a feltételezéssel él, hogy e csoport tagjai alapvetően magyarok, sőt alapvetően minden Magyarországon élő polgárt – attól függetlenül, hogyan nyilatkozott saját magáról – magyarként vesznek figyelembe a különféle számításokban. Az elmúlt évtizedben, amikor a magyar sajtó a magyarság lélekszámáról cikkezett, a szerzők szinte természetes módon Magyarország egész lakosságát magyar nemzetiségűnek tekintették.⁷

Sok esetben a tudományos közlemények sem tudnak mit kezdeni a magyarországi népszámlálás sajátos módszertanával. Hablicsek László például a Kárpát-medencei népesség-előreszámítás készítésekor (Hablicsek 2005) meglehetősen furcsa módon járt el. A Magyarországon élő magyarok számának megállapításakor az ország lakosságából indult ki, levonva közülük azokat, akik valamilyen nem magyar nemzetiséghez sorolták magukat, függetlenül attól, hogy emellett még – élve a kettős nemzetiségi bejelölés jogával – magyarként is meghatározták magukat vagy sem. Ezzel szemben a nem nyilatkozókat mind a magyarok közé sorolta.

A fentiekben bemutatott megközelítési módok megítélésünk szerint semmiképpen nem tekinthetők szerencsésnek. Egyfelől azok a személyek, akik magukat magyar nemzetiségűnek határozták meg, nem vonhatók le a magyar nemzetiségűek közül, még abban az esetben sem, ha emellett roma, német vagy egyéb nemzetiséget is megjelöltek, hiszen nem tudjuk, melyik nemzetiséget jelölték meg elsődlegesnek, és melyiket másodlagosnak. Másfelől azok, akik nem magyar, hanem például arab vagy cigány nemzetiségüként határozták meg magukat, és a magyar nemzetiséget még másodlagos nemzetiségként sem jelölik meg, pusztán azért, mert Magyarországon élnek, még nem számíthatók a magyar nemzetiségűek közé.

Harmadrészt a nemzetiségükről tudatosan nem nyilatkozók csoportjának magyarok közé sorolása sem megalapozott, hiszen ennek a társadalmilag feltehetően nem egységes csoportnak a „mibenlétéről” több különböző vélemény fogalmazható meg. Ezeket a tanulmány elméleti bevezetőjében már bemutatuk. Ahhoz, hogy ezt a csoportot a különféle alcsoportok között szét tudjuk osztani, további alapos vizsgálatokra van szükség. E jövőbeli vizsgálatok eredményeit nem megelőlegezve, jelenleg arra hajlunk, hogy a nem válaszolók többsége Magyarországon etnikailag semleges okból nem válaszolt a nemzeti kérdésre.

Ezt a feltételezést leginkább az támasztja alá, hogy a nem válaszolók száma és aránya a felekezeti hovatartozásra és a fogyatékosagra vonatkozó kérdések esetében is jelentősen nőtt, és a nemzetiségükről nem nyilatkozók túlnyomó része a nem kötelező válaszok közül egyikre sem válaszolt. Egészen pontosan: a nemzeti kérdésre Magyarországon 2011-ben nem válaszoló 1 467 458 főből 1 242 038 fő nem válaszolt a felekezeti hovatartozásra és a fogyatékos-

⁷ Például http://index.hu/kulfold/2013/02/14/mar_csak_12_millio_magyar_medenceje/

ságra vonatkozó kérdésre sem.⁸ Ezekről a személyekről nehéz azt feltételezni, hogy specifikusan a nemzetiségük miatt nem válaszoltak ezekre a kérdésekre sem, hiszen gyakorlatilag az űrlap egyetlen nem kötelező kérdésére sem válaszoltak. Valószínűsíthető tehát, hogy ebben a csoportban hozzávetőleg akkora lehet a nemzetiségi kötődésük aránya, mint a nemzetiségükről nyilatkozók esetében.

225 420 fő viszont úgy nem válaszolt a nemzetiségi kérdésre, hogy a kérdőív többi nem kötelező kérdését nem hagyta teljesen üresen, ami arra utal, hogy a nemzetiségi kérdésre nem válaszolóknak van egy olyan alcsoportja is, amelyben egyértelműen felülreprezentáltak a nemzetiségű kötődésűek, illetve hogy egyes nem magyar nemzetiségi csoportok tagjai néhány esetben nem merték felvállalni nemzetiségi identitásukat a népszámláláskor. Ez a rejtőzködés a németeknél/sváboknál a népszámlálás intézménye iránti bizalmatlansággal indokolható, hiszen a második világháborút követő kitelepítések részben a népszámlálási adatok felhasználásával történtek. A cigányság esetében a rejtőzködés oka lehet az egyes cigányellenes csoportoktól való félelem. Ám a többi hagyományos kisebbségnél is felmerül a népszámlálással szembeni bizalmatlanság (főleg az anyanyelvi kommunikációban),⁹ amely akár azt eredményezheti, hogy az ide tartozók egy része nem vállalja fel az identitását. A zsidó identitásúak esetében szintén tömeges lehet a nem válaszolás, tekintve, hogy ez a csoport nem számít hazai nemzetiségnek, így a rájuk vonatkozó kategória nem szerepelt előrenyomtatva a kérdőíveken.

Összességében azt mondhatjuk, hogy a nemzetiségükről nem nyilatkozók között valamennyire átlag feletti arányban lehetnek a nem magyar etnikai kötődéssel rendelkező személyek, általában pedig olyanokról van szó, akik – bár különböző, és sok esetben nem etnikai okból – tudatosan választották azt, hogy az adatszolgáltatáskor nemzetiségükként nem jelöltetik be a magyart.¹⁰ Semmi sem indokolja tehát, hogy a népszámlálás alkalmával az etnikumukról tudatos döntés alapján nem nyilatkozó magyarországi lakosokat magyarként vegyük számításba. Vagyis nemzetközi összehasonlításban jelenleg a Magyarországon élő magyar nemzetiségűek számát 8 314 029 főben lehet a legpontosabban meghatározni. Ez azonban nem zárja ki, hogy ezen felül egyes összehasonlításokban becslésekkel éljünk a nem nyilatkozók etnikai megoszlásáról.

⁸ Saját számítás a népszámlálási adatbázis alapján.

⁹ Jova Éva (Eva Iova) magyarországi román politikus például így nyilatkozott a román állami hírügynökségnek: „2011 őszén népszámlálást rendeznek Magyarországon, és fennáll a lehetősége annak, hogy az űrlapok vagy a kérdezőbiztosok miatt sok magyarországi román nem vállalja identitását.” <http://www.mediafax.ro/social/romani-din-ungaria-vor-sa-obtina-cetatenia-romana-8073678>

¹⁰ Itt felmerül az a gyanú, hogy néhány válaszadó úgy utasította el a válaszadást a nemzetiségre, mint a nem kötelező kérdések egyikére, hogy nem is tudta, valójában mire vonatkoztak volna ezek a kérdések. Ennek az esélyét azonban csökkentí, hogy a nem kötelező kérdések között éppen elsőként szerepelt az etnikum.

Erdély – Románia*A népszámlálásról*

Romániában – Magyarországhoz hasonlóan – 2011 októberében tartották a népszámlálást, amelynek során adatokat szolgáltatni kizárólag a hagyományos módon, kérdezőbiztosok segítségével lehetett. Romániában sem volt kötelező az anyanyelvre, vallásra, etnikumra vonatkozó válaszadás, de ezt – mármint a válaszadás nem kötelező voltát – nem vagy csak alig hangsúlyozták, például a kérdőíveken nem is tüntették fel a kérdések közelében.

A kérdőív nemzetiségi kérdése a következőképpen hangzott: „Milyen etnikumhoz tartozónak vallja magát az illető személy?” A válaszlehetőségek semmilyen módon nem voltak előre feltüntetve a kérdőíven, a számlálóbiztosi utasítás szerint a biztosnak módosítás nélkül be kellett írni a kérdésre kapott választ a kérdőívbe, majd azt utólag, otthon kellett kategorizálnia (II. ábra).

Ez a megoldás előrelépés az előző, 2002-es romániai népszámláláshoz képest, ahol a nemzetiségi kérdés esetén két válaszlehetőség volt előre kinyomtatva, a „román” és az „egyéb nemzetiségű, azaz...”. (A környező országok ezredforduló környéki népszámlálásain az etnikai kérdésekre alkalmazott módszertant magyar nyelven Papp Z. 2010 mutatja be.)

II. A romániai népszámlálási kérdőív (magyar nyelvű változat) nemzetiségre vonatkozó kérdése, 2011
Question relating to ethnic affiliation, Romania, census 2011
(version in Hungarian)

A nyílt válaszlehetőségek esetén nyilván kulcskérdés a válaszok utólagos kategorizálása. A romániai népszámlálás lebonyolítása – ebből a szempontból is – meglehetősen szervezetlennek bizonyult. Miután a Központi Népszámlálási Bizottságban komoly vita alakult ki az utólagos kódolás kérdéséről, amely sajtónyilvánosságot is kapott, a számlálóbiztosok sok helyütt késve kapták meg a nemzetiségi, anyanyelvi és vallási válaszok utólagos kódolását szabályozó utasítást. Ez az utasítás a nemzetiségek esetén egy kétlépcsős kódrendszert írt elő, viszont több igen fontos kérdést nem, vagy vitatható módon szabályozott. Így például semmilyen módon nem került meghatározásra, mi a teendő, ha valaki a nyílt kérdésre kettős identitás jellegű választ adott (például „magyar cigánynak” nevezte magát), míg az összes területi jellegű identitásra utaló választ (például „máramarosi”, „háromszéki”) románnak kellett besorolni. A

„csángó” mint anyanyelv besorolásáról a szabályozás nem rendelkezett, ugyanakkor a „csángót” mint nemzetiséget nem a „magyar”, nem is a „román”, hanem az „egyéb” főcsoportba sorolta be, a kínaiakkal, gagauzokkal és hasonló nemzetiségekkel összevonva.

Problémát jelentett az is, hogy a kérdezőbiztosok számára tartott képzéseken néhány városban félreértelmezték azt a nemzetiségi kérdéseknél a kérdőíveken szereplő feliratot, mely szerint „minden egyes személynek jogában áll saját döntését minden kényszeről mentesen kifejezni”, és erre hivatkozva azt az utasítást adták a számlálóbiztosoknak, hogy ezeket a kérdéseket kizárólag a személyesen jelen lévő adatszolgáltatóknál lehet kitölteni, vagyis például a feleség nem nyilatkozhat éppen dolgozó férje nevében annak nemzetiségéről, felekezeti hovatartozásáról. Miután az ügy kapcsán a Romániai Magyar Demokrata Szövetség tiltakozásba kezdett, a Román Statisztikai Intézet elismerte, hogy néhány helyütt félretájékoztató történt, és intézkedett a rosszul „beoktatott” számlálóbiztosok utólagos értesítésére. Ez azonban valószínűleg nem mindenütt járt sikerrel, feltehetően ez magyarázza azt az előzetes adatokban még igen jól megfigyelhető furcsaságot, hogy hasonló települések lakói között igen eltérő számú és arányú nem nyilatkozót találunk. (Például, míg Kolozsváron 6211, Temesváron 10 234, addig Marosvásárhelyen csak 343, Aradon 723 fő tartozott ebbe a csoportba.)

A népszámlálás nyelvi környezete felemásra sikeredett: bár minden olyan számlálóbiztosnál voltak magyar nyelvű kérdőívek, aki legalább 20%-ban magyarok lakta településen dolgozott, ezeket a kérdőíveket nem lehetett kitölteni, csak segítségül szolgáltak a magyar válaszadók számára, hogy értsék, mely kérdésekre is kell válaszolniuk.

A népszámlálás kapcsán – akárcsak Magyarországon – a helyi kisebbségi szervezetek kampányt folytattak a célból, hogy a kisebbségi csoporthoz tartozók vállalják fel identitásukat a népszámláláskor. Elsősorban a magyar és a cigány/roma szervezetek kampánya volt komolyabb mértékű, de átütőnek egyik sem volt tekinthető. Ráadásul a magyar szervezetek kampányából jelentős energiákat kötött le annak az üzenetnek az átadása, hogy a székelyföldi magyarok ne hogy „székelynek” vallják magukat. Ugyanis mivel a kódolási utasításban a székely külön második szintű nemzetiségi (és anyanyelvi!) kóddal szerepelt, kérdéses, hogy amennyiben jelentős számban lettek volna „székely” nemzetiségűek, akkor – a csángókhoz hasonlóan – nem választották volna-e le a „székelyeket” a „magyar” nemzetiségű csoportról. A magyar kampány másik célcsoportját azok a települések jelentették, ahol a legutóbbi népszámlálási eredmények szerint a magyar nemzetiségűek aránya 20% körül volt, itt sok településen fórumokat tartottak, szórólapokat és plakátokat osztogattak, elsősorban az RMDSZ aktivistái. A 20%-os küszöbnek ugyanis Romániában komoly jelentősége van: a különféle kisebbségi nyelvi jogok ahhoz kötődnek, hogy egy településen, megyében eléri-e egy etnikai – és nem anyanyelvi – kö-

zösség ezt az arányt. Ha egy településen a magyar nemzetiségűek aránya 20% alá süllyed, a közösség sok nyelvhasználati jogát elveszti.

A népszámlálás lebonyolítása Romániában alapvetően rosszul szervezettnek bizonyult. A legnagyobb gondot az jelentette, hogy a kérdezőbiztosok által megkapott körzeteírások, térképek sok esetben szinte használhatatlanok voltak, ami főleg a nagyobb városok összeírását nehezítette meg – sok családnál feltehetően el sem jutott a kérdezőbiztos. (Akik között igen magas volt a pedagógusok aránya, a népszámlálás idején az általános iskolákban oktatási szünet is volt.) A rövid, egyhetes összeírási időszak kapkodást eredményezett: közvetlenül a népszámlálás előtt azt is lehetővé tették, hogy a távol lévő háztartásokról valamilyen „megbízható személy” (például a helyi rendőr vagy a pópa) szolgáltatson adatokat a számlálóbiztosnak, Bukarestben pedig – már az összeírás közben – váratlanul és minden informatikai előkészítés nélkül arra nyílt lehetőség, hogy az érintettek az internetről letöltött és kinyomtatott kérdőívet maguk töltsék ki és adják le.

A népszámlálás befejeztét követően – a népszámlálást övező káosztól nyilván nem függetlenül – váltás történt a Román Statisztikai Intézet vezetésében, így az adatok feldolgozását és nyilvánosságra hozatalát már más testület irányította.

Adatközlés

Míg Magyarországon az alkalmazott kérdések és válaszlehetőségek jelentik a kritikus pontot az eredmények értékelése szempontjából, addig Romániában az adatközlések értelmezése igen problematikus.

Egyfelől Romániában már az előzetes eredmények közlésében is szerepeltek a nemzetiségi és az anyanyelvi adatok, amelyeket a számlálóbiztosok összesítő ívek alapján publikáltak. A nemzetiségi adatokat – településszintű területi bontásban – 2012 februárjában, az anyanyelvi adatokat augusztusban hozták nyilvánosságra. Ennek ez előzetes adatközlésnek az adatállománya alapján készültek el az elsődleges elemzések is (például Kiss – Barna 2012; KorFa 2013/2).

Nagyjából egy évvel később, 2013 júliusában kezdődött meg a végleges népszámlálási adatok nyilvánosságra hozatala. Az előzetes és a végleges adatok azonban váratlanul nagy számszaki különbségeket mutattak. Például Románia lakossága az előzetes adatok szerint 19 042 936, a végleges eredmények szerint immár 20 121 641 fő, tehát a növekmény lényegesen meghaladja az egymillió főt is.

Az eltérés oka az, hogy Romániában az előzetes és a végleges adattisztítás között nemcsak a más országokban is szokásos adattisztítás¹¹ történt meg (például a kettős adatszolgáltatók kiszűrése, a nyilvánvalón hibás adatok javítása). Eme adattisztításon felül a Román Statisztikai Intézet a véglegesítés előtt regiszter jellegű adatbázisokból egészítette ki a népszámlálási adatokat. A kiegészítés logikája az volt, hogy regiszterekben (elsősorban az adónyilvántartás) olyan személyeket kerestek, akik a népszámlálás évében valamiféle aktivitás mutattak, bevallást nyújtottak be, és személyi számukat összevetették a népszámlálás adatbázisával, amelyben szintén szerepeltek a személyi számok. Amennyiben az adott személy a népszámlálási adatbázisban nem szerepelt, csak regiszterben mutatott aktivitást, személyi azonosítóját a hozzá kapcsolt információkkal együtt átemelték a népszámlálási adatbázisba.

Ez az eljárás nyilvánvalóan előre nem tervezett, utólagos korrekció volt a népszámlálási folyamatban, ami sokak szerint nem szakmai, hanem inkább politikai alapon történt,¹² és igen sok kérdést és kételyt vet fel. Egyfelől valójában semmi garancia nincs rá, hogy egy regiszterben jelentkező aktivitás valóban romániai tartózkodást jelent. Románia egyike a tömeges kivándorlás által érintett országoknak, és például az a tény, hogy valakinek az adott évben valamilyen jövedelme keletkezett az országban, még egyáltalán nem bizonyítja, hogy az illető életvitelszerűen tényleg Romániában tartózkodik.

Másfelől a regiszterekből pótolta adatok értelemszerűen igen hiányosak, olyannyira, hogy az így pótolta személyekről nemükön és életkorukon kívül szinte semmit sem tudunk. Mivel úgy tűnik, a Román Statisztikai Intézetnél valószínűségi alapon történő adatimputálásra nem tettek kísérletet, ezek a személyek a részletes adatközlések túlnyomó többségéből kimaradtak.

A – számunkra most leginkább érdekes – nemzetiségi adat esetén például az a következő volt az eljárás: az adatközlésben bevezettek egy „információ nem elérhető” kategóriát. Ebbe a kategóriába egybevonták azokat, akiket a regiszterekből emeltek át, így meg sem kérdeztek a nemzetiségükről, illetve azokat, akiket ugyan felkeresett kérdezőbiztos, de nem válaszoltak a nemzetiségi kérdésre. Ezután amikor az adott településen, közigazgatási egységben kiszámolták egy adott nemzetiségű lakosság arányát, az „információ nem elérhető” kategóriát nem vették figyelembe a teljes sokaság részeként. Így lehetséges, hogy a hivatalos publikációkban például a magyar nemzetiségűek országos aránya

¹¹ Ez a folyamat egyébként más országokban jellemzően a népességszám csökkenésével jár együtt. Magyarországon például az előzetes és a végleges adatközlés között mintegy 44 ezer fős eltérés van, az előzetes népesség javára.

¹² A romániai magyar sajtóban megnyilvánuló szakértők a 20 milliós határ lélektani szerepét, illetve a népességszám anyagi vonzatait hangsúlyozták a felduzzasztás okaiként. Például <http://itthon.transindex.ro/?cikk=20726> – illetve <http://www.maszol.ro/index.php/tarsadalom/14621-felduzzasztottak-a-nepszamlalasi-adatokat>

nem 6,1%, ami a nyers számokból következne, hanem 6,5%.¹³ Ezzel az eljárással sikerült elérni azt, hogy a nemzetiségi arányok annak ellenére hasonlítsanak egymásra ez előzetes és a végleges adatközlésben, hogy időközben a lakosság számát felduzzasztották.

Az előzetes és a végleges adatok összevetése azonban ezen felül is érdekes lehet (1. táblázat).

*1. A romániai népszámlálási előzetes és végleges nemzetiségi eredményei, 2011
Preliminary and final results relating to ethnic distribution, by county,
Romania, census 2011*

	Előzetes adat (ezer főre kerekítve)						Végleges adat (ezer főre kerekítve)					
	teljes lakosság	ebből magyar nemzetiségű	ebből román nemzetiségű	ebből cigány/roma nemzetiségű	ebből egyéb nemzetiségű	ebből nem nyilatkozott	teljes lakosság	ebből magyar nemzetiségű	ebből román nemzetiségű	ebből cigány/roma nemzetiségű	ebből egyéb nemzetiségű	információ nem elérhető
Arad megye	409	37	343	17	11	1	431	37	341	16	11	26
Beszterce-Naszód megye	278	15	250	12	1	0	286	14	248	12	1	12
Bihar megye	550	138	367	34	8	3	575	138	366	35	8	28
Brassó megye	505	39	442	18	5	2	549	40	453	19	4	34
Fehér megye	327	16	294	15	1	0	342	15	292	14	1	20
Hargita megye	305	259	40	5	0	0	311	258	39	5	0	8
Hunyad megye	396	16	370	8	2	1	419	16	368	7	2	25
Kolozs megye	659	103	523	22	3	7	691	104	521	23	3	41
Kovácsna megye	206	152	46	8	0	0	210	150	45	8	0	6
Krassó-Szörény megye	274	3	245	8	18	1	296	3	244	7	18	24
Máramaros megye	461	35	380	13	33	1	479	33	374	12	32	27
Maros megye	531	201	279	47	2	2	551	201	277	47	2	24
Szatmár megye	329	114	190	18	7	1	344	113	188	17	7	19
Szeben megye	376	11	341	18	5	1	397	11	339	18	5	25
Szilágymegye	218	51	150	15	1	1	224	50	148	15	1	9
Temes megye	650	35	556	15	33	12	684	35	551	15	33	49
Erdély, Partium, Bánát	6 476	1 225	4 817	271	131	32	6 789	1 217	4 795	271	129	378
Teljes Románia	19 043	1 238	16 870	619	257	59	20 122	1 228	16 793	622	243	237

Mint látható, az előzetes és a végleges adatközlés között országos szinten mintegy 10 ezer fővel csökkent a magyar nemzetiségűek létszáma, ez mintegy 0,8%-os csökkenést jelent. Arányát tekintve a két adatközlés között a legnagyobb csökkenés Krassó-Szörény, Fehér és Máramaros megyében következett be, az elsőben – igen alacsony bázisról – több mint 10%-os, az utóbbi két megyében 6%-ot meghaladó mértékű csökkenés mutatkozik.

¹³ Ld. pl. http://www.recensamantromania.ro/wp-content/uploads/2013/07/Comunicat-de-presa-nr-159-_REZULTATE-DEFINITIVE-RPL2011.pdf

A végleges adatközlés a románság létszámának csökkenését is magával hozta. Ennek mértéke országosan mintegy 77 ezer fő volt, amely 0,5%-ot jelentett. Erdélyben a legnagyobb arányú csökkentés Hargita megyében volt megfigyelhető (3,1%), míg Brassó megyében az előzetes és a végleges adatok között több mint 11 ezer fővel nőtt a magukat román nemzetiségűeknek vallók száma. Ez utóbbi annak fényében érdekes, hogy az efféle növekedés mögött nem lehet regiszter-adatokból történt kiegészítés, hiszen az utóbbit az „információ nem elérhető” csoportba sorolták be.

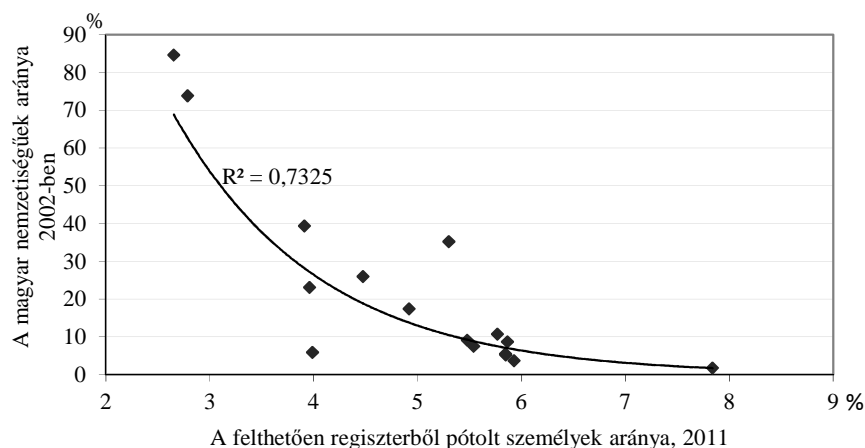
Az előzetes és a végleges adatközlés közötti adattisztítás így valamilyen mértékben – jellemzően a románság javára – befolyásolta a két etnikum közötti erőviszonyokat, azonban ezek a módosulások nem voltak különösen feltűnőek vagy átütő mértékűek.

Az igazán lényeges változtatást az jelentette, hogy az előzetes adatközlés „nem nyilatkozott” csoportját feltöltötték a regiszterből átvett személyekkel, és „információ nem elérhető” csoportra módosították. Míg a nem nyilatkozók létszáma az előzetes adat szerint országosan csupán 59 ezer fő körül volt, az „információ nem elérhető” csoportba immár 1 237 ezer fő tartozott. Ez utóbbi csoport azonban területileg igencsak egyenetlenül oszlik el.

Erdély tekintetében elég feltűnő az összefüggés (lásd III. ábra): minél inkább magyarul beszélő megyéről van szó, annál alacsonyabb volt a népesség regiszterből történt kiegészítése. Míg a túlnyomó részben magyarok által lakott Hargita és Kovászna megyék esetén a növekmény 3% alatti, a vegyesen lakott megyékben ennek aránya 4–5%, a szóránymegyékben 6% körüli, a magyarok által alig lakott Krassó-Szörényben 8% körüli.

A településsoros adatok alapján teljesen egyértelműen látszik, hogy a regiszterekből történt kiegészítés nemcsak a nagyvárosok népszámlálási szervezetlenség miatt nem összeírt népességének pótlását jelentette, hanem egyéb, a kivándorlástól erőteljesen sújtott, nem nagyvárosi jellegű, összeírási problémákkal kevésbé jellemezhető területeken is erőteljesen megjelent. Például a Krassó-Szörény megyei, a kivándorlástól erőteljesen érintett német telepességek, Temesfő 119 lakosából 33 főt a regiszterekből emeltek át. Az ilyen példák egyértelműen azt jelzik, hogy a regiszterből történt kiegészítés a valóságban igen sok esetben ideiglenesen vagy tartósan külföldön élő személyt „hozzatott vissza” a romániai statisztikákba.

Az, hogy a magyarul beszélő területek ebben a kiegészítési folyamatban ennyire nyilvánvalóan alulreprezentáltak, két dolgot is jelenthet. Egyfelől azt, hogy az elmúlt évek kivándorlási hullámában ezek a területek alacsonyabb arányban vettek részt, másfelől viszont azt is, hogy a magyarság esetében a népszámláláskor sikeresebben megtörtént az ideiglenesen külföldön tartózkodók összeírása, így az ő esetükben kevésbé volt szükség/lehetőség utólagos pótlásra.



III. A magyar nemzetiségűek aránya (2002) és a 2011. évi népszámláláson feltehetően regiszterből pótolta személyek aránya az egyes erdélyi megyékben
Proportion of ethnic Hungarians (2002) and of those whose data were supplemented probably by population registers (census 2011)

Eredmények

Az eredmények szerint tehát Románia lakossága valamivel meghaladja a 20 millió főt, ebből mintegy 6,8 millió fő a tágan vett Erdély lakossága (ideértve a partiumi és a bánáti megyéket is). Ezeken az erdélyi területeken a lakosság szűk háromnegyede vallotta magát románnak és mintegy 19%-a magyarnak. A magyar nemzetiségűek száma Erdélyben 1 217 ezer fő volt, míg Románia egyéb részein csak mintegy 11 ezer ember vallotta magát magyar nemzetiségűnek. A magukat roma/cigány nemzetiségűnek vallók száma Erdélyben mintegy 271 ezer fő volt, ez körülbelül 4,2%-os arányt jelent. Az egyes megyék etnikai képe az elmúlt évtizedben alapvetően nem változott: Két magyar többségű megye (Hargita és Kovászna) mellett hat másik megyében 20 és 40% közötti arányban képviselteti magát a magyarság, míg a többi nyolc megye szórványnak számít, amelyekben noha alapvető átrendeződésről (már) nem beszélhetünk, mégis feltűnő a magyarság arányának gyors visszaszorulása.

2. A romániai népszámlálás végleges nemzetiségi eredményei, a magyarság és a románság aránya az egyes megyékben, 2011

The final results of census 2011 in Romania: the number and percentage of Romanians and Hungarians by county

Megyék	Teljes lakosság	Ebből magyar nemzetiségű	Ebből román nemzetiségű	Ebből cigány/roma nemzetiségű	Ebből egyéb nemzetiségű	Információ nem elérhető	Magyar nemzetiség aránya (%)	Magyar nemzetiség aránya, 2002 (%)	Román nemzetiség aránya 2011 (%)	Román nemzetiség aránya, 2002 (%)
Arad megye	430 629	36 568	340 670	16 475	11 095	25 821	9,0%	10,7%	84,2%	82,2%
Beszterce-Naszód megye	286 225	14 350	247 627	11 937	639	11 672	5,2%	5,9%	90,2%	90,3%
Bihar megye	575 398	138 213	366 245	34 640	7 905	28 395	25,3%	26,0%	67,0%	67,4%
Brassó megye	549 217	39 661	453 325	18 519	3 962	33 750	7,7%	8,7%	87,9%	87,3%
Fehér megye	342 376	14 849	291 850	14 292	969	20 416	4,6%	5,4%	90,6%	90,4%
Harghita megye	310 867	257 707	39 196	5 326	206	8 432	85,2%	84,6%	13,0%	14,1%
Hunyad megye	418 565	15 900	368 073	7 475	1 889	25 228	4,0%	5,2%	93,6%	92,7%
Kolozs megye	691 106	103 591	520 885	22 531	3 390	40 709	15,9%	17,4%	80,1%	79,4%
Kovácszna megye	210 177	150 468	45 021	8 267	304	6 117	73,7%	73,8%	22,1%	23,3%
Krassó-Szörény megye	295 579	2 938	243 933	7 272	17 720	23 716	1,1%	1,7%	89,7%	88,2%
Máramaros megye	478 659	32 618	374 488	12 211	32 219	27 123	7,2%	9,1%	82,9%	82,0%
Maros megye	550 846	200 858	277 372	46 947	2 122	23 547	38,1%	39,3%	52,6%	53,3%
Szatmár megye	344 360	112 580	188 155	17 388	6 742	19 495	34,7%	35,2%	57,9%	58,8%
Szeben megye	397 322	10 893	338 505	17 946	4 958	25 020	2,9%	3,6%	90,9%	90,6%
Szilágy megye	224 384	50 177	148 396	15 004	1 340	9 467	23,3%	23,0%	69,0%	71,2%
Temes megye	683 540	35 295	550 836	14 525	33 494	49 390	5,6%	7,5%	86,9%	83,4%
Erdély, Partium, Bánát	6 789 250	1 216 666	4 794 577	270 755	128 954	378 298	19,0%	19,6%	74,8%	74,7%
teljes Románia	20 121 641	1 227 623	16 792 868	621 573	242 767	1 236 810	6,5%	6,6%	88,9%	89,5%

Értékelés

A magyar nemzetiség szempontjából nézve a 2011. évi romániai népszámlálási eredmények jó példát adnak arra, hogy sok esetben mennyire nem egyszerű a népszámlálási eredmények minősítése.

A népszámlálás eredményei egyfelől az erdélyi és a romániai magyarság rendszerváltást követően elindult katasztrofális fogyásának folytatódásáról árulkodnak. Az előző romániai népszámlálás óta eltelt kevesebb mint egy évtized alatt a magukat magyar nemzetiségűeknek vallók száma mintegy kétszáz-ezer fővel csökkent. Csökkenés mutatható ki – kivétel nélkül – minden erdélyi megyében. E csökkenés mértéke még a legjobb adatokat mutató Hargita megyében is több mint 6%, és Erdély 16 megyéjéből ötben (Arad, Krassó-Szörény, Hunyad, Szeben és Temes) elérte vagy meghaladta a 25%-ot. Így ezeken a szórványterületeken a magyar közösség teljes felszámolódása is reális közelségbe került. Az előzetes 1 265 ezer–1 300 ezer fős várakozásokhoz (például KorFa 2010/4) képest is egyértelműen kedvezőtlen volt az 1 225 ezer fős adat, bár a meg sem kérdezett válaszadók között lévő magyar nemzetiségűek száma ezen az értéken még nyilván módosítana.

A másik oldalról nézve viszont Románia teljes lakosság száma is igen nagy mértékben zuhant az elmúlt évtizedben. Míg 2002-ben 21 681 ezer fő élt az országban, a 2011-es népszámlálás adatai szerint már csak 20 122 ezer fő volt Románia lakossága, és ebben már benne vannak a regisztrációból (szakmailag vitatható módon) „kipótoltt” személyek is. Eme csökkenés, és az „információ nem elérhető kategória” népszámlálási adatközlésbe való bevezetése miatt lehetséges, hogy magyarság katasztrofális lélekszámcsökkenésének folytatódása ellenére a magyarok Románián belüli aránya alig (6,6%-ról, 6,5%-ra) változott, és mivel a románság is teret veszített a cigánysággal szemben, a román–magyar etnikai arány szintén csak minimális mértékben romlott. Míg 2002-ben egy erdélyi magyarra 3,8, 2011-ben 3,9 román „jutott”.

A két magyar többségű megyében (Hargita, Kovászna), illetve a román többségű Szilágy és Szatmár megyében az elmúlt évtizedben a románság tért veszített magyarság rovására, Bihar, illetve Maros megyében pedig a románság és a magyarság aránya úgy csökkent, hogy bár a magyarság csökkenése meghaladta a románságét, összességében meglehetősen stabilan alakult a két etnikum aránya.

A fentiekben említett hat megyében jelenleg a lakosság 43%-a magyar nemzetiségű, és ez az arány gyakorlatilag 2002 óta nem változott (43,1%, illetve 42,9). A románság aránya viszont ebben az időszakban jelentősen csökkent: míg 2002-ben 51,4%-ot tett ki, 2011-re 50,2%-ra csökkent, miközben a románok aránya 4,5-ről 6%-ra nőtt. Innen nézve megállapíthatjuk, hogy ebben a hat megyében – ahol napjainkban már az erdélyi magyarság csaknem háromnegyede (!) él – bekövetkezett az (ami a hagyományos európai kisebbségek esetében

igen ritkán szokott megtörténni), hogy egy kisebbség demográfiai trendjei jobbak az államalkotó többségénél.

Egyfelől tehát miközben az erdélyi szórvány felszámolódása visszafordíthatatlannak tűnik, két komolyabb területi egységben (a tág értelemben vett Székelyföldön és Észak-Partiumban), amelyek területe összességében mintegy 33 ezer négyzetkilométert, lakossága mintegy 2,2 millió főt tesz ki, a népszámlálási eredmények szerint a magyarság szórványosodása, térvesztése nem volt megfigyelhető.

A „kétarcú” eredmények oka egyértelműen Románia elmúlt évtizedbeli speciális népesedési helyzete volt. Az ezredfordulót követően az Európai Unióhoz való csatlakozás hatására tömeges kivándorlási hullám indult el Romániában és annak részeként Erdélyben is. Míg azonban a kilencvenes évek kivándorlási hullámában egyértelműen arányukon felül képviseltették magukat a kisebbségi csoportok, az ezredforduló után ilyen aránytalanság már nem figyelhető meg.

Románia esetén abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy nem nekünk kell elvégeznünk az adatok részletes értékelését, ugyanis a friss népszámlálási adatoknak a magyar kisebbség szempontjából történő részletes és színvonalas – az előzetes adatközlésen alapuló – feldolgozása már komoly eredményekkel járt, így az érdeklődő olvasó az erdélyi magyarság demográfiai helyzetének részletesebb elemzését elolvashatja a kolozsvári Nemzeti Kisebbségkutató Intézet munkatársainak tanulmányában (Kiss – Barna 2012).

Felvidék – Szlovákia

A népszámlálásról

Szlovákiában 2011 májusában, tehát csaknem fél évvel korábban tartották a népszámlálást, mint Magyarországon és Romániában (Erdélyben). A népszámlálás módszertana is eltért a magyarországitól: az adatszolgáltatók az internetes adatszolgáltatás és a papíron történő „igény szerint támogatott önkitöltés” között választhattak, a számlálóbiztosok tehát elsősorban a „postás” szerepét töltötték be. Az önkitöltés már az előző népszámlálásokkor is jellemző volt, az internetes kitöltési lehetőség újdonságnak számított. A válaszadóknak az önkitöltés módon megfogalmazott kérdőívben négy, témánkhöz kapcsolódó kérdésre kellett válaszolniuk: „nemzetisége”, „anyanyelve”, „a leggyakrabban használt nyelv – nyilvános érintkezésben”, „a leggyakrabban használt nyelv – otthon”. A válaszlehetőségek előre voltak jelölve, csak egyet lehetett választani közülük. A nemzetiség esetén 14 nemzetiséget tüntettek fel előre, az előző népszámlálás adatai szerinti gyakorisági sorrendben, tehát elől a „szlovák”, utána a „magyar”, majd a „roma”, a „ruszin”, az „ukrán” stb. Ezek után volt

még lehetőség az „egyéb” rovatot megjelölni, és utána szövegesen beírni a választ (IV. ábra).

IV. A szlovákiai népszámlálási kérdőív (magyar nyelvű változat) nemzetiségre vonatkozó kérdése, 2011
Question relating to ethnic affiliation, Slovakia, census 2011,
(Hungarian version)

A népszámlálási eljárás során Szlovákiában jóval érzékenyebb formában közelítették a kisebbségi nyelvhasználat kérdéséhez, mint Magyarországon vagy Romániában. Az összeíróíveket minden fontosabb kisebbségi nyelven elkészítették, a kérdezőbiztosokat az előző népszámlálás etnikai arányainak megfelelően látták el különféle nyelvű kérdőívekkel az etnikai kisebbségek által lakott településeken, és a háztartások választhattak, hogy milyen nyelvű kérdőívet igényelnek. Bár előfordult, hogy valamely nyelvű kérdőívből időnként hiány támadt, összességében inkább az volt a jellemző, hogy a magyar nyelvű kérdőívekből maradt több a válaszadói igények kielégítése után. A kérdőívet ezek után ki-kí a saját nyelvén tölthette ki, a szöveges beírások (például a településnevek) fordításáról a statisztikai hivatal gondoskodott. Az internetes kitöltés esetén is volt lehetőség kisebbségi nyelvű kitöltésre, bár erre a magyar nyelv vonatkozásában alig akadt igény.

A magyar nyelv ilyen alkalmazása bizonyos előrelépést jelent az előző, 2001-es szlovákiai népszámláláshoz képest, amikor a nagyobb létszámú nemzetiségek részére olyan kétnyelvű kérdőíveket nyomtattak, amelyeken a szlovák mellett vagy alatt kisebb betűkkel szerepelt a nemzetiségi fordítás. Egyébként a 2001-es népszámlálás szintén önkitöltős jellegű volt Szlovákiában – akkoriban még nem volt lehetőség internetes válaszáadásra –, a nemzetiségre vonatkozó kérdés feltevésének a módja is megegyezett a mostanival, azzal az eltéréssel, hogy csupán a hat leggyakoribb nemzetiségi kategóriát tüntették fel előre a mostani 14-gyel szemben.

A 2011-es népszámlálást Szlovákiában kísérte a legkomolyabb mértékű etnikai önbevallásra biztató kampány a Kárpát-medencében. A szlovákiai magyar pártok mellett – döntően magyar állami forrásokból – a Szlovákiai Magyarok Kerekasztala nevű szervezet is erőteljes kampányt folytatott, a legkülönbözőbb eszközökkel. Az Erdélyben és Magyarországon alkalmazott kampányeszközök mellett Szlovákiában arra is volt anyagi lehetőség, hogy részletes népszámlálási ismertető és kampánykiadvány készüljön, amelyet csaknem minden szlovákiai magyar háztartásba eljuttattak. Külön speciális kampányeszközökkel szólították

meg az országban egyre nagyobb arányt képviselő magyar anyanyelvű romákat is, míg a roma identitás felvállalásáért harcoló Roma Unió Párt azzal vádolta a magyar pártokat, hogy fizettek a magukat magyarnak valló magyar anyanyelvű romáknak.¹⁴

Bár közvetlenül nem kapcsolódik a nemzetiségi adatokhoz, az eredmények értelmezése szempontjából mindenképpen említést kell tennünk egy komoly zavarról. Veszeli Gyula, a Magyar Koalíció Pártja által delegált szlovákiai adatvédelmi biztos már a népszámlálás megkezdése után nyilvános figyelmeztetést tett közzé, miszerint a kérdőívekhez mellékelt vonalkód felragasztásával azonosíthatóvá válik a formanyomtatványt kitöltő személy, s hivatala felszólította a statisztikai hivatalt, ne követelje meg a vonalkód felragasztását a kérdőívekre. A lakosság ezt követően – elsősorban a nagyobb városokban – nagy számban elutasította a kérdőívek kitöltését vagy a vonalkód felragasztását. Arról nincs becslés, vajon a botrány milyen mértékben felelős azért, hogy – noha elvileg kötelező lett volna – igen sokan nem nyilatkoztak a nemzetiségükről, illetve kérdéses, hogy a magyar polgárok nem voltak-e érzékenyebbek a magyar nemzetiségű adatvédelmi biztos „üzenetére”, mint az államalkotó szlovák többséghez tartozók.

Annyi azonban bizonyos, hogy emiatt csúszott az adatok feldolgozása, illetve a hiányzó, nem azonosítható válaszadók adatainak pótlására a statisztikai hivatal valamiféle új, pontosan nem ismertett módszert dolgozott ki,¹⁵ amely módszerrel minden valószínűség szerint a pozsonyi adatokat korrigálta.¹⁶

Az eredmények

A végleges nemzetiségi eredmények publikálására országosan 2012 márciusában, település szintű bontásban pedig júniusban került sor. Az eredmények szerint Szlovákia lakossága 5 397 ezer fő, ebből magyar nemzetiségűnek vallotta magát 459 ezer fő (8,5%), szlovák nemzetiségűnek vallotta magát 4 353 ezer fő (80,7%).

¹⁴ <http://uj szo.com/online/kozelet/2011/03/24/sru-7-euroert-vasaroljak-meg-a-romak-magyarsagat>

¹⁵ <http://uj szo.com/online/kozelet/2012/01/30/ev-vegen-es-jovore-lesznek-ismertek-a-nepszamlalasi-adatok>

¹⁶ Legalábbis más logikus oka nem lehet annak, hogy noha a legnagyobb problémák Pozsonyban adódtak, az eredmények szerint mégis itt volt a legalacsonyabb a nemzetiségükről nem nyilatkozók aránya (3%, az országos átlag 7%-kal vagy a kassai 19%-kal szemben).

3. A szlovákiai népszámlálási nemzetiségi eredményei, a magyarság és a szlovákság aránya az egyes kerületekben, 2011
The results of the census 2011 in Slovakia: the number and percentage of Slovaks and Hungarians by district, 2011

<i>Kerületek</i>	<i>Teljes lakosság</i>	<i>Ebből magyar nemzetiségű</i>	<i>Ebből szlovák nemzetiségű</i>	<i>Ebből cigány/roma nemzetiségű</i>	<i>Ebből egyéb nemzetiségű</i>	<i>Ebből nem nyilatkozott</i>	<i>Magyar nemzetiség aránya (%)</i>	<i>Magyar nemzetiség aránya, 2001 (%)</i>	<i>Szlovák nemzetiség aránya 2011 (%)</i>	<i>Szlovák nemzetiség aránya, 2001 (%)</i>
Besztercebányai	660 563	67 596	505 528	15 525	5 800	66 114	10,2	11,7	76,5	83,7
Eperjesi	814 527	646	668 300	43 097	37 853	64 631	0,1	0,1	82,0	90,7
Kassai	791 723	74 743	580 066	36 476	11 458	88 980	9,4	11,2	73,3	81,8
Nagyszombati	554 741	120 784	394 902	3 048	5 929	30 078	21,8	23,7	71,2	73,9
Nyitrai	689 867	169 460	473 269	3 987	6 155	36 996	24,6	27,6	68,6	70,1
Pozsonyi	602 436	23 888	543 573	767	16 194	18 014	4,0	4,6	90,2	91,3
Trencsényi	594 328	797	545 535	574	6 916	40 506	0,1	0,2	91,8	97,3
Zsolnai	688 851	553	641 602	2 264	7 258	37 174	0,1	0,1	93,1	97,5
Teljes Szlovákia	5 397 036	458 467	4 352 775	105 738	97 563	382 493	8,5	9,7	80,7	85,8

A második legjelentősebb kisebbséget a romák alkotják, közülük mintegy 106 ezer fő vallotta be nemzetiségét. A nemzetiségükről nem nyilatkozók aránya – a publikált és talán részben pótoltt adatok szerint – 7,1%, mintegy 382 ezer fő.

Szlovákia területi felosztása nem a legszerencsésebb, ugyanis a kerületek létrehozásakor (1996-ban) nagyon ügyeltek arra, hogy a szlovákság minden kerületben domináns többséget alkosson. Az ennek következtében létrejött területi egységek közül több meglehetősen furcsa formájú, és sem történelmileg, sem gazdaságilag, sem kulturálisan nem tekinthető valós egységnek. A nyolcból két kerület (Nagyszombati, Nyitrai) esetében 20–25% a magyar nemzetiségűek aránya, míg három másik kerületben (Kassai, Besztercebányai, Pozsonyi) szórványban, de nem elhanyagolható számban élnek magyarok.

Az előző, 2001-es népszámlálással összevetve az adatokat, azt tapasztaljuk, hogy míg az ország lakossága igen kis számban (mintegy 18 ezer fővel) és arányban (0,3%) növekedett, addig mind a magyarság, mind a kisebb nemzetiségek, de jelentős mértékben a szlovákság száma és aránya is visszaesett.

A magyar nemzetiségűek száma mintegy 62 ezer fővel csökkent, ez csaknem 12%-os csökkenés. Az államalkotó szlovák nemzetiség létszáma 262 ezer fővel esett vissza, ez mintegy 6%-os csökkenés.

Bár a roma nemzetiségűek száma és aránya is nőtt, a fenti jelenségéért mégsem ez, hanem a nemzetiségükről nem nyilatkozók arányának növekedése a felelős. Míg 2001-ben alig 55 ezer fő nem nyilatkozott nemzetiségéről, 2011-ben a nem nyilatkozók száma 382 ezer főre növekedett, így ez a csoport az ország lakosságának 7,1%-át teszi ki.

Értékelés

A szlovákiai magyar közvélemény jelentős része katasztrófaként fogta fel a népszámlálási eredményeket. Ebben minden bizonnyal szerepe volt a népszámlálást övező felfokozott etnikai identitás-kampánynak, aminthogy annak is, hogy a magyar közösség létszáma a félmillió „lélektani” küszöb alá süllyedt.

A szlovákiai népszámlálás etnikai eredményeinek interpretálása kapcsán – Magyarországhoz hasonlóan – az a legfontosabb kérdés, vajon kikből állhat a nemzetiségükről nem nyilatkozók csoportja, másrészt az, hogy milyen arányban vannak ebben olyanok, akiket a 2001-es népszámlálásnál még magyarként regisztráltak. Ezekre a kérdésekre egyelőre csak részleges válaszok születtek. Az eredményekről megjelent első tudományos igényű elemzés (Ravasz 2012) megállapította, hogy a dominánsan magyarok településeken nem átlag feletti a nemzetiségükről nem nyilatkozók előfordulása, és általában is: az ismeretlenek aránya és egy adott település etnikai összetétele között nincs jelentős kapcsolat. A sajtóban megjelent elemzések¹⁷ is azt vélelmezik, hogy az egyébként magyar nemzetiségűek alulreprezentáltak a nem nyilatkozók között.

Fontos azonban felhívni a figyelmet arra, hogy ezek az elsődleges elemzések nem helyettesítik a későbbi részletes vizsgálatokat, ugyanis például az a feltevés nem tűnik valószínűtlennek – és nem áll ellentmondásban az adatokkal sem –, hogy a nem nyilatkozás arányon felül lehetett jellemző a szlovák-domináns városi környezetbe kerülő magyar származásúakra, akik a magyar identitással már nem kívántak azonosulni, de a szlovák identitást sem tudták felvállalni.

Másrészt, noha valóban jelentősen nőtt a nemzetiségükről nem nyilatkozók aránya, ez nemzetközi összehasonlításban nem mondható kiemelkedően magasnak. Mint láthattuk, Magyarországon 14,7%, ugyanakkor Csehországban¹⁸ például – az előzetes eredmények szerint – a lakosság 26%-a (!) nem nyilatkozott nemzetiségéről a korábbi 1,7%-kal szemben. Szlovákiában ráadásul – a népszámlálás önkitöltéses jellege miatt – már régóta egyféle hagyománya van annak, hogy a népszámlálásokkor a legkülönbözőbb kérdések esetén igen magas az ismeretlen kategóriához tartozók aránya. 1991-ben például 17% ismeretlen volt a felekezeti hovatartozás esetén, 2001-ben pedig a gazdaságilag aktív válaszadók 19%-a „ismeretlen és egyéb” társadalmi csoportba tartozott (lásd Gyurgyik 2012b).

Am akárhogy értelmezzük is az etnikumáról nem nyilatkozó csoport létszámának megugrását, ettől függetlenül bizonyosan megállapítható, hogy a szlovákiai népszámlálás eredményei a magyar közösség szempontjából – szemben például az erdélyi eredményekkel – valóban teljesen egyértelműen

¹⁷ <http://ujso.com/online/kozelet/2012/08/13/nepszamlalas-az-ismeretlenek-5-6-szazaleka-lehet-magyar>

¹⁸ <http://www.scitani.cz/slodb2011/eng/redakce.nsf/i/population>

negatívak, ugyanis nemcsak a magyarság létszámának, hanem a teljes lakossághoz és a szlovák nemzetiségűekhez viszonyított arányának az erőteljes visszaszorulását is mutatják, ráadásul nemcsak – a Felvidéken kis arányban található – a szórványvidékeken, hanem a magyar tömbvidéken is.

A magyarság létszáma és aránya is jelentősen esett például a „legmagyarabb” járásban és a magyar nyelvterület központjában lévő Komáromban és Dunaszerdahelyen is. A dunaszerdahelyi járásban mintegy 6 ezer fővel – 83%-ról 75%-ra – csökkent a magyar nemzetiségűek aránya, miközben a szlovák nemzetiségűek száma 16 ezer főről 23 ezer főre nőtt. A magyar nyelvterület mélyén, a szlovák többségi nyelvhatártól mintegy 30 kilométerre fekvő, magyar településekkel körülvett Komárom városában a magyarok száma 22 452 főről 18 506-főre, arányuk 60%-ról 54%-ra csökkent, miközben a szlovákok arányszáma csupán egy százalékkal esett vissza (12 900 főről 11 509-ra, azaz 35%-ról 34%-ra). A szlovák nyelvhatárral szintén nem szomszédos Dunaszerdahelyen 18 756-ról 16 752-ra főre csökkent a magyar nemzetiségűek száma, miközben a szlovák nemzetiségűeké 3588-ról 4373 főre nőtt.

A népszámlálási eredmények tehát arra utalnak, hogy a Felvidéken – néhány nagyváros környéki település kivételével, amelyek agglomerációs települések lévén, a kiköltözők miatt veszítik el magyar jellegüket – elsősorban nem a nyelvhatár eltolódásáról beszélhetünk, hanem arról, hogy a magyar tömbvidéken anélkül csökken a magukat magyar nemzetiségűnek vallók aránya, hogy e visszaesés mögött komolyabb migrációs folyamatok lennének megfigyelhetők. Szlovákiában a népességcsökkenés mögött elsősorban az asszimiláció áll, és csak másodsorban a természetes fogyás, szemben Erdéllyel, ahol a csökkenést a kivándorlás és a természetes fogyás indokolja, és csupán a szórványvárosokban válnak erőteljesebbé az asszimilációs tendenciák (Gyurgyik – Kiss 2010).

Vajdaság – Szerbia

A népszámlálásról

Szerbiában a népszámlálást 2011 októberében tartották, hagyományos módszerrel: a számlálóbiztos személyesen kereste fel az adatszolgáltatókat, a kérdőívek internetes kitöltésére, önkitöltésre nem volt lehetőség.

A nemzetiségre vonatkozó kérdés nem is hagyományos értelemben vett kérdés volt a kérdőívben, csak egy „nemzetiség” feliratú rovat, ahova a kérdezőbiztosnak be kellett írnia – szabadon, előzetes kategóriák megadása nélkül – az illető személy által mondott nemzetiséget, vagy akár kettős nemzetiséget, illetve az egyéb kategóriát. A rovatot utólag nem lehetett javítani. A válaszadás

nem volt kötelező, és ezt fel is tüntették a kérdőíven. A következő kérdés az anyanyelvre vonatkozott, ott (elvileg) kötelező volt a válaszadás.

ETHNIC CHARACTERISTICS													
21. NATIONAL AFFILIATION													
<i>(according to the Art. 47 of the Constitution of RS, person is not obliged to declare)</i>													
<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>
<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>	<input type="checkbox"/>

V. A szerbiai népszámlálási kérdőív (angol nyelvű fordítás) nemzetiségre vonatkozó kérdése, 2011
Question relating to ethnic affiliation, Serbia, census 2011
(English translation)

A válaszokat utólag a statisztikai hivatal kódolta. A publikálásnál gyakorlatilag ugyanazokat a kategóriákat használták, mint az előző népszámlálásakor. Jugoszláv népszámlálási tradíció, hogy kódolás és publikálás esetén az „ismeretlen” és a „nem kíván válaszolni” csoportokon túl van két speciális, csak itt jellemző nemzetiségi kategória: a jugoszláv, illetve a „vallást mondott be etnikusként”. Míg az utóbbi jellemzően a „muzulmán” csoportot jelenti, így a magyarságot kevésbé érintő kategória, addig a magukat jugoszlávként meghatározók között minden valószínűség szerint nem elhanyagolható számban vannak magyar származású személyek.

A népszámlálási kérdőívek az előzetes ígérek ellenére – és annak ellenére, hogy Vajdaság Autonóm Tartomány egyik hivatalos nyelve a magyar – nem készültek el magyar nyelven, sőt a szerb változatból is csak cirill betűs készült. Utóbbi sok nehézséget okozott, mivel a Vajdaság területén a latin betűs írásmód is bevett. Végül lehetővé tették, hogy a cirill betűs nyomtatványt igény szerint latin betűkkel töltsék ki. Ígéret volt rá, hogy a magyarlakta területeken dolgozó kérdezőbiztosoknál legalább lesz magyar nyelvű segédkérdőív, amely – a romániai rendszerhez hasonlóan – bár kitölteni nem lehet, segítheti a kérdést. A kérdezőbiztosok jelentős részénél azonban nem volt ilyen kérdőív, és az is tény, hogy a vegyesen lakott településeken igen sok esetben alkalmaztak magyarul nem beszélő számlálóbiztosot.

A kisebbségi nyelvű összeírók hiánya, és az albánul nem tudó számlálóbiztosok nagy száma miatt a Dél-Szerbiában (tehát nem Koszovóban) élő albánok jelentős része – kisebbségi politikai vezetőik felhívására – sikeresen bojkottálta az összeírást. A bojkotthoz részben a bosnyákok is csatlakoztak, így

Bujanovac, Preševo és Medveđa járások területén az adatok megbízhatósága erősen kétséges.

A vajdasági magyarság nem csatlakozott ehhez a bojkottfelhíváshoz, sőt Korhecz Tamás, a Magyar Nemzeti Tanács (a vajdasági magyar autonómia választott testülete) elnöke szerint az egynyelvű kérdőívek miatt sem sérült a kisebbségek nyelvhasználati joga.¹⁹ Bár a magyar kisebbségi szervezetek itt is folytattak az identitás felvállalására buzdító kampányt, annak nagysága és színvonala nemhogy a szlovákiai, de az erdélyi kampányhoz sem volt hasonlítható.

Eredmények

A statisztikai hivatal 2012 novemberében publikálta a nemzetiség szerinti településsoros adatokat (4. táblázat). Az eredmények szerint a Vajdaság lakossága már jócskán kétmillió fő alá süllyedt, mintegy 1 932 ezer fő, miközben Szerbia teljes lakossága – az eredmények szerint – 7 187 ezer fő. A Vajdaságban élő magyar nemzetiségű lakosság száma mintegy 251 ezer fő, Szerbia Vajdaságon kívüli területein viszont alig néhány ezer polgár vallotta magát magyar nemzetiségűnek, így az országban 254 ezer főre tehető a magyarok száma. A magyar nemzetiségűek aránya a Vajdaságon belül 13%, Szerbia egészén belül 3,5%.

4. A vajdasági népszámlálási nemzetiségi eredményei, a magyarság és a szerbség aránya az egyes kerületekben, 2011

The results of the census 2011 in the region of Vojvodina: the number and percentage of Serbs and Hungarians by district, 2011

Körzetek	Teljes lakosság	Ebből magyar nemzetiségű	Ebből szerb nemzetiségű	Ebből cigány/roma nemzetiségű	Ebből egyéb nemzetiségű	Ebből nem nyilatkozott	Magyar nemzetiség aránya (%)	Magyar nemzetiség aránya, 2001 (%)	Szerb nemzetiség aránya 2011 (%)	Szerb nemzetiség aránya, 2001 (%)
Észak-Bácska	186 906	76 262	50 472	3 342	42 043	14 787	40,8	43,6	27,0	24,8
Észak-Bánát	147 770	68 915	63 047	4 769	4 956	6 083	46,6	47,4	42,7	43,6
Dél-Bácska	615 371	47 850	445 270	10 482	82 872	28 897	7,8	9,3	72,4	69,1
Közép-Bánát	187 66	23 550	134 264	7 267	14 351	8 235	12,5	13,4	71,5	72,3
Nyugat-Bácska	188 087	17 576	122 848	3 018	33 218	11 427	9,3	10,2	65,3	62,9
Dél-Bánát	293 730	13 194	208 462	8 025	49 662	14 387	4,5	4,9	71,0	70,3
Szerémség	312 278	3 789	265 272	5 488	25 766	11 963	1,2	1,3	84,9	84,5
Vajdaság	1 931 809	251 136	1 289 635	42 391	252 838	95 809	13,0	14,3	66,8	65,0
Teljes Szerbia	7 186 862	253 899	5 988 150	147 604	545 123	252 086	3,5	3,9	83,3	82,9

¹⁹ http://www.magyarsoz.com/hu/2011_09_29/kozelet/44926/Kisebbs%C3%A9gi-szemmel-a-n%C3%A9psz%C3%A1ml%C3%A1l%C3%A1s%C3%A1sr%C3%B3l.htm

A Vajdaság közigazgatásilag hét körzetre tagolódik. Míg Szlovákia esetében az országot alkotó kerületek kialakítása egyértelműen hátrányos a magyarság számára, Vajdaságról inkább ennek a fordítottja mondható el. Az eredmények szerint ugyanis már nincs olyan körzet, ahol a magyarság abszolút többséget alkot, de két olyan körzet is van (Észak-Bácska, Észak-Bánát), ahol a magyarság 41 és 47%-os arányával mindmáig relatív többségben él. Míg Észak-Bánátban a szerbség aránya mintegy 43%, addig Észak-Bácska valóban erőteljesen multietnikus régió, a 41%-nyi magyarság és 27%-nyi szerbség mellett más nemzetiségűek is nagy számban lakják.

Értékelés

Hasonlóan a mintegy 100 ezer fős vajdasági népességcsökkenéshez, Szerbia lakosságának a mintegy 300 ezer fős csökkenése az előző, 2002-es népszámlálás óta többé-kevésbé megfelelt az előzetes becsléseknek.

A vajdasági magyarság esetében a helyi szakértők mintegy 30–50 ezer fős csökkenést jeleztek előre, 250–255 ezer (Badis 2012), illetve 250–270 ezer²⁰ magyar nemzetiségű lakossal számoltak. A magyar nemzetiségűek létszámának mintegy 39 ezer fős csökkenésével ezek az előzetes várakozások be is teljesültek.

Ami részben talán váratlannak tekinthető, a szerbek számának a vártnál alacsonyabb csökkenése. Míg Vajdaság lakossága mintegy 100 ezer fővel csökkent, addig a szerbek körében a népességcsökkenés csak 32 ezer fő körül volt. Ennek következtében a szerb nemzetiségűek aránya Közép-Bánát kivételével minden vajdasági körzetben jelentősen növekedett. Úgy tűnik, hogy a kilencvenes években a Vajdaság területére menekült szerbek közül a várnál kevesebben vándoroltak el vagy tovább a tartományból, illetve felerősödtek a kisebbségek – nemcsak a magyarság – asszimilációs tendenciái, így a szerbség aránya az elmúlt évtizedben már a Vajdaságban is átlépte a kétharmados határt (65%-ról 66,8%-ra nőtt). Ezzel szemben a területen élő hagyományos kisebbségek folyamatosan arányt és teret vesztenek, már a második legnagyobb etnikai csoport – a magyarok – aránya is csak 13% a tartományon belül, így ma már egy magyarra több mint 5 szerb „jut”. Ez a szám 1991-ben még csak 3,4 volt, ami az etnikai erőviszonyok igen komoly átalakulására utal. A kétharmados határ átlépése és az etnikumok közötti arányok ilyen eltolódása valószínűleg mindörökre illúzióvá teszi a Vajdaságnak multietnikus régióként való működtetését.

²⁰ <http://www.vajma.info/cikk/vajdasag/12265/>;
<http://www.vajma.info/cikk/vajdasag/12428/>

Kisebb magyar közösségek

Kárpátalja – Ukrajna

Kárpátalja az egyetlen Kárpát-medencei terület, ahol az elmúlt években egyáltalán nem tartottak népszámlálást. Az eredeti tervek szerint – az ENSZ-ajánlásoknak megfelelően – Ukrajnában is lett volna census, de anyagi és egyéb okok miatt először 2012-re, majd 2013-ra halasztották. Így adatok csupán a 2001-es népszámlálásból állnak rendelkezésünkre, ekkor Kárpátalja megye 1 255 ezer lakosából mintegy 152 ezren vallották magukat magyar nemzetiségűnek.

Molnár József és Molnár D. István kárpátaljai demográfusok a természetes népmozgalmi adatok és a vándorlás figyelembevételével úgy becsülik, hogy jelenleg Kárpátalján mintegy 141 ezer fő lehet a magyar nemzetiségűek száma,²¹ és a becslés – noha a magyar anyanyelvű romák esetleges identitásváltásának kockázatát még figyelembe kell venni – teljességgel elfogadható, így összesítésünkben mi is ezzel számolunk. A megye teljes lakosságát – a hivatalos 2011. évi évközepe népszámlálás szerint – 1 249 ezer főre becsültük.

Horvátország

Horvátországban 2011 áprilisában tartották a népszámlálást, hagyományos papíralapú kérdőívek segítségével,²² a nemzeti kisebbségek nyelvére lefordított példányok csak mintaként szolgáltak. A nemzetiségre vonatkozó kérdés bejegyzésének módja (VI. ábra) – az előző horvátországi népszámláláshoz, és a régi romániai gyakorlathoz hasonlóan – egyértelműen az államalkotó nemzet (horvát) elsőbbségét sugallta.

A 2001-es népszámlálási eredményekkel a népességi definíció megváltozása miatt csak korlátozottan összevethető 2011. évi eredmények szerint 14 048 fő (2001-ben 16 595 fő) vallotta magát magyar anyanyelvűnek, így a magyarság számszerűségét tekintve a szerbek, bosnyákok, isztriaiak (Horvátországban önálló etnikai kategória), olaszok és romák után a hetedik legnépesebb nemzetiségként a kevésbé jelentős horvátországi kisebbségek közé tartozik.

VI. A horvátországi népszámlálási kérdőív (magyar nyelvű változat)
 nemzetiségre vonatkozó kérdése, 2011
 Question relating to ethnic affiliation, Croatia, census 2011
 (version in Hungarian)

²¹ Ld. pl. <http://karpinfo.net/hetilap/ukrajna/karpataljai-magyarok-hanyan-vagyunk>

²² A horvátországi népszámlálásról lásd Rózsa 2012.

A magukat magyar nemzetiségűnek vallók közül ráadásul csak 8249 fő élt a Drávaszöget is tartalmazó Eszék-Baranya megyében, 1696-an a Kórogy magyar szigetfalut tartalmazó Vukovár-Szerém megyében, míg a többiek szétszórva Horvátország egyéb területein, például Zágrábban 1194-en, Isztria megyében 759-en stb.

Eszék-Baranya megye teljes lakossága a 2011. évi népszámlálás eredményei szerint 305 ezer fő, az egykor horvát-szerb-magyar vegyes lakosságú, ma már túlnyomórészt horvát etnikai területnek számító megyében így a magyarok aránya kevesebb mint 3% – számuk a 2001-es népszámlálás óta mintegy 1500 fővel csökkent.

Az eredmények azonban összességében inkább pozitív meglepetésnek számítanak, hiszen egy dominánsan szórványban élő közösségről van szó. Sebők László az előző népszámlálás eredményeinek elemzése (2003) után azt feltételezte, hogy a horvátországi magyarság létszáma akár tízezer főre is csökkenthet 2011-re.

Burgenland – Ausztria

Ausztriában 2011-ben már nem hagyományos, hanem úgynevezett regisztráció alapú népszámlálást tartottak, amelynek adatgyűjtési programja nem terjedt ki a nemzetiségi hovatartozásra, így az egykor Magyarországhoz tartozó Burgenland tartományról egyáltalán nem állnak rendelkezésre az öshonos kisebbségekre vonatkozó nemzetiségi adatok.

Az osztrák statisztikai hivatal által nyilvánosságra hozott adatok csupán születési helyre, illetve az állampolgárságra vonatkoznak, így kizárólag a migráns népesség számának megbecsülésére jók. Ezek szerint Burgenlandban 2012. január 1-jén 5530 „magyarországi származású” személy élt, közülük 1881-en rendelkeztek osztrák állampolgársággal, 3649-en nem. Arról, hogy közülük hányan tartják magukat magyar nemzetiségűnek, illetve hogy például a romániai vagy szerbiai származású több ezer burgenlandi lakos közül hányan magyar nemzetiségűek, nincs adat.

További problémát jelent, hogy Ausztriában már a korábbi, így a 2001-es „hagyományos” népszámlálás esetén sem kérdezték a polgárok nemzetiségét vagy anyanyelvét, a népszámlálási összeíróív kérdése a polgárok által általában beszélt köznyelvre (Umgangssprache) vonatkozott. A 2001-es népszámlálás eredményei szerint Burgenland 278 000 polgárából 6641-en nyilatkoztak arról, hogy ők magyar nyelvűek.

A Kárpát-medencére vonatkozó összesítésünkben tehát Burgenland esetén részben becslésekre kell hagyatkoznunk. A magyar nemzetiségűek számára vonatkozóan 2001-es kiindulási értéknek elfogadjuk a magyar nyelvet beszélők

számát (6641 fő). Ismerve azt, hogy a Magyarországról az elmúlt években meginduló tömeges kivándorlási hullám egyik célországa Ausztria, és hogy Burgenland esetén is erős bevándorlás volt megfigyelhető, úgy becsüljük, hogy Burgenland tartomány területén a magyar nemzetiségűek száma mintegy 10 ezer főre nőhetett az elmúlt évtizedben.

Muravidék – Szlovénia

Szlovéniában – Ausztriában hasonlóan – 2011-ben már nem tartottak hagyományos, személyes adatszolgáltatáson alapuló népszámlálást, a regiszter-alapú népszámlálásból pedig nem születtek nemzetiségi adatok. Az előző, 2002. évi hagyományos népszámlálás eredményei szerint a Muravidék közigazgatási régió 121 ezer lakosából 5544 fő vallotta magát magyar nemzetiségűnek.

2012. január 1-jére a közigazgatási régió lakossága 119 ezer főre csökkent. Ismerve a muravidéki magyarságot jellemző asszimilációs tendenciákat (az előző két népszámlálás között a magyar nemzetiségűek száma 7657 főről 5544 főre apadt), és azt, hogy a területre jelentős kivándorlás Magyarországról nem indult meg, becslésünkben azzal számoltunk, hogy a magyar nemzetiségűek létszáma 2011-ben 4000 fő körül lehetett.

Összesített eredmények, trendek

A térbeli és időbeli áttekintés után az adatok Kárpát-medencei összesítésének lehetőségét kell megvizsgáljunk. Láttuk, hogy az egyes államok népszámlálási gyakorlatában komoly módszertani eltérések figyelhetők meg, mind a népszámlálások lebonyolítását, mind az etnikai adatok gyűjtésének módját illetően. Ezen eltérések nyilván nem elhanyagolható mértékben befolyásolták az eredményeket.

Magyarországon mind a magyarok, mind az egyéb nemzetiségi csoportokhoz tartozók aránya magasabb annál, mint amennyit a többi államban alkalmazott módszertan alapján kapnánk. Az erdélyi adatok a nyílt kérdés és a kódolás körüli anomáliák miatt, illetve a regiszter-adatokból imputált – nemzetiséggel nem rendelkező – körülbelül egymillió fő adathiánya következtében említésre méltó mértékben alulbecslik a magyar nemzetiségűek számát, és minimális mértékben az arányát is. Ugyanakkor a határon túli magyarok Magyarországra vándorlása miatt feltehetően a Magyarországra költöző vajdasági és erdélyi magyar nemzetiségűek egy jelentős része két népszámlálási sokaságban is szerepel: összeírták Magyarországon, ugyanakkor rokonai bediktálták a születési országában is stb. Egyes, kisebb magyarlakta területeken a népszámlálás adat-

gyűjtési programja egyáltalán nem terjedt ki az etnikumra, Kárpátalján népszámlálást sem tartottak. A fenti nehézségek és korlátok ellenére úgy véljük, lehetséges az adatok egységesítése, és ezek alapján megkísérelhetjük egységében látni a Kárpát-medence etnodemográfiai folyamatait.

Az összesített eredmények szerint a 2011. évi népszámlálások idején a Kárpát-medenceként meghatározott terület teljes lakossága mintegy 26 millió 15 ezer fő volt, közülük mintegy 10 millió 400 ezer fő nyilatkozott magyar nemzetiségéről (a térség lakosságának hozzávetőleg 40%-a). A területen körülbelül 12 millió 54 ezer fő tartozott a magyarországi magyarokon kívüli más államalkotó többségi társadalmakhoz (erdélyi románok, felvidéki szlovákok stb.). Ezen csoportok összesített aránya 46,3%. Az egyéb, magyaron kívüli kisebbségekhez tartozók, a nemzetiségükről nem nyilatkozók, illetve Románia esetében a meg sem kérdezettek összesített létszáma meghaladta a 3 millió 550 ezer főt (5. táblázat), ezen csoportok a vizsgált terület teljes lakosságának csaknem 14%-át teszik ki.

5. Népszámlálási eredmények a Kárpát-medencéből, 1991 körül, 2001 körül, 2011 körül
 Census results from the Carpathian basin, around 1991, 2001 and 2011: number of ethnic Hungarians and other ethnic groups altogether, by region

	2011 körüli népszámlálások				2001 körüli népszámlálások				1991 körüli népszámlálások			
	lakosság	magyar nemzetiségű	állam- kötő nemzet	egyéb kisebbség, nem nyilatkozik	lakosság	magyar nemzetiségű	állam- kötő nemzet	egyéb kisebbség, nem nyilatkozik	magyar nemzetiségű	állam- kötő nemzet	egyéb kisebbség, nem nyilatkozik	egyéb kisebbség, nem nyilatkozik
Magyarország	9 937 628	8 314 029		1 623 599	10 198 315	9 416 045		782 270	10 374 823	10 142 072		232 751
Erdély, Partium, Bánát	6 789 250	1 216 666	4 794 577	778 007	7 221 733	1 415 718	5 393 552	412 463	7 723 313	1 603 923	5 684 142	435 248
Felvidék	5 397 036	458 467	4 352 775	585 794	5 379 455	520 528	4 614 854	244 073	5 274 335	567 296	4 519 328	187 711
Vajdaság	1 931 809	251 136	1 289 635	391 038	2 031 992	290 207	1 321 807	419 978	2 013 889	339 491	1 143 723	530 675
Kárpátalja	1 249 000	141 000	1 000 000	108 000	1 254 614	151 516	1 010 127	92 971	1 245 618	155 711	976 749	113 158
Muravidék	118 988	4 000	105 000	9 988	120 875	5 445	104 874	10 556	129 946	7 657	115 903	6 386
Burgenland* Eszék-Baranya megye	286 215	10 000	250 000	26 215	277 569	6 641	242 458	28 470	270 880	6 763	239 097	25 020
	305 032	8 249	262 004	34 779	330 506	9 784	277 245	43 477	331 979	12 447	233 260	86 272
"Kárpát- medence" össz.	26 014 958	10 403 547	12 053 991	3 557 420	26 815 059	11 815 884	12 964 917	2 034 258	27 364 783	12 835 360	12 912 202	1 617 221

* Burgenland 1991., 2001.: Umgangssprache; a dőlttel szedett adatok becslíttek.

A tíz évvel ezelőtti népszámlálások eredményeihez viszonyítva a Kárpát-medence lakossága csökkent, a csökkenés nagysága meghaladta a nyolcszáz-ezer főt.

Az ezredfordulót követő évtizedben a kilencvenes évtized folyamataihoz (ezeket röviden összefoglalja például Kocsis 2003) viszonyítva jelentősen megváltoztak a vizsgált terület etnikai képére ható tényezők.

Az egyik legfontosabb változás, hogy az ezredforduló után a régióban tovább gyorsult a népességcsökkenés üteme: a csökkenés értéke másfélszerese a kilencvenes években megfigyelhető 550 ezer fős fogyásnak. A magukat magyarnak vallók létszámcsökkenését követően – mintegy két évtizedes késéssel – a népességcsökkenés immár kivétel nélkül elérte a régió magyarságon kívüli jelentősebb államalkotó nemzeteit is. A kilencvenes években még úgy csökkent a magyar nemzetiségűek létszáma a Kárpát-medencében, hogy többi államalkotó többség összesített száma mintegy 55 ezer fővel, aránya pedig csaknem egy százalékkal növekedett ugyanezen időszak alatt. Ezzel szemben az elmúlt évtizedben a többi államalkotó nép összesített lélekszáma csaknem 900 ezer fővel csökkent, együttes aránya pedig 48,3%-ról 47%-ra esett vissza a vizsgált területen.

A másik lényeges tendencia azonban az, hogy az ezredfordulót követően a magyar nemzetiségűek csökkenésének üteme felgyorsult, a korábbi bő egymillió fős csökkenést mintegy egymillió négyszázezer fős csökkenés követte. A magyar nemzetiségűek csökkenésének mértékét tekintve megfigyelhető, hogy az egyes régiók közötti különbségek kiegyenlítődték: a négy legjelentősebb magyar közösségben (Magyarország, Erdély, Felvidék, Vajdaság) az ezredfordulót követő évtizedben egyaránt 12–13%-kal csökkent a magukat magyar nemzetiségűnek vallók száma.

Ezek a „nyers” adatok azonban könnyen téves következtetések irányába vezethetnek, mivel nemcsak az egyes országok szintjén, hanem az egész régióban kulcskérdésnek tekinthető a nemzetiségükről nem nyilatkozó (Románia esetén regisztrerekből pótol) személyek nemzetiségi hovatartozása.

A kérdés további részletes vizsgálatát nem megelőlegezve, egyszerűen rá lehet mutatni arra, milyen lényeges, és mily nagy mértékben befolyásolja az eredményeket az adathiányok kezelésének kérdése.

A 5. táblázat annak a leegyszerűsítő feltételezésnek az eredményeit mutatja, miszerint 2001-ben és 2011-ben úgy korrigálnánk a nemzetiségükről nyilatkozók számát, hogy a nem nyilatkozókat (Románia esetén ide értve a regiszterből átvett személyeket is) szétosztjuk az adott területen az etnikumukról nyilatkozók aránya szerint.²³ Vagyis például Felvidék esetén azt feltételezzük, hogy a

²³ Ez a feltételezés azért leegyszerűsítő, mert – mint a tanulmány korábbi részében kifejtettük – alapvetően azt lehet feltételezni, hogy a nem nyilatkozók körében valamelyest felülreprezentáltak a kisebbségi kötődésűek. Ennek a felülreprezentáltságnak a mértéke azonban országonként, kisebbségi közösségenként és népszámlálásenként eltér.

nem nyilatkozóknak 2001-ben 9,8, 2011-ben 9,1%-a volt magyar nemzetiségű – hasonlóan a nyilatkozók közötti arányokhoz.

6. Valós, illetve a nem válaszolókkal korrigált etnikai arányok a Kárpát-medencében, 2001 körül, 2011 körül

Ethnic proportions in the Carpathian basin: results based on self-identification and those corrected by including the non-respondents, around 2001 and 2011

	Lakosság 2011	Magyar nemzetiségűek vallotta magát	Magyar nemzeti- ség, korrigált	Kor- rigált arány (%)	Lakosság 2001	Magyar nemzeti- ségű	Magyar nemzeti- ség, korrigált	Kor- rigált arány (%)
Magyarország	9 937 628	8 314 029	9 741 112	98,0	10 198 315	9 416 045	9 974 035	97,8
Erdély, Partium, Bánát	6 789 250	1 216 666	1 290 568	19,0	7 221 733	1 415 718	1 415 901	19,6
Felvidék	5 397 036	458 467	493 437	9,1	5 379 455	520 528	525 856	9,8
Vajdaság	1 931 809	251 136	264 241	13,7	2 031 992	290 207	301 914	14,9
Kárpátalja	1 249 000	141 000	141 000	11,3	1 254 614	151 516	151 516	12,1
Muravidék	118 988	4 000	4 000	3,4	120 875	5 445	5 797	4,8
Burgenland	286 215	10 000	10 000	3,5	277 569	6 641	6 641	2,4
Eszék-Baranya megye	305 032	8 249	8 532	2,8	330 506	9 784	9 960	3,0
'Kárpát-medence' össz.	26 014 958	10 403 547	11 952 891	45,9	26 815 059	11 815 884	12 391 619	46,2

Megjegyzés: A négy legnagyobb közösség esetében korrigált adatoknál a korrekció számításának módját lásd a főszövegben.

A fent említett korrekciót az utóbbi két népszámlálásra végrehajtva megállapítható, hogy míg a magyar nemzetiségűek aránya 1991 körül 46,9%-ot tett ki²⁴ a Kárpát-medencében, addig ennek a csoportnak a korrigált aránya 2001-ben 46,2%, 2011-ben pedig 45,9% volt. A magyar nemzetiségűek lélekszáma 1991 körül 12,8 millió fő, korrigált lélekszáma 2001 körül 12,4 millió fő, 2011 körül 11,95 millió fő körül volt.

A magyarság lélekszáma a Kárpát-medencében tehát – amennyiben figyelmen kívül hagyjuk a nemzeti kérdésre vonatkozó adathiányt – valójában mind a kilencvenes években, mind az ezredfordulót követő évtizedben szűk félmillió fővel csökkenhetett.

Noha ez a csökkenés az ezredfordulót követően is nagyobb arányú, mint a Kárpát-medence teljes lakosságának, illetve a többi nemzetiségnek a csökkenése, az ezredforduló után a nem magyar közösségek körében is jellemzővé vált erőteljes népességcsökkenés mégis azzal a következménnyel járt, hogy a terület etnikai viszonyainak a kilencvenes években megfigyelhető erőteljes, a magyar közösség rovására történő eltolódása valamelyest lassult az ezredfordulót követően. Így az elmúlt évtizedben – kissé paradox módon – a Kárpát-medence

²⁴ Az 1991 körüli népszámlálásokon még olyan alacsony volt a nemzeti kérdésre nem válaszolók aránya, hogy ez nem tesz szükségessé korrekciót.

lakosságcsökkenésének felgyorsulása mellett a magyarság etnikai arányának stabilizálódása felé is történt elmozdulás.

FORRÁSOK

A 2011 körüli népszámlálások nemzetiségi adatközlései:

Magyarország: 2011. évi népszámlálás. 3. Országos adatok. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 2013.

Erdély: www.recensamantromania.ro/rezultate-2

Felvidék: Obyvateľ'sto podl'a národnosti. Štatistický úrad slovenskej republiky, Bratislava, 2012.

Vajdaság: Ethnicity Data by municipalities and cities. Statistical Office of the Republic of Serbia, Belgrade, 2010.

Horvátország: www.dzs.hr/Eng/censuses/census2011/results/censustabsxls.htm

Az ezredforduló körüli népszámlálások Kárpát-medencei szintű másodlagos adatközlései:

Gyurgyik László – Sebők László (szerk.): *Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989–2002.*, Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003.

Kocsis Károly – Bottlik Zsolt – Tátrai Patrik: *Etnikai térfolyamatok a Kárpát-medence határon túli régióiban (1989–2002)*. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest, 2006.

CD-változat: <http://www.mtafki.hu/konyvtar/kiadv/etnika/indexCD.html>

IRODALOM

Badis Róbert (2012): *Elfogyóban? Kommentár*, 2012/3.

http://kommentar.info.hu/iras/2012_3/elfogyoban

Gyurgyik László – Kiss Tamás (2012): *Párhuzamok és különbségek. A második világháború utáni erdélyi és szlovákiai magyar népességfejlődés összehasonlító elemzése*. EÖKIK, Budapest, 2010.

Gyurgyik László (2012a): *Egy csökkenés anatómiája. Kommentár*, 2012/3.

http://kommentar.info.hu/iras/2012_3/egy_csokkenes_anatomiaja

Gyurgyik Kászló (2012b): *Kik vagytok, ismeretlenek? Pro Minoritate* 2012. Ősz. 39–52.

Hablicsek László (2005): *A Kárpát-medencei magyarság demográfiai helyzete és előreszámítása 1991-től 2021-re*. In Hablicsek László (szerk.): *A Kárpát-medencei magyarság demográfiai helyzete és előreszámítása 1991-től 2021-re*. (KSH NKI Kutatási Jelentések 78.), KSH NKI, Budapest, 25–82.

Kiss Tamás – Barna Gergő (2012): *Népszámlálás 2011. Erdélyi magyar népesedés a XXI. század első évtizedében*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár.

- KorFa (2010/3): A vándorlási veszteség Magyarországon az elmúlt évtizedben – avagy hányan is vagyunk valójában? KSH NKI, http://demografia.hu/letoltes/kiadvanyok/Korfak/KorFa%20online_2010_3.pdf
- KorFa (2010/4): Erdélyi magyarság: csökkenő létszám, változatlan arány. KSH NKI, http://demografia.hu/letoltes/kiadvanyok/Korfak/KorFa%20online_2010_4.pdf
- KorFa (2013/2): Kárpát-medencei népszámlálások KSH NKI, <http://www.demografia.hu/letoltes/kiadvanyok/Korfak/korfa-2013-2.pdf>
- Kocsis Károly (2003): A Kárpát-medence változó etnikai arculata (1989–2002). *Kisebbségkutatás*, 2003/4. 706–714.
- Kovacsics József (szerk.) (1994): *Magyarország nemzetiségeinek és a szomszédos államok magyarságának statisztikája* KDH, Budapest.
- Megszámláltattunk – Népszámlálási különszám. *Felvidéki Magyarok*, 2012/III.
- Papp Z. Attila (2010): Az etnikai adatgyűjtés módszertana a Magyarországgal szomszédos országok népszámlálásaiban. *Statisztikai Szemle*, 88/1. 5–28.
- Ravasz Ábel (2012): *Szlovákiai magyarok és a 2011-es népszámlálás: mérleg és elemzés*. Kempelen Intézet & Publicus Slovensko, Komárom.
- Rózsa Gábor – Rózsa Dávid (2012): A 2011-es népszámlálások Délkelet-Európa nem uniós országaiban. *Statisztikai Szemle*, 90/7–8. 609–631.
- Tánczos Vilmos (2012) „Hát mondja meg kend, hogy én mi vagyok” *Pro Minoritate* 2012 Ősz. 80–112.

Tárgyszavak:

Etnikum
Etnikai megoszlás
Népszámlálás
Népeségstruktúra

A CENSUS SURVEY IN THE CARPATHIAN BASIN

Abstract

Population censuses were organised and carried out in 2011 in Hungary and in the most of the neighbouring countries where ethnic Hungarians lived in a considerable number. As the data relating to ethnic distribution were published, it has become possible to survey the ethnic changes of the last decade in those countries. In the case of Hungary, Romania (Transylvania), Slovakia and Serbia (province of Voivodina), the author deals with the process of enumeration, the content of the questionnaires, and the special questions relating to ethnic affiliation. All these factors influence the results of the censuses, and the differences make the comparison of data from different countries more difficult. It poses an especially serious methodological challenge that the number of refusals to questions relating to ethnic affiliation has considerably increased during the last decade and the members of ethnic minority groups are presumably present in this category.

According to the results the number of ethnic Hungarians on the territory studied (the so-called Carpathian basin) may have decreased by almost half a million both in the 1990s and in the first decade of the 21st century – disregarding missing data on ethnic affiliation.

After the turn of the millennium, a significant population decrease has become characteristic also of the non-Hungarian communities living on the territory under investigation. As a result, the pronounced decrease in the proportion of ethnic Hungarians of the 1990s has slowed down since the turn of the millennium. Thus in the last decade one can witness a stabilization in the proportion of ethnic Hungarians, in addition to the accelerating population decrease in the Carpathian basin.

KÖZLEMÉNYEK

BELFÖLDI VÁNDORLÁSI FOLYAMATOK KÍNÁBAN

KAJDI LÁSZLÓ

Kínával kapcsolatban általában a nemzetközi vándorlás kap nagyobb hangsúlyt, ha a migráció témaköre merül fel. Világszerte jelentős kínai diaszpórák élnek, amelyek a szolgáltatási szektorban betöltött fontos szerepükkel a köztudatban is megjelenítik a kínai bevándorlókat.

A nemzetközi migráció mellett ugyanakkor némiképp háttérbe szorul, hogy Kína országhatárain belül is hatalmas volumenű vándorlás zajlik. A vendégmunkások kérdése általában csak akkor jelenik meg a híradásokban, ha egy-egy hírforrás elrettentő riportot közöl valamely, a nyugati világban népszerű árucikk gyártási körülményeiről. A belföldi migrációs folyamatok jelentősége abban rejlik, hogy a kérdésnek a demográfiai mellett jelentős gazdasági vetülete is van, akár a munkások által hazautalt pénzek nagyságát, akár rendezetlen társadalombiztosítási helyzetüket, akár a kínai ipari termeléshez elengedhetetlen olcsó munkaerő biztosítását tekintjük. A téma vizsgálatánál meglehetősen rossz minőségű és hiányos hivatalos statisztikai adatforrásokra (Jordán 2009) támaszkodhatunk csupán, amelyet nemzetközi szervezetek programjainak tapasztalatai egészítenek ki.

Az alábbiakban e hatalmas népességmozgás lényegesebb vonásait, illetve vizsgálatának főbb szempontjait kísérlem meg bemutatni, elsősorban az ezredforduló utáni időszakra fókuszálva.

Belföldi vándorlás a XX. század második felében

A téma vizsgálatánál elengedhetetlen némi történeti visszatekintés, hogy jobban megérthessük a jelenkori tendenciákat. Kína esetében az egyik tévhit az lehet, hogy a (belföldi) vándorlás a modern kori nyitás következménye: annak a folyamatnak az eredménye, hogy az ország számos iparágban világszinten is az első számú gyártási központtá vált, és amelynek egyik előfeltétele a városokba vándorló olcsó munkaerő volt.

Kínában azonban még az 1950-es évek legszigorúbb diktatúrájában is létezett belföldi vándorlás, ha más jellegű is. Az 1966–76 között zajló kulturális forradalom idején városi fiatalok és káderek milliói kerültek vidékre átnevelésre, majd később hasonló mértékű volt e populáció visszavándorlása a városokba. Általánosságban elmondható, hogy a vándorlás dinamikáját a rendkívül erős államapparátus formálta, különösen az 1978-as gazdasági átalakulás előtt. A vándorlás mozgatórugói tehát jellemzően inkább a kormányzati stratégiai-gazdasági döntések voltak, semmint az egyéni elhatározás (Liang – White 1996).

1950 előtt extrém területi különbségek voltak jellemzőek az országon belül, az ipari termelés több mint kétharmada a keleti, part menti vidékekre koncentrálódott. Ezt az egyensúlytalanságot próbálták az ötéves tervekkel, a belső és a nyugati régiók fejlesztésével kiküszöbölni (azaz a befektetési pénzek nagy része ide érkezett). Csak becsülni lehet, de a kulturális forradalom idején körülbelül 50 millió ember költözött keletről nyugatra, jelentős számban képzettek (Sanghaj¹ például 2,5 millió főt veszített, ez volt a legnagyobb).

1950-es években a mezőgazdasági többletet szovjet mintára a nehézipar fejlesztésére használták fel, ebben az időszakban jelentős volumenű volt a vándorlás a városokba a jövedelemkülönbségek miatt. A népességmozgások szabályozására 1957-ben vezették be a népesség-regisztrációt (a *hukou*-rendszert, lásd később), bár a „nagy ugrás” idejére (1958–60) hatályon kívül helyezték. A hatvanas évek összeomlása és az éhínség idején ismét bevezették, ekkor elméletileg mindenkinek haláláig ott kellett élnie, ahol született: az embereket vidéki vagy városi emberként regisztrálták, a vidékiek nem válhattak városi státusra (esetleg a katonák kaptak felmentést ez alól).

A hetvenes évek végétől, reformok után számottevően nőtt a városokba áramlás, főleg olyan helyekre, ahol nincs helyi regisztrációs kártya. A vándorlás mozgatórugói között nagy jelentősége volt a külföldi tőke betelepülésének (elsősorban a keleti tengerparti régiókba), és a termelés felfutása folyamatosan igényelte az új munkaerőt (Jordán 1998). Csábító volt a magánvállalkozás lehetősége is, például a vidéken termelt áru városi eladása.

Elmondható tehát, hogy Kínában jelentősen befolyásolta a migrációt az áttérés a tervgazdaságról a piacgazdaságra, az ipar megváltozott szerkezete, valamint az, hogy a vidéki-mezőgazdasági társadalom városi-indusztriális társadalommá alakult. Azaz a migráció szorosan összekapcsolódik a városiasodás kérdésével.

1979-től 2009-ig a városi népesség 440 millió fővel 620 millióra nőtt, ebből körülbelül 340 millió (Chan 2013) tulajdonítható a migrációnak. A probléma az, hogy (mint majd később bemutatom) a kínai belső migráns népesség jelentős része statisztikai szempontból „láthatatlan”, a bejelentett munkaerő aránya nagyon alacsony, így nehéz követni a népességmozgásokat.

Deng Xiaoping 1992-es „déli körútja” után még jobban megnőtt a vidéki munkaerő beáramlása a part menti városokba, becslések szerint 1994-ben 60 millió, 2000-ben 88 millió, míg 2002-ben 94 millió (Huang – Zhan 2005) vidéki vándorolt ezekre a területekre a jobb megélhetés reményében.

Hogy mennyire fontos manapság a migráns munkaerő, azt jól szemlélteti, hogy 2010-ben mintegy 155 millió vidéki dolgozott városokban. Az exporttermelés szinte teljesen rájuk épül, a nagy gyártóközpontokban, például Shenzhenben becslések szerint a munkaerő 70–80%-át migránsok adják (Chan 2013).

A kínai belső vándorlásnak nagy vonalakban két fő jellemzőjét határozhatjuk meg: az egyik a jelentős volumenű vándorlás a vidéki falvakból a városokba, a másik, hogy a vándorlás jellemzően a belső, nyugati területekről a keleti partok irányába tart. Ez utóbbit nyilvánvalóan jelentősen befolyásolta, hogy 1980 és 1984 között öt ún. Különleges Gazdasági Térséget (Special Economic Zones – SEZ), majd 1984 után úgynevezett Part menti fejlesztési területeket (Coastal Development Area) hoztak létre, és ezek szívták

¹ A kínai nevek esetében a közismert magyar népszerű átírás helyett – Peking és Sanghaj kivételével – a pinyin átírást alkalmazom az egyértelmű beazonosítás érdekében.

fel a beáramló külföldi tőke legnagyobb részét. Ennek a folyamatnak az ellensúlyozására születtek olyan programok, mint a kilencvenes évek végén meghirdetett „Go west” program, amelyek célja az elmaradottabb belső területek gazdasági fejlesztése és ezáltal népességmegtartó erejének növelése volt.

Változások az ezredfordulón, migráns programok az állami és a civil szférában

A 2000-es években a hivatalos állami politikában számos változás jelezte a belföldi népességmozgásokkal kapcsolatos nyitottabb, pragmatikusabb gondolkodást. Megkezdődött az állami migrációs politika felülvizsgálata, intézkedések történtek az esélyegyenlőség érdekében. 2002-ben az Államtanács politikailag is deklarálta a vidékről érkező munkások szerepét (azaz ők „munkások és nem parasztok”) és fontosságát a gazdaságban, valamint célként határozták meg e népcsoport számára a minél komplexebb munkaerő-piaci szolgáltatások biztosítását. A 2003-as ötéves tervben megfogalmazódott az egységes munkaerőpiac igénye, az új munkaerő-regisztráció és az ehhez kapcsolódó társadalombiztosítás. Ugyanebben az évben az Államtanács célul tűzte ki a migráns gyerekek oktatásának javítását a fogadó városokban, továbbá minisztériumi programok indultak a migránsok egészségügyi helyzetével, az építőiparban dolgozók elmaradt fizetésével kapcsolatban.

A fentebb felsorolt kinyilatkoztatások mellett konkrét intézkedések is történtek. Ilyen például, hogy 2001 októbere óta a kisvárosokban szabad a letelepedés, ha a migránsnak van munkája és lakhelye, míg a közepes méretű városok és néhány tartományi főváros esetében megemelték a vidéki munkaerő betelepülési keretszámát. Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy a nagyvárosok (például Sanghaj vagy Peking) még mindig erőteljes korlátokat állítanak a beáramló munkaerő regisztrációja elé. Az esélyegyenlőség jegyében 2003-ban 2010-ig tartó program indult vidéki munkások milliói számára hat minisztérium bevonásával, azzal a céllal, hogy alapvető ismereteket nyújtsanak a jog, az egészségügy vagy az álláskeresés területén. 2004-ben kezdődött egy másik, az ún. Napfény-program, amelynek keretében a kormányzat tréningeket szervez a migránsoknak, hogy könnyebben el tudjanak helyezkedni a nem mezőgazdasági szektorokban. A területi különbségek csökkentése és a szegény térségek felzárkóztatása érdekében 2006-tól megszüntették a mezőgazdasági adókat, és a szegénynek nyilvánított térségekben ingyenessé tették az alapfokú oktatást és a tankönyveket.

Az állami politikában tehát immár legalább a célok szintjén megjelennek a migránsok, helyzetük azonban szociális szempontból még most sem rendezett. A legjobb példát erre a támogatások jelentik, amelyek két fő csatornán jutnak el a rászorulókhöz: a vidéki szegénységgel külön hivatal foglalkozik, a városi lakhelyregisztrációval rendelkező szegények pedig a munkaügyi és szociális biztonsági minisztérium illetékességébe tartoznak. A két csoport között azonban a migránsok eltűnnek, az ő helyzetük kezelésére nincs egyértelmű hivatali háttér, mivel fizikailag a városokban vannak, ugyanakkor ott nem szerezhetnek lakcímet (lásd a lakhelyregisztrációval foglalkozó fejezet).

Emellett megfontolandó az is, vajon mennyire gondolja komolyan az állami vezetés a migrációs szabályok lazítását? Azzal ugyanis, hogy a migránsok a fogadó területeken nem tudnak bejelentkezni és ezáltal számos állami támogatásra nem jogosultak, könnyebb fenntartani az olcsó munkaerő tömegét, amely a kínai gazdasági növekedés motorját jelentette az elmúlt években. Más kérdés, hogy (többek között) a szigorú születés-

szabályozásból fakadóan csökkenő és előregedő népesség mellett érdemes és lehetséges-e fékezni a migrációt, amely a felgyülemelő társadalmi feszültségek egyfajta természetes szelepe lehet.

A kormány mellett természetesen a nemzetközi szervezetek is figyelemmel kísérik a kínai migránsok helyzetét. 2002-ben indította az UNESCO a „Together with migrants”² programot a szegény városi migráns fiatalokért. Nyolc pilot project (nyolc város) keretében vizsgálták a felhasználható, de még be nem vont integrációs forrásokat, továbbá a szegény bevándorlók élethelyzetét. A szegénységnek nem csupán a jövedelmi vetületét elemezték, megfogalmazódtak például az információhiányból fakadó hátrányok is. Vizsgálták továbbá, milyen lehetőségek vannak a fiatalok helyben maradásának motiválására, milyen vállalkozási lehetőségek merülnek fel a szegényebb területeken.

A nemzetközi szervezetek mellett említést kell tenni az egyre markánsabban megjelenő kínai civil szféráról is. A kínai NGO-k (Non-governmental Organizations – nem kormányzati szervezetek) egy része, becslések szerint 30–50 szervezet (Huang – Zhan 2005) azzal foglakozik, hogy munkalehetőséget találjon a migránsoknak, jogi tanácsadást nyújtson, tréningeket és szabadidős tevékenységeket szervezzen (Az egyik legnépszerűbb pekingi szervezet³ például kórus szervezésével próbálja erősíteni a migránsok közötti kötelékeket.) A csoportok egy másik típusa az állami támogatások szétosztásában játszik kapcsolattartó szerepet a migránsok és a kormány között: ezek jellemzően olyan, erős állami kapcsolatokkal rendelkező tömegszervezetek, mint például a Nők szövetsége. Az anyagi támogatások mellett országos lefedettségük révén segítik a migránsok indulását az elmaradottabb területekről (a vidéki munkaerő-többlet elvezetése céljából), a fogadó területek tagszervezetei pedig az érkezők integrációját, munkához jutását próbálják koordinálni.

A helyi kezdeményezéseknek alapvetően két célja van. Az egyik az ún. network building, a migránsok közötti szociális kapcsolatok erősítése, annak érdekében, hogy könnyebben viseljék a városokban rájuk nehezedő esetleges társadalmi elutasítást. Ide tartozik még a küldő és a fogadó területek közötti együttműködés, hogy hatékony intézményi keretet nyújtsanak a migránsoknak (például a lakhatás megoldása stb.). A másik fő terület az integrált vidéki-városi fejlesztés: hogyan lehet hatékonyabban felhasználni a hazautalt összegeket; a migránsoknak a megye/tartomány városaiban érdemesebb munkát keresni, mert így könnyebb a beilleszkedésük és kevesebb a költségük stb.

A civil szervezetek tevékenysége és térnyerése fontos lehet abból a szempontból is, hogy például a nők vándorlásának és munkavállalásának támogatásával elősegíthetik társadalmi helyzetük javítását, hiszen az önálló keresettel bíró nők még a tradicionális családokban is jobb pozícióba kerülhetnek.

Lakhely-regisztráció, a hukou-rendszer

Kínában a *hukou*-rendszer a lakcímnnyilvántartás alapja, bemutatása elengedhetetlen az országon belüli népességmozgások megértéséhez. Mint azt a fentebb említett történeti példák is igazolják, Kínában a migráció nagymértékben szabályozott, és fontos része az állami iparosítási stratégiának. A migránsoknak kérelmet kell benyújtani a helyi

² Zhan, Sh. [2005]: Rural labour migration in China: challenges for policies, UNESCO.

³ Beijing Youth Art Team for Migrant Workers.

hatóságoknál a lakcím, a *hukou* megváltoztatására. A városon belüli költözés általában engedélyezett, és hasonló a helyzet a vidéki területek közötti vándorlásnál is például házasság vagy családi okok miatt. A vidékről a városokba irányuló vándorlás, a városi területeken való regisztráció azonban szigorúan szabályozott, és a nemzetbiztonsági szervek engedélye kell hozzá. A *hukou* megváltoztatására ritkán adnak engedélyt, és csak akkor, ha ez központi vagy helyi érdekeket szolgál, tehát meglehetősen nehéz bejelentett címet változtatni. A *hukou*-rendszer a gazdasági reformok előtt de facto belső útlevélként szolgált, annak érdekében, hogy megakadályozzák a falusi népesség városokba áramlását és hogy (nem utolsósorban) a városiak privilegizált helyzetét (például a szociális juttatások terén) megőrizzék. Manapság a *hukou* inkább a jogosultságok elosztását segíti, és nem a migráció akadályozását szolgálja. A vidékieknek lehet ideiglenes városi tartózkodásuk, de városi *hukou*juk már nem, így az ideiglenes tartózkodással rendelkező vidékiek számos olyan juttatásban nem részesülhetnek, amelyek a városiaknak automatikusan járnak.

Migrációs csoportok

Migrációs szempontból tehát két csoport különböztethető meg. Az egyik csoportot olyan vándorlók alkotják, akik *hukou* is változtatnak – általában gazdagok, magasan képzettek, a városi lakosok közvetlen rokonai, tehát csak nagyon kevés emberről van szó. A másik csoportba a nem *hukou* migránsok tartoznak, nekik nincsenek meg a városiak jogai – a vándorlók többsége ebbe a csoportba sorolható. Kínában ugyanakkor hivatalosan csak az első, kisebb *hukou*-csoportot tekintik migrációnak, akik megkapják ugyanazokat a jogokat és juttatásokat, mint a helyiek. A másik csoportot „áramló népességnek” aposztrofálják (*renkou liudong*, angolban floating population), róluk sokkal homályosabb a kép, épp a már említett alacsony bejelentettség miatt.

További technikai különbség, hogy míg a *hukou*-vándorlásoknál flow adatok is elérhetők, addig az áramló népesség esetében stock adatokról beszélünk (tehát akiket az adatfelvétellel egy adott időpontban sikerült elérni egy adott helyen).

A *hukou*-vándorlások száma (flow adatok, odavándorlók) nem változott jelentősen az utóbbi évtizedekben, népességhez viszonyított arányuk így csökkent. Az ilyen jellegű vándorlások egy része a vidéki területek közötti, elsősorban házasság miatti vándorlás.

A migráns szegénység kérdése

Az érkező vidéki migránsok egyes gazdasági szektorokban gyakran többen vannak, mint a helyi városi munkaerő (mivel a helyiek nem vállalják ezeket a munkákat), ezért jelentősen átformálják a fogadó térségek demográfiai viszonyait. A migránsok ugyanakkor sokszor a szociális létra aljára kerülnek, mivel rossz körülmények között, szociális juttatások nélkül olyan munkákat is elvégeznek, amelyeket a helyiek nem vállalnak.

A szegénység vizsgálatánál is az adatok hiánya jelenti a legnagyobb problémát, mivel – ahogy azt már említettem – a migráns népesség, amely egy köztes, átmeneti pozícióban van a vidéki és a városi lakosság közötti „senki földjén”, az adatfelvételek legnagyobb részéből kimarad. Emiatt az egyes tanulmányok között megoszlanak a véleke-

dések annak kapcsán, hogy a jövedelem szempontjából a vándorlók között jellemzőbb-e a szegénység. A bérezés ugyanis általában alacsonyabb a vidékről érkezett, gyakran rosszul képzett munkások körében, ugyanakkor esetükben nagyobb a foglalkoztatottság, mint a városi lakosságnál és általában több munkaórát dolgoznak, így megkereshetik ugyanazt a bértömeget (Park – Wang 2010).

A nem jövedelemhez kötött szegénységi mutatóknál viszont – lakhatási körülmények, szociális juttatások – jelentős különbségek tapasztalhatók. Ám az adatokat torzít-hatja, hogy a legtöbb tanulmány mintájában egyaránt benne vannak a szegény, vidékről felköltözött migránsok és a valószínűleg magas jövedelmű, jól képzett *hukou* migránsok is.

Fontos torzító tényező az is, hogy a vidékről betelepült munkások keresetük jelentős részét hazaküldik, tehát tényleges jövedelmük nem olyan magas, mint azt a számok sugallják. Az eltartottsági ráták a migránsok körében jobbak az átlagnál, ez azonban csupán annak tudható be, hogy az otthon maradt (és támogatandó) családtagokat nem veszik figyelembe. Érdekes kérdés ugyanakkor, vajon mennyiben változik mindez a jövőben. A megkérdezett migránsok jelentős része ugyanis hosszú távon a városokban kíván maradni, ami a későbbiekben azt is jelentheti, hogy a családjuk is követi őket, így viszont feltehetően romlanak majd (ugyanakkor reálisabbak lesznek) a szegénységgel kapcsolatos mutatók.

Nehezíti a helyzet reális értékelését az is, hogy a vidéki szegénységgel szemben a városokban nincs hivatalos szegénységi küszöb, illetve nincsenek statisztikai becslések a városi szegények számáról. (Ugyanakkor egy központi program keretében minden városban meghatároznak egy limitet – *dibao* –, hogy az adott háztartás jogosult-e a szociális juttatásokra. Gazdagabb városokban magasabb *dibao*-határ van a gyakorlatban. Ezzel azonban a már említett lakhely-regisztrációs problémák miatt nehéz értékelhető képet kapni a migráns szegénységről.)

A belföldi vándorlás családi háttere, összefüggések a nemzetközi migrációval

A kínai típusú speciális gazdasági berendezkedés sajátja, hogy nagymértékben érvényesülnek benne a politikai szempontok is. Ami a vándorlást illeti, alapvetően elmondható, hogy a fejlettebb tartományokban – a több munkalehetőség miatt – kevésbé számítanak a politikai összeköttetések. Ugyanakkor sok vidéki területen jellemző, hogy a falusi vezetők „banki” feladatokat is ellátnak, azaz a városban dolgozó munkásoktól érkező pénzeket a küldő kívánsága szerint ők osztják szét – a legtöbb esetben persze némi „kezelési költség” ellenében. Emellett gyakran csak az ő segítségével lehet beszerezni egyes, az elvándorláshoz szükséges papírokat (születési anyakönyvi kivonat, igazolás a családi állapotról stb.).

Liang és Miao Fujian tartományban végzett adatfelvétele azt mutatta, hogy a falusi kádereknél nem jellemző a migráció, hiszen kulcspozícióban vannak, és ez a jövedelmükben is érzékelhető. Családtagjaik esetében azonban nagyobb arányú az elvándorlás, igaz, ez elsősorban külföldre irányul. Ennek az az oka, hogy a kádereknek vannak a legjobb információik a kivándorlási lehetőségekről, a migránsokat toborzóknak is velük kell megalkudniuk, mivel ebben az esetben szükség van a pártfunkcionáriusok engedélyére. Így a káder-családtagoknak nem éri meg belföldön vándorolni, előnyösebb külföldi pozíciókról van tudomásuk, a konkurenciánál korábban (Liang – Miao 2013).

Az országhatáron belüli és az azt átlépő mozgásokat azonban nem lehet teljesen elválasztani, a két folyamat számos ponton kapcsolódik egymáshoz. A belföldi vándorlók kevésbé hajlamosak külföldre menni, ami feltehetően abból fakad, hogy megelégszenek az országon belül viszonylag jobbnak számító fizetési feltételekkel. A két migrációs típus másik összefüggése, hogy ha már van a családban külföldre vándorló, akkor csökken a belföldi vándorlási hajlandóság, mivel egy kivándorló általában képes megfelelő jólétet biztosítani, így nincs szükség újabb családtag elvándorlására.

A migráns munkások által hazaküldött pénzek szerepe

A városokba költözött vidéki munkások által hazautalt összegek alapvető fontosságúak az elmaradott területeken élő családok gazdálkodásában. Ugyanakkor kérdéses, mire használják ezeket az összegeket, nem lehetne-e a jelenlegi megoldásoknál jobban is felhasználni a migránsok által hazaküldött pénzt?

A hazautalt pénzek nagyságára vonatkozóan csak becslések vannak, a legelfogadottabb feltételezés, hogy egy migráns átlagban évi 3000–4000 yuant küld haza (Huang – Zhan 2008), a teljes pénztömeg 2005-ös adatok szerint nagyjából 30–40 milliárd dollár körül mozgott (Murphy 2006). Összehasonlításképp: világbanki adatok szerint a külföldről hazautalt pénz 23,5 milliárd dollár volt abban az évben. Egy 2003-as tanulmány (Huang – Zhan 2008) kimutatta, hogy a vidéki jövedelmek közel 20%-át a hazautalt pénzek teszik ki, de egyes különösen elmaradott régiók vonatkozásában születtek olyan esettanulmányok, amelyek azt bizonyítják, hogy a hazautalt pénzösszegek meghaladják az éves helyi bevételeket (Guizhou tartomány, 2000).

Épp ezért a szegényebb területeken a helyi önkormányzatok gyakran támogatják az elvándorlást, mert így csökkennek a helyi terhek is, azaz kívánatos, hogy minden háztartásnak legyen egy migráns tagja, aki így kvázi „felszabadítja” a többi családtagot. Ugyanakkor több probléma is felmerül: 1. a családon belül aránytalan a megterhelés, a legtöbbet a migráns dolgozók teszik érte, 2. a hazaküldött pénzek nem egyenlő elosztása.

A városokba vándorolt munkások fizetésük java részét hazaküldik: egy pekingi felmérés szerint a dolgozók fele legalább 40%-ot, 29%-uk pedig fizetése legalább 60%-át hazaküldte (Murphy 2006). Az érem másik oldala eközben az, hogy mivel csak minimális összegeket hajlandóak szállásra, étkezésre és egészségügyre költeni, a helyi kereskedelemhez, fogyasztáshoz is kisebb mértékben járulnak hozzá, mint a városi lakosok.

A hazaküldött pénzek elosztását illetően az egyenlőtlenségek három fajtája merülhet fel: a) a migráns dolgozó és a többi családtag közötti különbség, b) nemzedékek közötti egyenlőtlenségek (az idősek diszkriminációja), c) nemek közötti megkülönböztetés.

- a) Két főbb tényezőt kell figyelembe venni: egyfelől felmérések szerint azok küldik haza a keresett pénz legnagyobb hányadát, akik kezdetben a legnagyobb segítséget kapták a családtól; másfelől információs aszimmetria van a városban élő dolgozó és a vidéken maradt többi családtag között, az otthon maradtak ugyanis nem tudják a fizetés tényleges nagyságát. A dolgozó munkások szempontjából ez azért is indokolt, mert nem biztos, hogy az otthon maradt szülők félreteszik a hazaküldött pénzt (például házépítésre, ami a házasság szempontjából fontos), hanem felhasználják (Murphy 2002). Így gyakran külön számlára utalnak a feleségnek, és külön a szülőknek. A szülőknek

ugyanakkor mindenképp utalnak, mert vidéken a társadalmi megbecsülés fontos szempontja, hogy ki mennyire gondoskodik a családjáról, felmenőiről.

- b) Annak ellenére, hogy plusz forrásokhoz jutnak, az idősök gyakran a migráció vesztesei. Sok esetben ők adják a kezdőtőkét, és ők teszik lehetővé a vándorlást azzal, hogy vigyáznak az unokákra és művelik a család földjét – ez a több-letteher gyakran jóval több, mint amit a hazaküldött pénzek által nyernek. Emellett gyakori gond számukra az is, hogy ha egy területről, a tágabb családi körből elmennek a munkaképes korúak, nehezebb olyan embert találni, aki gondolja őket, és nem biztos, hogy ezt kiváltja a többletjövedelem.
- c) Más országok esetében nagyon gyakran a nők küldenek több pénzt haza, Kínában azonban ez nem így van (Murphy 2006). Egyrészt mert a férfiak általában többet keresnek és jobb feltételekkel tudnak elhelyezkedni. Másrészt a nőtlen férfiakon hatalmas a nyomás, hogy pénzt küldjenek haza házépítésre, illetve hozományra gyűjtsenek, ugyanis csak így van esélyük a „házassági piacon”. Ez az „ár” egyre nő, mivel egyre kevesebb nő születik és közülük sokan el is vándorolnak. Az érem másik oldala, hogy vidéken a nők nem kapnak tulajdonrészt az épülő házakból, az ő anyagi helyzetük a házasságuktól függ. A házas férfiak is utalnak haza, mivel a hagyományok szerint a férfiaknak kell eltartani a szülőket. Azáltal azonban, hogy gyakran a női migránsok is szerepet vállalnak az otthon maradtak anyagi támogatásában, még házasság után is – talán megváltozóban van az a felfogás, hogy csak a fiúgyerek hasznos. A teljes képhez az is hozzátartozik, hogy egyes felmérések szerint több és rendszeresebb a férj által hazaküldött támogatás, ha a nő otthon marad. A gyerekeknel is megfigyelhető a megkülönböztetés a hazaküldött pénzek felhasználásában: Kínában máig nagyon erős a fiúk elsődleges szerepe, ezért ha kevés a pénz, csak a fiút tanítatják, a lány otthon dolgozik.

Nyilvánvalóan ritkábban esik meg, hogy az elvándorolt munkások nem küldenek haza pénzt. Az ő esetükben három fő típust lehet megkülönböztetni. A legritkább, ha a migránsnak gazdag családja van és nem szorul rá a hazaküldött juttatásokra. Gyakran előfordul az is, hogy a munkálatok visszatartják a fizetéseket, hogy az náluk kamatozzon (2002–03-ban még tüntetések is voltak emiatt), így a migráns esetleg még azelőtt nincstelen lesz és vissza kell térnie, mielőtt igazából elkezdhetne dolgozni (Huang – Zhan 2005). Egy harmadik lehetséges ok, hogy a migráns megpróbál alkalmazkodni a városi életstílushoz, amihez például új ruhák kellenek, tehát az életmódváltás többletköltségekkel jár. A hosszú távú cél ilyenkor legtöbbször az, hogy a félretett pénzből házat tudjon venni a városban és oda tudja költöztetni a családját. Kínában (de a világon nagyon sok helyen másutt is) jellemző, hogy minél hosszabb a távollét, annál inkább csökkennek a hazaküldött pénzek, azaz, ha egy migráns megkapja a városi *hukout*, akkor általában kevesebbet küld haza.

A hazaküldött pénzek hatásai és felhasználásának módja több szociális ellentmondást is hordoz magában: a kevésbé fejlett régiókban a nagyon szegények nem is tudnak migránsokat küldeni, mert nem tudják kifizetni a kezdeti költségeket, így tulajdonképp csak növekednek a különbségek, hiszen az eleve magasabb, középjövedelmű háztartásokból mennek el – és utalnak haza. Probléma az is, hogy a migráció nem valamiféle szociális juttatás, így nem javíthatja minden rászoruló háztartás/egyén életét. Aki beteg vagy szegény, és nem tudja előteremteni az induló költségeket, nem tud ilyen módon plusz jövedelemhez jutni.

A felhasználás tekintetében az a legnagyobb probléma, hogy a hazaküldött pénzek túlnyomó részét olyan alapvető szükségletek kielégítésére fordítják, mint az alapfokú oktatás vagy az egészségügyi ellátások igénybevétele, így kevésbé tudnak fejlesztési forrásként megjelenni. Emellett például a közegészségügyi helyzetet is jelentősen befolyásolja a fizetős egészségügy (a költségek 90%-át a háztartások állják), különösen a fertőző betegségek tekintetében (ezt bizonyítja a 2003-as SARS-járvány, amelynek megfékezése érdekében az állam kénytelen volt a nem regisztrált bevándorlók ellátását is támogatni). Így azok a háztartások, ahol nincs migráns családtag és rajta keresztül plusz jövedelem, jelentős hátrányba kerülhetnek.

A pénzek felhasználásánál produktív (új hozzáadott értéket teremtő) és fogyasztói jellegű módokat különíthetünk el. A hazaküldött pénzek legnyilvánvalóbb produktív felhasználási módja a mezőgazdasági befektetés, azaz többlet-inputot (vetőmag, műtrágya) vesznek, hogy kiváltsák az eltávozott munkaerőt. Számos adatfelvétel és tanulmány utal ugyanakkor arra (például egy 1995-ös adatfelvétel 787 háztartás bevonásával⁴), hogy ezzel a módszerrel nem, vagy csak kismértékben tudják növelni a termelékenységüket, tehát a profit alacsonyabb lesz (azaz több befektetéssel ugyanolyan hozamot érnek el). Több tanulmány is igazolja, hogy a mezőgazdasági termelésben a többlet pénzügyi forrás nem tudja pótolni az eltávozott munkaerőt (Murphy 2006). A hazaküldött pénzek legfőbb előnyének inkább az tekinthető, hogy csökkentik a kockázatot: azaz nem kell műtrágyát vagy vetőmagot kölcsönkérni nehezebb években. Arról megoszlik a kutatók véleménye, hogy csökkenthetné-e az elvándorlást, ha könnyebb lenne mikrohitelhez jutni (ezek ugyanis nem tudják jelentősen növelni a hozamot). A bizonytalan jogi környezet szintén fejlődést hátráltató tényező. A földbérleti szerződések-nél gyakran előfordul, hogy a tulajdonos megvonja a használati jogot vagy nem újítja meg a szerződést, így a farmerek nem akarnak nagyobb fejlesztésekbe (például öntözőrendszer) beruházni.

Egy másik produktív felhasználási mód vállalkozások indítása. Ezzel kapcsolatban jellemző, hogy azok, akik visszatérnek, és vállalkozást indítanak, kihasználják városi kapcsolataikat (lehetséges, hogy ezzel újabb migrációs csatornákat építenek ki a városok felé) és az ott megszerzett információkat és tudást is, azaz abban a gazdasági szektorban alapítanak üzletet, ahol dolgoztak. Tehát vagy a helyi piacra termelnek az új szaktudásukkal, vagy kapcsolati tőkájüket felhasználva részben a városi cégek bedolgozói lesznek. Ez azonban azzal a kockázattal járhat, hogy az az iparág, amely a városban prosperál, már nem biztos, hogy azon a vidéken is életképes, tehát a vállalkozások gyakran azért mennek csődbe, mert induláskor nem vették figyelembe a piaci környezetet.

Az egyik legfontosabb fogyasztói jellegű felhasználási mód a házépítés, elsősorban azért, mert enélkül szinte lehetetlen feleséget találni. Korábban ezt a családok kölcsönös segítséggel oldották meg, de mivel elvándorolt a munkaerő, kénytelenek munkásokat fogadni. Fontos szempont a ház nagysága is, amely vidéken máig összefügg a társadalmi elismeréssel.

A kormányzati segítség első lépéseként a szegénynek nyilvánított nyugati megyékben 2006-tól, a középső régiókban és a tengerparton pedig 2007-től már nem kell fizetni az alapfokú oktatásért, és 2006-tól megszüntették az elsősorban a fejletlenebb régiókat

⁴ Taylor, J. E. – Rozelle, S. – De Brauw, A. (2001): Migration and incomes in source communities: A new economics of migration perspective from China.

sújtó mezőgazdasági adót is. Így a hátrahagyott családok valószínűleg nagyobb összegeket tudnak majd produktív beruházásokra fordítani. A vállalkozásfejlesztés területén azonban továbbra is nehézséget jelent, hogy a bankok általában nem adnak hiteleket a vidéki vállalkozásoknak, mivel ezeket túl kockázatosnak tartják, így az elvándorolt munkások által hazautalt pénztömeg egy jelentős hányada a városokba áramlik vissza fejlesztési pénzként.

A migráció egészségügyi vonatkozásai

A 2003-as SARS-járvány idején kitűnt, hogy a migránsok rendezetlen az egészség-biztosítási helyzete jelentősen növelheti a közegészségügyi kockázatokat. Az átlagosnál nagyobb belföldi mobilitás mellett, mint már volt róla szó, rájuk jellemzően nem terjed ki az állami egészségbiztosítási rendszer, ugyanakkor a fizetős magán szolgáltatások igénybevételére általában nincs pénzük. Ezt végül a kormány is belátta, és elrendelte, hogy minden SARS-gyanús beteget ingyen kell ellátni, ám ez csak a probléma eseti megoldását jelentette.

A migránsok általában az ún. 3D (dirty, dangerous, difficult – piszkos, veszélyes, nehéz) munkákat végzik, ezért az ő populációjukban lényegesen nagyobb a munkahelyi ártalmak veszélye. A férfiaknál általában a balesetekből adódó sérülések, valamint – az építkezéseken belélegzett porok köszönhetően – a tüdőbántalmak jellemzők, míg a nők esetében a leggyakoribb a benzolmérgezés, mivel általában ők dolgoznak a ruha- és cipőiparban. Emellett – mivel többségében a szülőképes korú női népesség vándorol el dolgozni – a rossz körülmények miatt a migránsok körében nagyobb arányú az abortusz, a vetélés és a koraszülés (Xiang 2004).

A szexuális úton terjedő betegségek esetében nem egyértelmű, hogy veszélyeztetettebb-e a migráns népesség. Egyes kutatások mindenestre azt mutatják, hogy a tehető városi népesség nagyobb arányban veszi igénybe a fizetős szexuális szolgáltatásokat (Yang 2004). Itt kell megjegyezni azt is, statisztikai szempontból még kérdéses, hogy a becslések szerint mintegy hárommillió szexmunkást (Xiang 2004), akik – a lebukást elkerülendő – gyakran változtatják helyüket az országon belül, külön csoportként kell-e kezelni, vagy egyszerűen a migránsokhoz kell számítani őket.

Ahogy már említettem, a migránsoknak nincs hozzáférésük ingyenes kezeléshez, egy orvosi konzultáció ára több száz yuan lehet, ami a többség számára megfizethetetlen. Ebből adódóan aztán különböző rossz szokások alakulnak ki: először várnak, hátha elmúlnak a tünetek, aztán gyógyszerértérből hoznak fájdalomcsillapítót, hogy tovább tudjanak dolgozni, és csak akkor mennek kórházba, ha már nagyon súlyosak a tünetek, gyakran már túl későn. Ez a hozzáállás a fertőző betegségek esetében különösen nagy veszélyeket hordoz magában (Hu – Cook 2008).

Szintén egészségügyi szempontból jelent problémát, hogy mivel a bevándorló munkások jogi ismeretei általában hiányosak és nincs pénzük ügyvédre/pereskedésre, a munkáltatóknak egy esetleges balesetnél nem kell munkaügyi perekétől félniük.

A kínai egészségügyi rendszerben elvileg vidéken kell ellátásért jelentkezni, ha oda van valaki bejelentve (ez a migránsok esetében nyilván nem életszerű). A vidéki egészségügyben hosszú ideje csökken az állami finanszírozás, a korábban működő közösségi alapú rendszer összeomlott, tehát marad a fizetős rendszer fizetőképes kereslet nélkül. A városokban 1999-ben lépett életbe a megreformált egészségügyi rendszer: minden munkavállalónak egyéni

számlája lett, amelyre havi hozzájárulás érkezik a munkavállalótól és a munkáltatótól. Ebbe a rendszerbe ugyanakkor a migráns munkások nem tartoznak bele, csak azok, akiknek városi *hukouj*uk van.

A kormányzat számára fontos a társadalmi nyugalom fenntartása, s ebből a szempontból lényegesebb (és olcsóbb), hogy a korábban kedvezményezetttek (például a katonák) pozícióját fenntartsák, mint hogy új csoportokat vegyenek be az ellátottak közé (a migránsok egyébként kevésbé elégedetlenkednek, mert nekik soha nem is jártak ezek a juttatások). Kormányzati részről ezen kívül attól is tartanak, hogy ha kiterjesztenék az ellátás rendszerét, a vidékiek betegség esetén gyorsan bejelentkeznenek valamelyik városba migránsként.

A legnagyobb probléma azonban, amiért nehéz integrálni a rendszerbe a migránsokat, az, hogy javarészt nem bejelentve dolgoznak. Gyakran a migránsok maguk sem erőltetik a bejelentést, mert – ha már elviselhetetlenek a körülményeik – kötelezettség nélkül elmehetnek, hiszen nincs szerződésük; ez az utolsó eszközük. A kormányzat sem törekszik a szigorú bejelentési kötelezettségre, ez megemelné a munkaerő árát, így csökkenne a foglalkoztatás, és a kormány jelenleg a foglalkoztatás magas szintjében érdekelt. A helyi kormányzati szervek szintén nem érdekeltek a szabályok szigorú betartásában: féltő, hogy a vállalkozások egyszerűen másik megyébe költözzenek, így a migránsok helyzete nem változna, viszont az adott terület bevételei csökkennének. A helyi önkormányzatnak azért sem érdeke a migránsok nyilvántartásba vétele, mert romlanának bizonyos mutatói: a jelentésekben például a kórházak népességhez viszonyított száma csak a bejelentett lakosságra vonatkozik.

A másik oldalról a munkások érdekérvényesítő képessége minimális, szakszervezetek szinte nincsenek, ahol vannak, ott is nagyon alacsony létszámmal és más jelleggel működnek, mint Nyugaton – például olcsóbb élelmiszert vesznek nagy mennyiségben a tagoknak és hasonló „jóléti” tevékenység.

A közeljövőben tehát nem várható a migránsok integrálása az egészségügyi rendszerbe, ugyanakkor kialakultak átmeneti megoldási módszerek is. Ilyenek a közösségi üzemeltetésű kórházak, de egyre elterjedtebbek a városokba költözött vidéki doktorok praxisai is. A vidéki orvosok a migráció következtében gyakran pácienseik jelentős részét elveszítik, így sok esetben szintén elvándorolnak, és a városokban élő migráns lakosság körében praktizálnak. A munkások körében is népszerű ez a megoldás, hiszen ugyanarról a területről származó személy látja el őket, és olcsóbban, mint a városban. Az érem másik oldala azonban az, hogy ezeket a rendelőket a hatóságok gyakran bezáratják, mert alacsony színvonalon működnek.

Az egyes statisztikai adatforrások migráns definíciói

Statisztikai szempontból fordulópont volt, hogy az 1990-es népszámlálás során először jelentek meg a migrációra vonatkozó kérdések. A népszámlálások mellett az 1987-ben, 1995-ben és 2005-ben lefolytatott 1%-os népességfelmérések jelentik a legfőbb adatforrásokat. Ezen adatfelvételek esetében azokat tekintik migránsnak, akik legalább hat hónapot vagy egy évet töltöttek az adott helyen, és akik elmúltak ötévesek.

1990 népszámláláskor migránsnak tekintették azon öt évnél idősebb személyeket, akiknek a lakhelye 1990. július 1-jén másik megyében volt, mint 1985. július 1-jén (ez hasonló az USA-ban használt definícióhoz). Emellett kérdés volt az is, hogy megváltoz-

tatta-e a *hukou*ját, vagy már legalább egy éve elhagyta a *hukou*-helyét (áramló népesség). Ez a definíció tehát nem tartalmazta az öt éven aluliakat, azokat a migránsokat, akik 1985 és 1990 között meghaltak, akik a vizsgált öt évben visszatértek kiindulási helyükre, a megyén belüli vándorlókat, a többszörös vándorlást, a rövid távú migránsokat (a hosszú távú szándék nem számít) – emiatt ezek az adatok valószínűleg jelentősen alulbecsültek.

A tíz évvel későbbi censznál megváltozott a definíció, a területi kritérium település-szintre módosult, a tartózkodási határidő pedig hat hónapra. Ez pozitív változás volt a lefedettség növelése és az alulbecslés csökkentése szempontjából, ugyanakkor megehezítette az időbeli összehasonlíthatóságot.

A belföldi vándorlás vizsgálata területi szempontból

A belföldi vándorlás területi alapú vizsgálata fontos kiindulópont ahhoz, hogy a humán tőke áramlását elemezni lehessen. A fogadó területek humán tőkéje nőhet, ha jelentős mértékű szakképzett munkaerő áramlik az adott területre, ugyanakkor a küldő területeknél jelentős forrásbeáramlást jelent az elvándoroltak által hazaküldött pénz. Kérdés, hogy az emberi tőke vándorlása fokozza-e a területi különbségeket (a jobban képzettek, akik várhatóan nagyobb hasznot húznak a migrációból, elvándorolnak) vagy csökkenti (a hazautalt pénzeszegek fejlesztési forrásokat jelentenek).

Mint azt történetileg már bemutattam, amíg Nyugaton az emberek inkább a „lábukkal szavaznak” az egyes migrációs célterületek között, addig Kínában sokkal jelentősebb az állami beavatkozás szerepe. Ráadásul országon belül is eltérő helyi rendelkezések vannak érvényben: a nagyvárosok, például Peking vagy Sanghaj a magasan képzett migránsok számára kedvező szabályokat hoztak. Ahogy már említettem, az 1980-as évektől fokozatosan lazult a jogi szabályozás, ám ez inkább a munkavégzés engedélyezésében nyilvánult meg, semmint a *hukou*-változtatás megkönnyítésében. Bevezették például a munka helyén kiadható munkavégzési engedélyeket és a *hukou* alapján kiadható migrációs munka-regisztrációs kártyákat.

Néhány régióban (például a középnagyati Sichuanban, Henanban, Jiangxiban, Anhuiban) már korábban, az 1980-as években is komoly elvándorlás volt tapasztalható, mivel ezeken a jobbára mezőgazdasági területeken jelentős volt a túlnépesedés és kevés a megművelhető föld. Emellett vannak olyan tartományok is, mint például Yunnan vagy Qinghai, amelyek vándorlási szempontból speciális helyzetben vannak: bár szegények, az itt élő etnikai kisebbségek miatt mindig is alacsonyabb volt az elvándorlás a fejlettebb régiókba. A kínai vándorlásstatisztika további hiányossága, hogy kevés adat van a visszatérőkről, azokról, akik nem találták meg a számításukat, vagy visszatértek szülőföldjükre házasodni és gondozni az idős felmenőket, esetleg a vándorlási tapasztalatok és összegyűjtött tőke birtokában a földművelés helyett valamilyen vállalkozást indítottak.

Tartományi szinten vizsgálva a vándorlást, látható, hogy a migráció szoros a párhuzamban van a gazdasági folyamatokkal. Az 1990–95, az 1995–2000 és a 2000–05 közötti periódusokat vizsgálva a legtöbb bevándorló a Kína déli partján fekvő, gyorsan fejlődő Guangdongba ment (Chan 2013). Jelzésértékűnek mondható Guangdong gazdasági jelentőségét illetően, hogy a 2000 és 2005 közötti időszakban közel 12 millió volt ide a teljes bevándorlás, míg a Sanghaj közelében fekvő, második helyezett Zhejiang

esetében alig haladta meg az 5 milliót. Mellettük jelentős fogadó területként Sanghaj, Peking és Jiangsu említhető. A küldő tartományok között kevésbé lehet ennyire központi szereppel bíró területeket meghatározni, a legkisebb népességmegtartó erővel a közép-nyugati Sichuan, az ország keleti részén fekvő Anhui, Henan és a délkeleti Hunan tartományok bírtak. A szegény tartományok egy része (például a középanyugati Sichuan) ugyanakkor az utóbbi 10 évben gazdasági stratégiaként aktívan támogatta a munkaerő-kiáramlást, így ez is közrejátszik abban, hogy küldő területként jelennek meg.

A legutóbbi 2010-es népszámlálás adataiból szintén kiolvasható néhány alapvető jelenség. Több mint 260 millió embert regisztráltak migránsként, a legtöbbit, közel 37 milliót Guangdongban. Utána Zhejiang és Jiangsu tartományok következnek majdnem 20 és 18 milliós betelepülő populációval, Shanghaj az ötödik legnépszerűbb vándorlási célpont, Peking pedig mindössze a nyolcadik. Ha a bevándorlást ezer lakosra vonatkoztatjuk, szintén az említett területeknek mutatkozik a legnagyobb népességvonzó ereje.

A vándorlás forrása szerint is érdekes megfigyelni a migrációs folyamatokat: míg Guangdongban és Zhejiangban a betelepülők 60%-a tartományon kívülről jött, addig például a negyedik legtöbb bevándorlót fogadó Shandong esetében ez az arány mindössze 15%. A tartományon belüli vándorlás Henanra a legjellemzőbb, ott a közel 10 millió migráns 94%-a csak a tartományon belül vándorolt. Az összes tartományt figyelembe véve látható, hogy a migránsoknak mindössze egyharmada lépte át a tartományi határokat, azaz legtöbben nem kívánnak jelentősen eltávolodni szűkebb lakókörnyezetüktől.

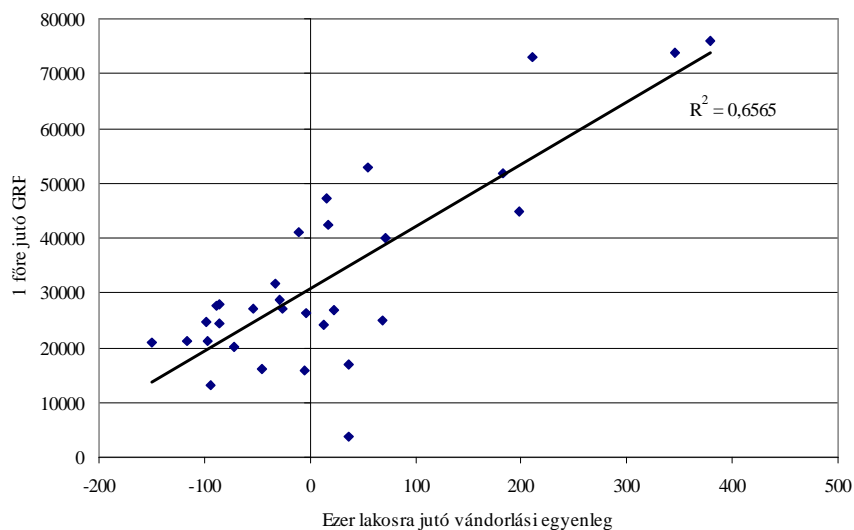
A belső migrációt tartományi szintű kereszttáblával vizsgálva észrevehetők a jelentősebb migrációs csatornák: egyértelműen beazonosíthatók a főbb küldő területek, országosan Sichuan, Henan, Hunan, Hubei és Jiangxi bocsátja ki a migránsok közel 43%-át. Természetesen vannak tartományokra jellemző kapcsolatok is, Guangdong esetében például sokan (a betelepülők 16,5%-a) érkeznek a „szomszédos” Guangxiból, de erős kapcsolat mutatkozik több tartomány között is, elsősorban a földrajzi közelségnek köszönhetően:

*1. Néhány fontosabb tartományok közötti migrációs csatorna
Some important inter-regional migratory channels*

Honnan	Hová	Az adott küldő tartományból érkezők aránya az összes érkezőhöz viszonyítva, %
Hebei	Tianjin	25,2
Heilongjiang	Liaoning	31,9
Heilongjiang	Jilin	28,6
Anhui	Shanghai	29,0
Anhui	Jiangsu	34,9
Sichuan	Chongqing	53,7
Chongqing	Sichuan	26,5
Sichuan	Guizhou	27,4
Sichuan	Yunnan	27,9
Sichuan	Tibet	50,7
Gansu	Ningxia	28,5

Forrás: Kínai Statisztikai Hivatal: <http://www.stats.gov.cn/tjsj/pcsj/rkpc/6rp/indexch.htm>

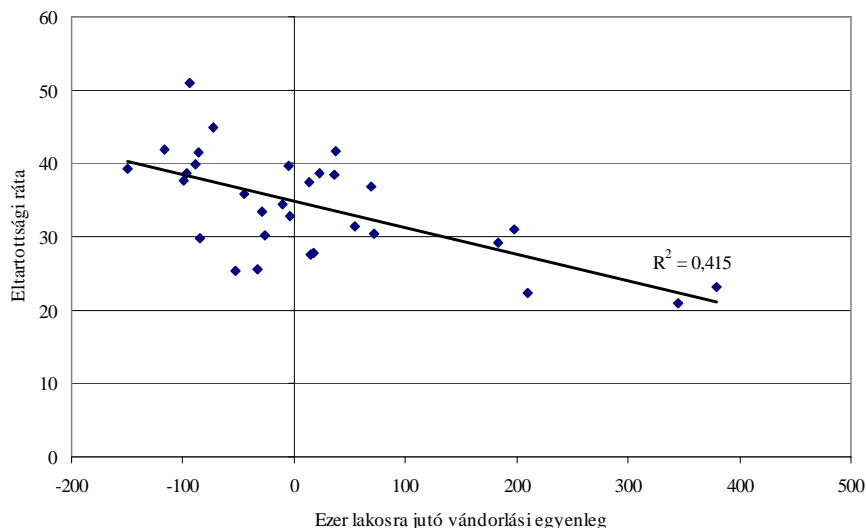
A migráció okait vizsgálva egyfelől alapvető a gazdasági helyzet, a termelés volumenének szerepe a fogadó területeken. A 2010-es népszámlálás vándorlási adataiból kiszámolhatjuk az ezer lakosra jutó vándorlási egyenlegeket tartományi szinten (ebben az esetben figyelmen kívül hagyva a szintén jelentős tartományon belüli vándorlást), ezeket a tartományi szintű gazdasági teljesítmény (Gross Regional Product – GRP) vonatkozásában elemezve látható, hogy a gazdasági helyzetnek alapvető befolyása van a migrációs folyamatokra.



Saját számítás, adatforrás: Kínai Statisztikai Hivatal:
<http://www.stats.gov.cn/tjsj/pcsj/rkpc/6rp/indexch.htm>

I. Tartományi szintű vándorlási egyenlegek és az I főre jutó GRP kapcsolata
The correlation between the inter-regional balance of migration and GRP per capita

Érdekes lehet még a tartományi szintű demográfiai viszonyok szempontjából közelíteni a belföldi vándorláshoz. Az eltartottsági arányok (a 0–14 éves és a 65 év feletti korosztály viszonyítva a teljes népességhez) és a vándorlási egyenlegek kapcsolata azt mutatja, hogy a népesség összetétele szintén számottevően befolyásolja a migrációs trendeket.



Saját számítás, adatforrás: Kínai Statisztikai Hivatal:
<http://www.stats.gov.cn/tjsj/pcsj/rkpc/6rp/indexch.htm>

*II. A tartományi szintű vándorlási egyenlegek és az eltartottsági ráták kapcsolata
 The correlation between the inter-regional balance of migration and
 the rates of dependency*

A népszámlálási adatok arról is szolgáltatnak információt, mióta tartózkodik az adott tartományban a migráns népesség. Az adatok alapján két fontosabb csoport különíthető el: a bevándorlók 42%-a két éven belül érkezett, míg közel negyedük (24%) hat évnél régebben. Ez a megoszlás nagyságrendileg az összes tartományra jellemző, azaz egyfelől kirajzolódik egy gyorsan fluktuáló, rövid távú migráció képe, amelynél a vándorlásban résztvevők valószínűleg sikertelenül próbálnak új, biztosabb egzisztenciát megteremteni a vándorlási célterületen, ezért kénytelenek továbbvándorolni (akár külföldre is), másfelől egy hosszabb távra letelepedő migráns népességről is beszélhetünk, akik meg tudtak kapaszkodni a fogadó területen. Országos szinten mind rövid, mind hosszú távon jellemző, hogy a migránsok a tartományon belülről érkeznek, ugyanakkor a főbb ipari-kereskedelmi fogadó térségekben (Guangdong, Zhejiang, Sanghaj, Peking) ennek épp a fordítottja igaz, időtartamtól függetlenül tartományon kívüli a bevándorlás.

Korcsoportos eloszlásokat nézve nem meglepő, hogy a fiatal munkaképes korúak a legmobilabbak, a migránsok 60%-a a 15–39 éves korosztályba esik.

Összegzés

Az elmaradottabb vidéki területek problémájáról elmondható, hogy állami szinten mind ez ideig a gazdasági dimenzió volt hangsúlyos (például a mezőgazdasági termé-

kek árának szabályozása), a lakosság és a lakóközösségek szempontjai mintha háttérbe szorultak volna. Felmerül azonban, hogy a hatalmas területi és társadalmi egyenlőtlenségekből fakadó népességmozgások megoldása, alternatívája nem a még intenzívebb városiasodás lenne – amellyel óhatatlanul együtt járna a nincstelen vidéki bevándorlók tömegeinek megtelepedése a külvárosokban –, hanem egy fejlett, fenntartható mezőgazdasági termelés elterjesztése, például a nagyüzemi farmgazdaságok bevezetése az elaprózott, családokhoz kötődő termelés helyett.

A munkaerőpiac is számos jövőbeni kihívást hordoz magában. A kereslet és a kínálat jelenleg közel sincs egyensúlyban, nincs képzett munkaerő a technológiaigényes ipar számára, márpedig a kínai gazdaságnak a mennyiségi helyett elkerülhetetlenül el kell mozdulnia a minőségi fejlesztés irányába. További kérdés még, hogy a gyáripár évente mennyi új munkavállalót képes felszívni? Becslések szerint évente 15–25 millió új munkavállaló lép be a munkaerőpiacra, ezzel szemben a várhatóan nagyjából 8 millió új munkahely áll (Huang – Zhan 2005), így kérdéses, hogy állami szinten milyen politikát terveznek az évi, várhatóan több milliós munkanélküli-növekmény foglalkoztatására.

A migrációs folyamatokat áttekintve nyilvánvaló, hogy a népességvándorlás lehet az egyik eszköz, amely segíthetné a tartományok közötti különbségek csökkentését. Ugyanakkor fontos megemlíteni, hogy ehhez a *hukou*-rendszer reformjára lenne szükség, azaz a gazdasági nyitás társadalmi hatásait nem lenne szabad mesterségesen, intézményi úton gátolni. Nem lehet elhallgatni azonban azt sem, hogy a tömeges vándorlás komoly szociális problémákkal jár. Ilyen például, hogy egyre nagyobb a nők és a gyerekek aránya a migránsok között, akiknek gyakran még a helyben maradó „többség” esetében sincs megfelelő érdekképviseletük, nemhogy az egyébként is kevesebb juttatásban részesülő migránsok között. Meg kell még említeni a második generációs fiatal migránsok helyzetét is. Ők már több juttatást akarnak, mint a korábbi generációk, ebben minden bizonnyal az is, hogy nyitottabb gondolkodásúak, több információ jut el hozzájuk a nyugati típusú demokráciákról és az olyan, korábban szinte ismeretlen érdekérvényesítési módokról, mint a sztrájkok. A kínai kormánynak a jövőben tehát mindenképp szembe kell majd néznie a belső vándorlásból származó társadalmi kihívásokkal.

IRODALOM

- Liang, Z. – White M. J. (1996): Internal migration in China, 1950–1988. *Demography*, 33/3. 375–384.
- Chan, K. W. (2013): Internal migration. In Ness, I. – Bellwood, P.: *The Encyclopedia of Global Migration*. Blackwell publishing.
- Huang, P. – Zhan, Sh. (2005): Internal migration in China: Linking it to development. In International Organization for Migration: *Migration, Development and Poverty Reduction in Asia*, 65–85.
- Huang, P. – Zhan, Sh. (2008): Migrant Workers' Remittances and Rural Development in China. In DeWind, J. – Holdaway, J. (eds.): *Migration and Development within and across Borders: Research and Policy Perspectives on Internal and International Migration*. International Organization for Migration, 221–245.
- Park, A. – Wang, D. (2010): *Migration and Urban Poverty and Inequality in China*. Discussion paper series No. 4877, Institute for the Study of Labour.
- Murphy, R. (2006): *Domestic Migrant Remittances in China: Distribution, Channels and Livelihoods*. International Organization for Migration.

- Murphy, R. (2002): *How migrant labor is changing rural China?*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Xiang, B. (2004): *Migration and Health in China: Problems, Obstacles and Solutions*. Asian MetaCentre on Population and Sustainable Development Analysis Research Paper.
- Hu, X. – Cook, S. (2008): Internal Migration and Health in China. *The Lancet*, Vol. 372 Issue 9651, 1717–1719.
- Fan, C. C. (2005): Interprovincial Migration, Population Redistribution, and Regional Development in China: 1990 and 2000 Census Comparisons, *The Professional Geographer*, 57/2. 295–311.
- Liang, Z. – Miao, D. Ch. (2013): Migration within China and from China to the USA: The effects of migration networks, selectivity, and the rural political economy in Fujian province, *Population Studies*, 67/2. 209–223
- Li, Sh. – Zhang, Y. – Feldman, M. W. (2010): Birth Registration in China: Practices, Problems and Policies. *Population Research and Policy Review*, 29/3. 297–317.
- Fan, L. (2009): Measuring Interprovincial Flows of Human Capital in China: 1995–2000. *Population Research and Policy Review*, 28/3. 367–387.
- Fan, C. C. – Huang, Y. (1998): Waves of Rural Brides: Female Marriage Migration in China. *Annals of the Association of American Geographers*, 88/2. 227–251
- Ha, W. – Yi, J. – Zhang, J. (2009): Inequality and internal migration in China: Evidence from village panel data, United Nations Development Programme, Human Development Reports, Research Paper 2009/27.
- Yang, X. (2004): Temporary migration and the spread of STDs/HIV in China: Is there a link? *International Migration Review*, 38/1. 212–235.
- Jordán Gy. (2009): A kínai statisztika megbízhatóságáról. *Statisztikai Szemle*, 2009. 87/1. 63–82.
- Jordán Gy. (1998): A város és a vidék közötti szakadék és a belső migráció Kínában. *Statisztikai Szemle*, 1998. 76/4. 407–417.

Tárgyszavak

Migráció
Belső vándorlás
Kína

INTERNAL MIGRATION IN CHINA

Abstract

The author investigates the historical background and official state policy of internal migration processes in China, as well as the residence registration system. The work of NGOs concerning the integration of rural migrants, the issue of public health and the role of remittances in rural development are also important fields to consider. The different statistical data sources and the deviations in definitions are also introduced, and based on the public data regional differences of internal migration processes are analysed and main migratory channels are also revealed.

IRODALOM

KÖNYVEK

SOMLAI PÉTER: *Család 2.0. Együttélési formák a polgári családtól a jelenkorig.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2013. 228 oldal.

A családi életforma válsága visszatérő témája a társadalomtudományi közleményeknek és a közbeszédnek egyaránt. Somlai Péter könyvében azt mutatja be, hogy a család nem válságban, hanem folyamatos átalakulásban, változásban van. A premodern családból a XIX. században a kapitalizmus térnyerésével, a kereső tevékenység és a családi élet elkülönülésével kialakul a polgári család, melyet máig bizonyos nosztalgia övez a meghatározóan tradicionális értékrend alapján álló magyar társadalomban. A polgári családokra jellemző egykeresős családmódel, a magas házasságkötési arány, a válások alacsony előfordulása miatti nagyobb családi stabilitás kétségkívül pozitív érzelmeket keltenek bennünk. A nosztalgizálás közben azonban feledésbe merülnek a polgári családi élet mai szemmel nem túl pozitív velejárói: a nők alárendelt, jogfosztott szerepe, a férfiak és nők viselkedésére érvényes kettős erkölcsi mérce, a gyermeknevelés merev, tekintélyelvű módszere és gyakorlata. Egyszóval a társadalmi emlékezet csak a polgári család pozitív jellemzőit őrzi meg, és kiesnek, elfelejtődnek a patriarchális családforma negatív velejárói.

A szerző könyvében egy fejezetet szentel a polgári család túlhaladottnak tartott intézménye helyett kialakított új típusú együttélési formának, a kommunának. Bár ilyen típusú közösségek már az ókorban is léteztek, illetve a XVIII–XIX. században is előfordultak, igazi reneszánszukat az 1960-as, 1970-es években élték. A radikális diákmozgalmak gyermekei a baloldali eszméktől átitatva ily módon tiltakoztak a fogyasztói társadalom, a paternalista jóléti állam, a tekintélyelvű nevelés és a közösségi élettől elszigetelődött családok önzése ellen. A kommunák általában igen hamar feloszlottak, bizonyítva ezen együttélési forma életképtelenségét, és egyúttal a család fontosságát és helyettesíthetetlenségét.

A kommunák története szorosan összefügg a kommunizmus történetével. Az októberi forradalom győzelme után hozott jogszabályok részben a tradicionális családok stabilitásának aláásását célozták, részben a háztartások kollektivizálásának és a kommunák alakításának célját szolgálták. A sztálini diktatúra családjog tekintetében is letért a lenini útról, megerősítette, sőt szentesítette a házasság intézményét, és egyben törvényellenesnek tekintette az élettársi kapcsolatokat. A kommuna fogalma fennmaradt, de perverz módon az általánossá váló társbérleti rendszert értették alatta, ami alapvetően ellentétes volt a kommunák eredeti célkitűzéseivel. A kelet-európai szocialista országokban az erőszakos iparosítással együtt járó változások, kényszerintézkedések szintén megrázkódtatták a családok életét, megingatták a családi stabilitást, de alapvetően nem tudták radikálisan megváltoztatni az emberek magánéletét és ennek központi intézményét, a családot.

A XX. század utolsó évtizedeiben, mindennek előtt a második demográfiai átmenetre visszavezethetően jelentős, az együttélési formákat és a családok életét, működését alapvetően befolyásoló változások jelentkeztek. A házasságkötések csökkenő, a válások és a házasság nélküli együttélések növekvő száma, a csökkenő termékenység, a házasság

ságon kívüli születések növekvő aránya, a kitolódott gyermekvállalási életkor, a növekvő gyermektelenség az életformák pluralizációját eredményezi. Míg a fiatalok többsége terveiben a családalapítás és a gyermekvállalás, vagyis a hagyományos polgári család képe dominál ma is, döntéseikkel, életvitelükkel éppen ennek a hagyományos családfornának a megvalósítását utasítják el, hiúsítják meg. Míg a polgári család az ipari társadalmak kikristályosodott intézményének számított, a jelenkori társadalmakban még nem látni ilyen általános érvényűnek tekinthető modellt.

A társadalom napjainkban az együttélési formákat tekintve a kísérletezés stádiumában van, az együtt élők egyszerre akarják a szabadságot és a biztonságot is, ezért döntéseik gyakran vezetnek konfliktusokhoz, traumákhoz, különösen a zilált családi viszonyok között élő, nevelkedő gyermekek veszélyeztetettek ebből a szempontból.

A szerző minden nehézség ellenére úgy véli, hogy a családnak nincs, nem lehet vége, mert az emberek egyéni problémáik, vagy kollektív traumáik idején nem az államtól, vagy más szervezetektől, hanem legközelebbi hozzátartozóiktól, családtagjaiktól várnak, várhatnak segítséget. A család értéke ma is magas, és minden változás, útkeresés ellenére az is marad.

Somlai Péter könyve nemcsak a társadalomtudománnyal foglalkozó szakemberek számára jelent fontos forrást és nélkülözhetetlen kézikönyvet, de világos stílusa, a téma közérthető kifejtése a szélesebb olvasóközönség számára is élvezetes olvasmánnyá teszi a művet.

Pongrácz Tiborné

FOLYÓIRATCIKKEK

IVANOVA, K. – KALMIJN, M. – UUNK, W.: The effect of children on men's and women's chances of repartnering in a European context. (A gyermekek hatása a férfiak és nők új partnerkapcsolata kialakításának esélyeire, európai kontextusban.) *European Journal of Population*. doi: 10.1007/s10680-013-9294-5

Jelen tanulmány arra a kérdésre keresi a választ, hogy az elvált férfiakkal és nőkkel különböző esélyük van-e arra, hogy új párkapcsolatot alakítsanak ki. Ha a kérdésre igenlő válasz adható, akkor az is fontos kérdés, hogy ez a különbség azzal magyarázható-e, hogy az előző párkapcsolatból származó gyermekek többnyire a nőknél maradnak. A szerzők azt is vizsgálják, hogy a gyermek életkora miként hat az új párkapcsolat kialakításának az esélyére.

A kutatás nagy előnye, hogy nem egy országra fókuszál, hanem öt országot hasonlít össze: Norvégia, Franciaország, Németország, Románia és Oroszország. Az adatok mind az öt ország esetében a Generation and Gender Surveyből származnak. Az országok kiválasztásában mind elméleti, mind módszertani megfontolások szerepet játszottak. A szerzők figyelembe veszik az egyes országokra jellemző eltérő makro környezetet, pl. az egyedülálló szülők szegénységi kockázatát, a válások arányát és a gyermekfelügyelet elterjedtségét. A korábbi kutatásokból az derült ki, hogy az anyák kisebb eséllyel alakítanak ki új párkapcsolatot, mint a gyermektelen nők, ugyanakkor az apákra vonatkozóan kevésbé egyértelműek az eredmények: egyes kutatások nem találtak különbséget a gyermektelen férfiak és az apák között, más kutatások szerint pedig a nem

velük élő gyermek a férfiak új párkapcsolatának kialakítására pozitív hatással van. Az apák előnyét az új párkapcsolat kialakításáról gyakran a „jó apa effektussal” magyarázzák, azaz, hogy a meglévő gyermek azt sugallhatja a férfiről, hogy családközpontú. Az anyák esetében azért lehet alacsonyabb az új párkapcsolat kialakításának az esélye, mert a gyermek jelenléte eleve megnehezítheti az új partnerrel való megismerkedés lehetőségét. Egy másik lehetséges magyarázat – bár ennek mindkét nemre igaznak kellene lennie –, hogy a párkapcsolat kialakításának egyik motívuma a szülővé válás, ez már teljesült az anyák esetében, ezért ők kevésbé motiváltak az új párkapcsolat kialakításában, mint gyermektelen társaik.

Korábbi kutatási eredményeik alapján a szerzők azt várták, hogy a nők kisebb eséllyel alakítanak ki párkapcsolatot, mint a férfiak, azonban a gyermektelen nők és férfiak párkapcsolat-kialakításának esélye között nem vártak szignifikáns különbséget.

A szerzők az empirikus vizsgálathoz diszkrét eseménytörténeti elemzést alkalmaztak, a férfiakat és a nőket külön modellben vizsgálták. A függő változó az volt, hogy a kérdezett egyedül él-e, vagy új párkapcsolatot alakított-e ki. A magyarázó változók közé a következők kerültek: a kérdezett kora, iskolai végzettsége, születési kohorsza, és az, hogy korábban hány évig élt házasságban.

Az eredmények alátámasztották a szerzők hipotézisét és a korábbi kutatások eredményeit: a nőknek kisebb az esélyük arra, hogy új partnerkapcsolat alakítsanak ki, mint a férfiaknak. Azokban a modellekben, ahol gyermektelen nők és férfiak új párkapcsolat-kialakítását vizsgálták, nem találtak szignifikáns különbséget férfiak és nők között, kivéve Norvégiában, ahol a férfiakhoz viszonyítva nemcsak az anyáknak, de a gyermektelen nőknek is kisebb az esélyük az új párkapcsolat kialakításra. Az apák és a gyermektelen férfiak között nem találtak szignifikáns különbséget az új párkapcsolat kialakításának tekintetében, ugyancsak Norvégia kivételével, ahol az apáknak gyermektelen társaikhoz viszonyítva szignifikánsan kisebb az esélyük arra, hogy új párkapcsolatot alakítsanak ki.

A tanulmány arra is rámutatott, hogy nemcsak a gyerek léte vagy nem léte befolyásolja az új párkapcsolat kialakítását, hanem az is, hogy a gyermek melyik szülővel él. Amennyiben a gyermek az apa háztartásában él, úgy az anyáknak ugyanakkora esélyük van az új párkapcsolat kialakítására, mint a gyermektelen nőknek. Az apák esetében nem találtak ilyen összefüggést: ha a gyermek az előző partnerrel él, akkor is az apáknak alacsonyabb az esélyük az új párkapcsolat kialakítására, mint a gyermektelen férfiaknak. A gyermek életkora szintén meghatározó tényező a vizsgált kérdés szempontjából: minél fiatalabb a gyermek, annál inkább negatív hatása van arra, hogy a vele élő szülő új párkapcsolatban éljen.

Ami az országok közötti különbséget illeti, az eredmények szerint Romániában van a legkisebb esélyük az anyáknak arra, hogy új partnerkapcsolatot alakítsanak ki. Ennek hátterében az állhat, hogy Romániában a legalacsonyabb a válások aránya a vizsgált öt ország között, azaz feltételezhető, hogy válás itt bizonyos fokú stigmát jelent. Ráadásul a gyermekek döntő arányban maradnak az anyáknál, miközben a gyermekfelügyeleti szolgáltatások nem elterjedtek az országban, így a kisgyermekes elvált nőknek nincs lehetőségük arra, hogy ismerkedjenek. A nők alacsonyabb partnerkapcsolat-kialakítási esélye tekintetében Norvégia tért még el a többi országtól, itt esélyeik még abban az esetben is alacsonyabbak a férfiakénál, ha gyermektelenek. Az eredmény azért is meglepő, mert Norvégiában a legalacsonyabb a két nem közötti egyenlőtlenség, a szerzők így nem tudták megmagyarázni, hogy mi állhat ezen eredmény hátterében.

A tanulmány egyik erőssége ugyan, hogy nemzetközi összehasonlításban vizsgálja az új párkapcsolat kialakításnak esélyét a gyermekes és gyermektelen férfiak és nők között, azonban nem teszteli a makro változók hatását a modellekben, mivel a rendelkezésre álló öt ország nem elég a többszintű modellalkotáshoz.

Szalma Ivett

LICHTER, T. D.: Integration or Fragmentation? Racial Diversity and the American Future. (Integráció vagy széttöredezettesség? Faji sokszínűség és az amerikai jövő.) *Demography*, 50. 2013/1. 359–391.

A tanulmány az Amerikai Népeségtudományi Társaság (Population Association of America, PAA) éves konferenciáján (San Francisco, 2012. május 4.) elhangzott elnöki előadás átdolgozott változata. Témája azoknak a kihívásoknak a számbavétele, amelyek az etnikai és faji diverzitás növekedése következtében az amerikai társadalom előtt állnak, illetve – a vonatkozó empirikus kutatási eredmények alapján – az ezekre adandó lehetséges válaszok áttekintése. A téma egybecseng Samuel Preston (1984), Sara McLanahan (2004) és Douglas Massey (1996), a PAA korábbi elnökeinek előadásaival. Emlékeztetőül: Preston 1984-ben az Amerikában élő időskorúak és a gyermekek gazdasági helyzete közötti növekvő különbségekre hívta fel a figyelmet, McLanahan az amerikai gyermekek „széttartó sorsára” mutatott rá, továbbá arra, hogy azokat miként befolyásolják a gazdasági egyenlőtlenségek és a családok sokszínűsége, Massey pedig az amerikai új „szélsőségek kora” beköszöntét hangsúlyozta, amelynek lényegi jellemzőiként a szegénység koncentrációját és a befolyásos rétegeknek a szegényektől való földrajzi elkülönülését azonosította.

Daniel T. Lichter az etnikai és faji diverzitás mentén vizsgálja a társadalmi széttöredezés problematikáját. Kiindulópontja az a széles körben elfogadott megállapítás, miszerint Amerika az utóbbi évtizedekben egyre távolabb került az „olvasztótégely” metaforától, és jelenleg a rendkívül sokszínű szociokulturális és gazdasági háttérrel rendelkező faji és etnikai bevándorlók földjének tekinthető. A közbeszédben egyre inkább egy új multikulturalizmust vállalnak fel, miközben elismerik a szegmentált asszimiláció, a transznacionalizmus, és egy lefelé – a kisebbségi underclass helyzetű csoportba – irányuló mobilitás meglétét. Az új nézőpont szerint a többségi fehér társadalomhoz való asszimiláció már nem elkerülhetetlen és nem is kívánatos minden esetben.

A tanulmány három nagyobb részből áll. Az első a jelen és a következő évtizedek etnikai és faji változásainak fontosabb demográfiai paramétereit mutatja be, amelyeket a szerző a „harmadik demográfiai átmenet” jellemzőinek nevez. Eszerint az elkövetkező 40 évben – a bevándorlási hullámok, és az etnikai és faji kisebbségek magas termékenysége és a többségi fehér népesség természetes fogyása következtében – az etnikai és faji arányok jelentősen átalakulnak. A demográfiai változások a szegénységi ráta és az egyenlőtlenségek növekedését eredményezik. Az etnikai és faji diverzitás emelkedése leginkább a korfa alján, a gyermekek korosztályaiban jelentkezik. Az elkövetkező egy-két nemzedéknyi időn belül az idősödő, többnyire fehér és befolyásos népességet a jelenlegi, a szegény és a kisebbségi csoportokban felülreprezentált gyermeknemzedék váltja fel, akik újrarajzolják Amerika jövőjét és helyét egy globalizálódó gazdaságban. A tanulmány második része – az empirikus kutatási eredmények alapján – a fajok kö-

zötti kapcsolatok jellemzőit ismerteti, hiszen ezek változása döntően meghatározza majd a növekvő etnikai és faji diverzitás társadalmi és politikai következményeit is. A szerző megállapítása szerint a növekvő faji sokszínűség tovább táplálhatja és élesztheti a fajokat elválasztó határokat. A társadalmi hálók, baráti klikkek és vegyes házasságok alakulásában előtérbe kerülő faji preferenciák elhomályosíthatják a faji szegregáció csökkenésére utaló jeleket. Következtetése szerint a fajok közötti kontaktusok és kötődések lehetőségeit és az azok iránti preferenciákat döntő mértékben a ma kisebbségi státusban élő gyermekek – a következő nemzedék – felfelé irányuló társadalmi mobilitási lehetőségei határozzák meg. A tanulmány harmadik része azokat a tényezőket sorolja fel, amelyek veszélyeztetik a kisebbségek felfelé irányuló társadalmi mobilitását, egyúttal pedig a fajok közötti harmonikus kapcsolatok jövőbeni kialakulását.

A demográfiai szakirodalom a „Harmadik Demográfiai Átmenet” kifejezéssel azt a társadalmi átalakulási folyamatot jelöli, amelynek legfontosabb jellemzője az alacsony termékenyséű és helyben született többségi népesség kicserélődése egy magas termékenyséű, faji és etnikai szempontból kisebbségi bevándorló csoporttal. A fejlett világban és leginkább Európában megfigyelt jelenség az Egyesült Államokra is jellemző. Az U.S. Census Bureau előrejelzése szerint 2050-re – a jelenlegi bevándorlási, termékenységi és halandósági jellemzők fennmaradása esetén – a kisebbségek száma megduplázódik, sőt az elkövetkező évtizedekben az ország népessége növekedési forrásának teljes egészében a jelenlegi etnikai és faji kisebbségek lesznek tekinthetők. Az előreszámítások szerint 2050-re a nem hispán fehér népesség aránya a jelenlegi 63,7%-ról 46,6%-ra csökken.

A jelenlegi életkor-nem-faj specifikus szegénységi ráták 2050. évi előreszámított életkor-nem-faj szerinti népességi arányokra vetítése azt mutatja, hogy az időseket kivéve a szegénységi kockázat emelkedése mindegyik korcsoport – gyermekek, fiatal felnőttek, középkorúak – esetében érvényesülni fog. Az előreszámítások szerint 2050-re a szegények 70%-a a kisebbségek közül kerül majd ki. Az előreszámítások érvényesülésében rejlő bizonytalanságok ellenére fontos látni, hogy az elkövetkező évtizedekben az amerikai nem szegény, fehér és idős népességet fokozatosan felváltja egy szegény, nem fehér és fiatal korszerkezetű népesség. A demográfiai és gazdasági előrejelzések bekövetkezte azonban nem szükségszerű, amennyiben létezik politikai akarat a kisebbségekhez tartozó gyermekek és családok anyagi helyzetének jobbítására.

Az Egyesült Államok népességére jellemző alapvető demográfiai realitás a faji arányoknak a gyermekek és fiatalok körében történő látványos módosulása. Ez döntő részben a nem hispán fehér és a faji kisebbségek eltérő termékenységi mintáiban gyökerezik. 2011-ben a csecsemőkorú népesség 50,4%-a a nem hispánus fehérektől eltérő fajhoz tartozott. A 2006 és 2010 között született gyermekek körében felülreprezentáltak a szegény családban születettek, ez utóbbiak körében pedig ugyancsak felülreprezentáltak az etnikai és faji kisebbséghez tartozók. Az újszülöttek egyharmadát egyedülálló nő nevelte, az anyák 40%-a alacsony iskolai végzettségű, egyötödük pedig külföldi születésű volt. Összességében az újszülöttek 40%-ának édesanyja két vagy több hátránynak tekinthető jellemzővel bírt. A jövőbeni etnikai diverzitás mélyen gyökerezik a jelenben tapasztalható termékenységi mintákban. De Lichter szerint ennél sokkal fontosabb, hogy a jelenlegi termékenységi minták döntően befolyásolják a jelenlegi és jövőbeni szegénységet és gazdasági egyenlőtlenségeket.

Hogy a faji és etnikai arányok előrejelzett változásai miként rajzolják át Amerika sorsát, az nagymértékben függ attól, miként változnak a fajok közötti kapcsolatok az

elkövetkező évtizedekben. Kérdés tehát, hogy a viselkedésbeli és intézményes mechanizmusok létrehozásuk, megerősítik vagy lebontják-e a fajok közötti határokat. Demográfiai szempontból két indikátor, a faji szegregáció és a faji homofília kérdésköre érdekes. A tanulmány második részében Lichter az ezekkel kapcsolatos társadalomtudományos vizsgálatok eredményeit tekinti át.

A szakirodalom szerint az utóbbi években a településeken belül kissé csökkent a fajok közötti térbeli távolság. Ennek ellenére a fehér–fekete szegregáció továbbra is magas: az átlagos fekete személy lakókörnyezetében a fehérek aránya 35%. Az utóbbi években a leginkább növekvő ázsiai és hispán népségek közötti elkülönülés mértéke is inkább emelkedett. Az újabb kutatási eredmények szerint: 1. a jövőbeni faji szegregáció egyre inkább makroszintű szegregációként, a térbeli aggregáltság magasabb – települési – szintjein jelentkezik; 2. várhatóan növekszik majd a csoportok közötti szegregáció 3. változik a szegregáció oka, vagyis a szegregáció egyre inkább a faji alapú lakóhelyi preferenciákat fogja jelképezni a jövedelmi egyenlőtlenségek vagy a lakhatási diszkriminációk helyett.

A homofíliával – az egyén arra irányuló hajlama, hogy szociálisan a magához hasonló személyekhez vonzódjon – kapcsolatos vizsgálatok eredményei szerint: 1. az adott faj népességén belüli relatív számarányának emelkedése növeli az adott fajhoz tartozók homofíliáját; 2. a homofília erősebb, ha az adott csoporthoz tartozók közös gazdasági és társadalmi jellemzőkkel (értékek, osztályhelyzet, iskolázottság, jövedelem) rendelkeznek (ez utóbbiak önmagukban is a szociális homofília alapjai). Az iskoláskorúak baráti kapcsolatait, illetve a fajok közötti vegyes házasságokat vizsgáló kutatások eredményei megerősítették ezeket az összefüggéseket: 1. a faji homofília akkor csökken, ha az azonos fajú személyekkel köthető barátság lehetőségei is csökkennek; 2. az interetnikus vagy különböző fajhoz tartozók közötti baráti kapcsolatok létrejöttét jelentősen hátráltatja a lakóhelyen belüli térbeli távolság; 3. a kisebbségek népességén belüli arányának emelkedésével párhuzamosan az endogámia mértéke is emelkedik; 4. a vegyes házasságok mintái erősen különbözőek, előfordulási gyakoriságuk elsősorban a nyelvi vagy felekezeti szempontból hasonló csoportok között magasabb; 5. az internetes társkereső programok működés módja még inkább megerősíti a faji endogámiát. Összességében a baráti és partnerkapcsolatok létrejöttében leginkább a fajok közötti iskolázottsági, vagyoni és foglalkozásbeli egyenlőtlenségek csökkenésétől remélhető a faji homofília csökkenése.

A tanulmány harmadik részében Lichter azokat a tényezőket veszi számba, amelyek a ma szegény sorban élő gyermekek jövőbeni társadalmi mobilitását gátolhatják. Ezek sorrendben a következők: a fehérek és a faji kisebbségi csoportokhoz tartozók közötti különbségek az iskolázottságban, családszerkezetben, illegális bevándorlásban, bebörtönzési arányokban, növekvő egyenlőtlenségben, osztály alapú lakóhelyi szegregációban. A feketék, a hispánok és az amerikai őslakosok a legsilányabb minőségű képzést biztosító iskolákban tanulnak, miközben az állami iskolák támogatása az utóbbi időben jelentősen csökken. A családszerkezetet tekintve a kisebbségi csoportokra inkább jellemző a család felbomlása és a házasságon kívüli termékenység. Jól példázza mindezt, hogy az afroamerikai újszülöttek 70%-a egyedülálló vagy élettársi kapcsolatból származott. További akadályt jelent az illegális bevándorlás, hiszen közel ötmillió gyermek legalább egy illegális bevándorlóval él közös háztartásban, és ötből egy gyermek maga is illegális bevándorló. Az utóbbi években jelentősen megemelkedett a bebörtönzött személyek száma, amelyek többsége afroamerikai. A kisebbségek – és különösen az

afroamerikai népesség körében – a felfelé irányuló intergenerációs mobilitás lecsökkent, az amerikai osztályszerkezet továbbra is rendkívül merev. Erősödik az osztály alapú lakóhelyi szegregáció, amelynek lényegi jellemzője, hogy a tehetősebb – többnyire fehér – közösségek elzárkóznak a szegényebb és a munkáscsoportoktól, egyre hevesebben tiltakoznak az adóemelések ellen, és ugyancsak mereven elzárkóznak az állami fenntartású iskolák és kisebbségi gyermekek anyagi támogatásától.

Mіндеzen akadályok felszámolása a közpolitikák feladata. Nagyon sürgős tennivaló a kisebbségi bevándorlók amerikai állampolgársághoz jutásának megkönnyítése, és komoly szükség van a gyermekjólétet célzó intézkedések bevezetésére. Végezetül Lichter elismeri, hogy a gazdasági mobilitás megteremtése nem az egyedüli üdvözítő út. A fajokkal szembeni kirekesztő ideológiák az osztályhelyzettől és mobilitási mintáktól függetlenül is hozzájárulnak a fajok közötti határok fenntartásához.

A tanulmány konklúziójában Lichter a fajok és etnikumok közötti kapcsolatok kutatásának fontosságára hívja fel a figyelmet. Hangsúlyozza: Amerikának komoly szüksége van rá, hogy jelentős állami és magántőke-beruházások történjenek a mai gyermekek és családjaik jólétének biztosítására. A jelenleg tapasztaltnál jóval nagyobb társadalmi összefogásra van szükség a faji-etnikai kisebbségek és a gyermekek iránti társadalmi befogadásra. A demográfusok kollektív felelőssége lehetőséget teremteni rá, hogy a szakma a jelenleginél jóval sokszínűbbé váljon – az új demográfus nemzedék faji hovatartozását, a vizsgált témaköröket és módszertant tekintve egyaránt.

Pakot Levente

THOMESE, F. – LIEFBROER, A. C.: Child Care and Child Births: The Role of Grandparents in the Netherlands. (Gyermekgondozás és gyermekszülés: a nagyszülők szerepe Hollandiában.) *Journal of Marriage and Family*, Volume 75, Number 2, April, 2013, 403–421.

A születések számának Nyugat-Európa-szerte tapasztalt csökkenése, illetve az utóbbi évtizedben néhány országban mutatkozó emelkedése alapvetően a munka és a család összeegyeztethetőségének kérdésével van összefüggésben. A család és a munka összeegyeztetését megkönnyítheti az a családi segítség is, amit a nagyszülők bevonása jelenthet. A tanulmányban ismertetett kutatás azt vizsgálja, milyen szerepet játszik a nagyszülői segítség megléte vagy hiánya a legalább egy gyermekkel rendelkező családok gyermekvállalási döntéseiben.

A generációk közötti szolidaritás kérdéseivel foglalkozó tanulmányokból kitűnik, hogy a fejlett nyugati országok egy részében az utóbbi évtizedben mintegy megkétszereződött az unokák gondozásában aktívan részt vevő nagyszülők aránya. Európában a nagymamák 58%-a, a nagyapák 49%-a vesz részt rendszeresen legalább egy unoka ellátásában, gondozásában. Negatívan hat a nagyszülők aktivitására, ha maga is dolgozik, ha házastárssal, partnerrel él, illetve ha távolabb lakik a gondozandó gyerekektől. A nagyszülő ugyanakkor nagyobb valószínűséggel törődik unokáival, ha a gyermekek szülei dolgoznak, illetve ha az egyik szülő átmenetileg vagy tartósan távol él családjától. A tapasztalat szerint a nagymamákat, illetve az anyai nagyszülőket gyakrabban és intenzívebben vonják be az unokákkal kapcsolatos gondozási feladatokba.

A tanulmány a holland Kinship Panel Study 2002–2004-es és a 2006–2007-es hullámaiból kiválasztott 898 fős minta adatainak elemzésén alapul. A mintába csak a legalább egy gyermeket nevelő családok kerültek be, ahol mindkét szülő a családdal élt, az anya kereső tevékenységet folytatott és mind az apának, mind az anyának legalább egy szülője életben volt.

Az analízis eredményei nagymértékben megerősítették a szakirodalomból ismert megállapításokat, illetve a kutatók hipotéziseit. A megkérdezettek 46%-a kapott segítséget szüleitől a gyermekgondozásban. A segítség elsősorban a nagymamák részéről (83%) érkezik, és főként az anyai nagymama oldaláról. A gyermekgondozásban történő nagyszülői részvétel intenzívebb, ha a felügyelendő unokák száma alacsony, ha a nagyszülők fiatalabbak, illetve ha közelebb laknak a gyermekeikhez, unokáikhoz. Megállapították továbbá, hogy az apai nagyszülők kisebb aktivitását növeli, ha az anyai nagyszülők intenzíven részt vesznek a közös unokák felügyeletében.

A kutatás legfontosabb eredménye a további gyermek vállalása és a nagyszülők jelenléte közötti kapcsolat kimutatása. A logisztikus regresszió alapuló elemzés kimutatta, hogy a nagyszülői segítség megléte jobban motiválja a családokat a gyermekvállalásra, mint a fizetett segítség, illetve a különböző intézményi formák és lehetőségek. A motiváció különösen a már meglévő egy gyermek után, a második gyermek vállalásának döntésében erős.

Az a tény, hogy az apai vagy az anyai nagyszülők vállalnak részt a gyermek gondozásában, a nagymamák esetében nem játszik szerepet, de a nagyapák esetében az anyai nagyapa növeli, míg az apai nagyapa csökkenti a gyermekvállalási hajlandóságot. Pozitívan befolyásolja továbbá a következő gyermek megszületésének valószínűségét a szülők magasabb iskolai végzettsége, az apa átlagosnál hosszabb munkaideje, valamint ha az anyának magának is több testvére van.

Pongrácz Tiborné

WHITTON, S. W. – SCOTT M. S. – MARKMAN, H. J. – JOHNSON, C. A.: Attitudes Toward Divorce, Commitment, and Divorce Proneness in First Marriages and Remarriages. (Válással kapcsolatos attitűdök, válási hajlandóság az első házasságok és az újraházasodások esetén.) *Journal of Marriage and Family*, Volume 75, Number 2, April, 2013, 276–287.

A tanulmány egy 2001-ben Oklahomában és környékén végzett 3344 fős empirikus vizsgálat adatainak elemzését mutatja be a házassághoz és a váláshoz fűződő attitűdök szempontjából.

A kutatók abból a tényből indulnak ki, hogy az újraházasodás az utóbbi 25 évben emelkedő tendenciát mutat. A fennálló házasságok 29%-a nem első házasság, és az új házasságkötések 39%-át az újraházasodások teszik ki. Tapasztalati tény, hogy az újraházasodott párok nagyobb valószínűséggel válnak el, mint az első házasságokban élők. A kérdéssel foglalkozó szakértők az újraházasodás nagyobb válási hajlandóságát alapvetően az előző házasságból, házasságokból hozott gyermekek jelenlétének tudják be, mintegy kockázati tényezőnek minősítve a nevelt gyermeket.

A tanulmány szerzői a nem első házasságban élők magasabb válási gyakoriságát nem a fent említett okokkal, hanem alapvetően a már egyszer elváltak nagyobb válási hajlandóságával, a válás mint konfliktusmegoldási mód nagyobb elfogadottságával magyarázzák. Az adatok elemzése alapján megállapítható, hogy az újránházasodottak kapcsolata általában nem nevezhető kevésbé boldognak, mint az első házasságban élőké, továbbá hogy az előző házasságból hozott gyermek ténye, jelenléte nem hozható összefüggésbe a házastársi konfliktusokkal, vagy a kapcsolat kevésbé kielégítő voltával. Abban az esetben, ha az újránházasodottak kapcsolata átlag felettien boldog, válási hajlandóságuk nem magasabb, mint azoké, akik boldogan élnek első házasságukban.

A válási hajlam közötti eltérést az első vagy többedik házasságukban élő párok között tehát alapvetően a házasság működésével kapcsolatos elégedettség, illetve az arra való reakció befolyásolja. A boldog házasságok esetében nincs különbség aszerint, hogy a pár hányadik házasságában él, míg a konfliktusosabb kapcsolatokban az első házasságban élők inkább a konfliktusok kezelésében érdekeltek, míg az újránházasodottak azonos helyzetben inkább a válás mellett döntenek. Ezen általános megállapítás alól kivételt jelentenek azok a nem első házasságukban élő párok, akik korábbi házasságból származó gyermekkel léptek be jelen kapcsolatukba. Ők akkor is, ha alapvetően magas válási hajlandósággal bírnak, és nem tartják boldognak, kiegyensúlyozottnak mostani házasságukat, a gyermekek érdekeire való tekintettel nagyobb valószínűséggel inkább a konfliktusok kezelése, mint a válás mellett fognak dönteni. A tanulmány szerzői szerint tehát a korábbi házasságból származó gyermek jelenléte inkább összetartó kapocs az új házasságban, semmint a további válásokat előidéző tényező.

Pongrácz Tiborné

DEMOGRÁFIAI FOLYÓIRATSZEMLE

EUROPEAN JOURNAL OF POPULATION

az Európai Népesedési Társaság folyóirata

2013. No. 1.

- BALBO, N. – BILLARI, F. C. – MILLS, M.: Fertility in Advanced Societies: A Review of Research.
- BEAUJOUAN, E. – SOLAZ, A.: Racing Against the Biological Clock? Childbearing and Sterility among Men and Women in Second Unions in France.
- POTĂRCĂ, G. – MILLS, M. – LESNARD, L.: Family Formation Trajectories in Romania, the Russian Federation and France: Towards the Second Demographic Transition?
- MONDEN, C. W. S. – UUNK, W. J. G.: For Better and for Worse: The Relationship between Union Dissolution and Self-Assessed Health in European Panel Data.
- WILLEKENS, F.: Daniel Courgeau: Probability and Social Science. Methodological Relationships between the Two Approaches.
- RIZZI, E. L.: Framed by Gender. How Gender Inequality Persists in the Modern World.

INTERNATIONAL MIGRATION REVIEW
 a New York-i Migrációs Kutatóközpont folyóirata
2011. No. 1.

- THOMAS, K. J. A.: What Explains the Increasing Trend in African Emigration to the U.S.?
- GREENMAN, E.: Assimilation Choices among Immigrant Families: Does School Context Matter?
- GOLDSCHIEDER, F. – GOLDSCHIEDER, C. – BERNHARDT, E. M.: Creating Egalitarian Families among the Adult Children of Turkish- and Polish-Origin Immigrants in Sweden.
- BONJOUR, S.: The Power and Morals of Policy Makers: Reassessing the Control Gap Debate.
- WHITE, K. – BUCKLEY, C. J.: Exposure to International Migration and Its Effect on Childbearing in Turkey.
- TAMAKI, E.: Transnational Home Engagement among Latino and Asian Americans: Resources and Motivation.
- MARTIN, P. – RUHS, M.: Labor Shortages and U.S. Immigration Reform: Promises and Perils of an Independent Commission.
- Perspectives: Statements of U.S. Presidents Coolidge, Truman, Johnson, and Reagan on Immigration Acts

2011. No. 2.

- BENTON, D. P.: Human Smuggling in Austria: A Comparative Analysis of Data on Smuggled Migrants from Former Yugoslavia and the Russian Federation
- MING-CHANG TSAI: "Foreign Brides" Meet Ethnic Politics in Taiwan.
- EECKHAUT, M. C. W. – LIEVENS, J. – VAN DE PUTTE, B. – LUSYNE, P.: Partner Selection and Divorce in Ethnic Minorities: Distinguishing Between Two Types of Ethnic Homogamous Marriages.
- DRIBE, M. – LUNDH, C.: Cultural Dissimilarity and Inter-marriage. A Longitudinal Study of Immigrants in Sweden 1990–2005.
- DAVIS, J.: Decoupling Migration Effects from Income Effects on Reproduction in Central American Migrant-Sending Households.
- BEAN, F. D. – LEACH, M. A. – BROWN, S. K. – BACHMEIER, J. D. – HIPPI, J. R.: The Educational Legacy of Unauthorized Migration: Comparisons Across U.S.-Immigrant Groups in How Parents' Status Affects Their Offspring.
- FLEISCHMANN, F. – PHALET, K. – NEELS, K. – DEBOOSERE, P.: Contextualizing Ethnic Educational Inequality: The Role of Stability and Quality of Neighborhoods and Ethnic Density in Second-Generation Attainment.
- BECKER, B.: Cognitive and Language Skills of Turkish Children in Germany: A Comparison of the Second and Third Generation and Mixed Generational Groups.
- MARTINOVIC, B. – VAN TUBERGEN, F. – MAAS, I.: Acquisition of Cross-Ethnic Friends by Recent Immigrants in Canada: A Longitudinal Approach.

2011. No. 3.

- DONATO, K. M. – ALEXANDER, J. T. – GABACCIA, D. R. – LEINONEN, J.: Variations in the Gender Composition of Immigrant Populations: How They Matter.
- LEE, S. M. – EDMONSTON, B.: Age-at-Arrival's Effects on Asian Immigrants' Socioeconomic Outcomes in Canada and the U.S.
- PEISKER, V. C.: A New Era in Australian Multiculturalism? From Working-Class "Ethnics" To a "Multicultural Middle-Class".
- FARGUES, P.: International Migration and the Demographic Transition: A Two-Way Interaction.
- DE VROOME, T. – COENDERS, M. – VAN TUBERGEN, F. – VERKUYTEN, M.: Economic Participation and National Self-Identification of Refugees in the Netherlands.
- ECKSTEIN, S. – THANH-NGHI NGUYEN: The Making and Transnationalization of an Ethnic Niche: Vietnamese Manicurists.
- CONGER, D. – SCHWARTZ, A. E. – STIEFEL, L.: The Effect of Immigrant Communities on Foreign-Born Student Achievement.
- BARBAN, N. – WHITE, M. J.: Immigrants' Children's Transition to Secondary School in Italy.
- PONCE, J. – OLIVIÉ, I. – ONOFA, M.: The Role of International Remittances in Health Outcomes in Ecuador: Prevention and Response to Shocks.

2011. No. 4.

- WHITAKER, B. E.: The Politics of Home: Dual Citizenship and the African Diaspora.
- DAVIS, M. A.: Intercountry Adoption Flows from Africa to the U.S.: A Fifth Wave of Intercountry Adoptions?
- MANSOUR, W. – CHAABAN, J. – LITCHFIELD, J.: The Impact of Migrant Remittances on School Attendance and Education Attainment: Evidence from Jordan.
- SOOKHEE OH – PYONG G. MIN: Generation and Earnings Patterns among Chinese, Filipino, and Korean Americans in New York.
- LEHMER, F. – LUDSTECK, J.: The Immigrant Wage Gap in Germany: Are East Europeans Worse Off?
- ERSANILLI, E. – SAHARSO, S.: The Settlement Country and Ethnic Identification of Children of Turkish Immigrants in Germany, France, and the Netherlands: What Role Do National Integration Policies Play?
- PICHLER, F.: Success on European Labor Markets: A Cross-national Comparison of Attainment between Immigrant and Majority Populations.
- Demographic Data on International Migration Levels, Trends and Characteristics
- HENNING, S. – HOVY, B.: Data Sets on International Migration.
- CONNOR, P. – TUCKER, C.: Religion and Migration around the Globe: Introducing the Global Religion and Migration Database.
- GRIECO, E. M. – RYTINA, N. F.: U.S. Data Sources on the Foreign Born and Immigration.

MENSAH, S. N.-A. – NAIDOO, V.: Migration Shocks: Integrating Lesotho's Retrenched Migrant Miners.

2012. No. 1.

- RIOSMENA, F. – MASSEY, D. S.: Pathways to El Norte: Origins, Destinations, and Characteristics of Mexican Migrants to the United States.
- THOMAS, K. J. A.: Race and School Enrollment among the Children of African Immigrants in the United States.
- VOGEL, A. – KORINEK, K.: Passing by the Girls? Remittance Allocation for Educational Expenditures and Social Inequality in Nepal's Households 2003–2004.
- HUIJTS, T. – KRAAYKAMP, G.: Immigrants' Health in Europe: A Cross-Classified Multilevel Approach to Examine Origin Country, Destination Country, and Community Effects.
- FULLER, S. – MARTIN, T. F.: Predicting Immigrant Employment Sequences in the First Years of Settlement.
- SABATER, A. – DOMINGO, A.: A New Immigration Regularization Policy: The Settlement Program in Spain.
- BRADATAN, C. E. – SANDU, D.: Before Crisis: Gender and Economic Outcomes of the Two Largest Immigrant Communities in Spain.
- JØRGENSEN, M. B.: The Diverging Logics of Integration Policy Making at National and City Level.

2012. No. 2.

- CARLING, J. – ERDAL, M. B. – HORST, C.: How does Conflict in Migrants' Country of Origin Affect Remittance-Sending? Financial Priorities and Transnational Obligations among Somalis and Pakistanis in Norway.
- ROTH, W. D. – SEIDEL, M.-D. L. – MA, D. – LO, E.: In and Out of the Ethnic Economy: A Longitudinal Analysis of Ethnic Networks and Pathways to Economic Success across Immigrant Categories.
- CONSTANT, A. F. – ZIMMERMANN, K. F.: The Dynamics of Repeat Migration: A Markov Chain Analysis.
- ERRICHELLO, G.: Foreign Workforce in the Arab Gulf States (1930–1950): Migration Patterns and Nationality Clause.
- KAWAR, L.: Juridical Framings of Immigrants in the United States and France: Courts, Social Movements, and Symbolic Politics.
- ORRENIUS, P. – ZAVODNY, M. – KERR, E.: Chinese Immigrants in the U.S. Labor Market: Effects of Post-Tiananmen Immigration Policy.
- CORT, D. A.: Spurred to Action or Retreat? The Effects of Reception Contexts on Naturalization Decisions in Los Angeles.
- MEDVEDEVA, M.: Negotiating Languages in Immigrant Families.

2012. No. 3.

- OPESKIN, B.: Managing International Migration in Australia: Human Rights and the “Last Major Redoubt of Unfettered National Sovereignty”.
- HAMLIN, R. – WOLGIN, P. E.: Symbolic Politics and Policy Feedback: *The United Nations Protocol Relating to the Status of Refugees* and American Refugee Policy in the Cold War.
- MARTÍN-PÉREZ, A. – MORENO-FUENTES, F. J.: Migration and Citizenship Law in Spain: Path-dependency and Policy Change in a Recent Country of Immigration.
- NAM, Y. – KIM, W.: Welfare Reform and Elderly Immigrants' Naturalization: Access to Public Benefits as an Incentive for Naturalization in the United States.
- KANAS, A. – CHISWICK, B. R. – VAN DER LIPPE, T. – VAN TUBERGEN, F.: Social Contacts and the Economic Performance of Immigrants: A Panel Study of Immigrants in Germany.
- LOGAN, J. R. – HYOUNG-JIN SHIN: Immigrant Incorporation in American Cities: Contextual Determinants of Irish, German, and British Inter-marriage in 1880.
- STEVENS, G. – ISHIZAWA, H. ESCANDELL, X.: Marrying into the American Population: Pathways into Cross-Nativity Marriages.

2012. No. 4.

- LICHTER, D. T. – JOHNSON, K. M. – TURNER, R. N. – CHURILLA, A.: Hispanic Assimilation and Fertility in New U.S. Destinations.
- OKUN, B. S. – KAGYA, S.: Fertility Change among Post-1989 Immigrants to Israel from the Former Soviet Union.
- ABBASI-SHAVAZI, M. J. – SADEGHI, R. – MAHMOUDIAN, H. – JAMSHIDIHA, G.: Marriage and Family Formation of the Second-Generation Afghans in Iran: Insights from a Qualitative Study.
- CHARSLEY, K. – STORER-CHURCH, B. – BENSON, M. – VAN HEAR, N.: Marriage-Related Migration to the UK.
- BARNETT, M. D. – SONNERT, G. – SADLER, P. M.: More Like Us: The Effect of Immigrant Generation on College Success in Mathematics.
- URBAN, S.: University Education as a Compensation Strategy among Second-Generation Immigrants.
- FITZGERALD, J.: Social Engagement and Immigration Attitudes: Panel Survey Evidence from Germany.
- SANDELL, R.: Social Influences and Aggregated Immigration Dynamics: The Case of Spain 1999–2009.
- LOWELL, B. L. – MARTIN, P.: Managing the Dynamic Science and Engineering Labor Market in the United States.

JOURNAL OF MARRIAGE AND FAMILY
az USA Családi Kapcsolatok Nemzeti Tanácsának folyóirata
2013. No. 1.

- HALPERN-MEEKIN, R. – MANNING, W. D. – GIORDANO, P. C. – LONGMORE, M. A.: Relationship Churning, Physical Violence, and Verbal Abuse in Young Adult Relationships.
- BERTOTTI, A. M.: Gendered Divisions of Fertility Work: Socioeconomic Predictors of Female Versus Male Sterilization.
- OFFER, S.: Family Time Activities and Adolescents' Emotional Well-being.
- FROYEN, L. C. – SKIBBE, L. E. – BOWLES, R. P. – BLOW, A. J. – GERDE, H. K.: Marital Satisfaction, Family Emotional Expressiveness, Home Learning Environments, and Children's Emergent Literacy.
- JOHNSON, S. – JIANGHONG LI – KENDALL, G. – STRAZDINS, L. – JACOBY, P.: Mothers' and Fathers' Work Hours, Child Gender, and Behavior in Middle Childhood.
- WICKRAMA, K. A. S. – CATHERINE WALKER O'NEAL: Family of Origin, Race/Ethnicity, and Socioeconomic Attainment: Genotype and Intraindividual Processes.
- CLAIRE M. KAMP DUSH: Marital and Cohabitation Dissolution and Parental Depressive Symptoms in Fragile Families.
- KARRAKER, A. – DeLAMATER, J.: Past-Year Sexual Inactivity among Older Married Persons and Their Partners.
- DAY, R. D. – ACOCK, A.: Marital Well-being and Religiousness as Mediated by Relational Virtue and Equality.
- BARNETT, A. E.: Pathways of Adult Children Providing Care to Older Parents.
- OCOBOCK, A.: The Power and Limits of Marriage: Married Gay Men's Family Relationships.
- ALLEN, R. E. S. – WILES, J. L.: How Older People Position Their Late-Life Childlessness: A Qualitative Study.
- YOUNG, R. – JOHNSON, D.: Methods for Handling Missing Secondary Respondent Data.
- BRANDT, M. – DEINDL, C.: Intergenerational Transfers to Adult Children in Europe: Do Social Policies Matter?
- WILDEMAN, C. – WAKEFIELD, S. – TURNEY, K.: Misidentifying the Effects of Parental Incarceration? A Comment on.
- JOHNSON, E. I. – EASTERLING, B.: Misidentified or Misunderstood? A Reply to Wildeman, Wakefield, and Turney (2013).

POPULATION¹

a Francia Nemzeti Népeségtudományi Intézet folyóirata
2012. No. 4.

- PRIOUX, F. – BARBIERI, M.: Recent Demographic Developments in France: Relatively Low Mortality at Advanced Ages.
- TOULEMON, L.: Changes in Family Situations as Reflected in the French Censuses, 1962–2009.
- OUELLETTE, N. – ROBINE, J.-M. – BOURBEAU, R. – DESJARDINS, B.: The Most Frequent Adult Length of Life in the Eighteenth Century: The Experience of the French-Canadians.
- KAPITÁNY, B. – SPÉDER, ZS.: Realization, Postponement or Abandonment of Childbearing Intentions in Four European Countries.
- COURGEAU, D. – MUHIDIN, S. – BELL, M.: Estimating Changes of Residence for Cross-National Comparison.
- WESTPHAL, C. – DOBLHAMMER, G.: The Diffusion of Smoking in East and West Germany: Smoking Patterns by Birth Year.

2013. No. 1.

- BAJOS, N. – TEIXEIRA, M. – ADJAMAGBO, A. – FERRAND, M. – GUILLAUME, A. – ROSSIER, C., the ECAF team: Normative Tensions and Women's Contraceptive Attitudes and Practices in Four African Countries.
- BAKASS, F. – FERRAND, M., the ECAF team: Sexual Debut in Rabat: New “Arrangements” Between the Sexes.
- ADJAMAGBO, A. – KONÉ, P. A., the ECAF team: Influence of Relationship Situation on Responses to Unintended Pregnancy in Dakar.
- ROSSIER, C. – SAWADOGO, N. – SOUBEIGA, A., the ECAF team: Premarital Sexuality, Gender Relations and Unplanned Pregnancies in Ouagadougou.
- MAYHEW, S. – OSEI, I. – BAJOS, N., the ECAF team: Provider Attitudes to Emergency Contraception in Ghana and Burkina Faso.
- PICHÉ, V.: Contemporary Migration Theories as Reflected in Their Founding Texts.

POPULATION AND DEVELOPMENT REVIEW

az Amerikai Népesedési Tanács folyóirata
2013. No. 1.

- DE WALQUE, D. – FILMER, D.: Trends and Socioeconomic Gradients in Adult Mortality around the Developing World.
- MYRSKYLÄ, M. – GOLDSTEIN, J. R. – YEN-HSIN ALICE CHENG: New Cohort Fertility Forecasts for the Developed World: Rises, Falls, and Reversals.
- BRUCKNER, T. A. – NOYMER, A. – CATALANO, R. A.: Life Expectancy during the Great Depression in Eleven European Countries.

¹ A Population összes száma teljes terjedelemben megjelenik francia és angol nyelven is.

- ALMOND, D. – EDLUND, L. – MILLIGAN, K.: Son Preference and the Persistence of Culture: Evidence from South and East Asian Immigrants to Canada.
- ASHRAF, Q. H. – WEIL, D. N. – WILDE, J.: The Effect of Fertility Reduction on Economic Growth.
- WILSON, C. – SOBOTKA, T. – WILLIAMSON, L. – BOYLE, P.: Migration and Intergenerational Replacement in Europe.

POPULATION RESEARCH AND POLICY REVIEW

a KLUWER Akadémiai Kiadó és a Déli Demográfiai Egyesület folyóirata
2013. No. 1.

- BRAUNER-OTTO, S. R.: Attitudes about Children and Fertility Limitation Behavior.
- BURR, J. A. – MUTCHLER, J. E. – GERT-EMERSON, K.: Residential Segregation, Nativity Status, and Hispanic Living Arrangements in Later Life.
- KANE, J. B.: A Closer Look at the Second Demographic Transition in the US: Evidence of Bidirectionality from a Cohort Perspective (1982–2006).
- ESTEVE, A. – McCAA, R. – LÓPEZ, L. Á.: The Educational Homogamy Gap between Married and Cohabiting Couples in Latin America.
- HUI LIU – ZHENMEI ZHANG: Disability Trends by Marital Status among Older Americans, 1997–2010: An Examination by Gender and Race.
- NAWROTZKI, R. J. – RIOSMENA, F. – HUNTER, L. M.: Do Rainfall Deficits Predict U.S.-Bound Migration from Rural Mexico? Evidence from the Mexican Census.

POPULATION STUDIES

a Londoni Közgazdasági Főiskola Népszékvizsgáló Bizottságának folyóirata
2013. No. 1.

- EINI-ZINAB, H.: Multidimensional Life-Table Analysis of the Effect of Child Mortality on Total Fertility in India, 1992–93, 1998–99, 2005–06.
- MILLER, W. B. – BARBER, J. S. – GATNY, H. H.: The Effects of Ambivalent Fertility Desires on Pregnancy Risk in Young Women in the USA.
- SHARYGIN, E. – EBENSTEIN, A. – DAS GUPTA, M.: Implications of China's Future Bride Shortage for the Geographical Distribution and Social Protection Needs of Never-Married Men.
- GRIGORIEV, P. – DOBLHAMMER-REITER, G. – SHKOLNIKOV, V.: Trends, Patterns, and Determinants of Regional Mortality in Belarus, 1990–2007.
- WHITE, K. – POTTER, J. E.: The Impact of Outmigration of Men on Fertility and Marriage in the Migrant-Sending States of Mexico, 1995–2000.
- METSÄ-SIMOLA, N. – MARTIKAINEN, P.: The Short-Term and Long-Term Effects of Divorce on Mortality Risk in a Large Finnish Cohort, 1990–2003.
- LI, J.: A Poisson Common Factor Model for Projecting Mortality and Life Expectancy Jointly for Females and Males.

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévenként
Felelős szerkesztő: Óri Péter
Szerkesztőség: Budapest, KSH Népeségtudományi Kutató Intézet, II. Buday László u. 1–3.
Postai irányítószámunk: 1024
Telefon: 345-6000

Kiadóhivatal: 1024 Budapest, Buday László u. 1–3.
Telefon: 345-6449 Fax: 345-1115
Kiadásért felel a KSH Népeségtudományi Kutató Intézet igazgatója

Nyomdai megrendelés törzsszáma:

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága.
1008 Budapest Orczy tér 1.
Előfizethető közvetlen a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján.
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu
faxon: 303-3440
További információ: 06 80/444-444;
Közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a
Postabank Rt.: 219-98636/021-02809 pénzforgalmi jelzőszámmal.
Előfizetési díj: félévre 520, – Ft, egész évre 1040, – Ft

Szedte: a Szerkesztőség